

DET ÄR BÄTTRE ATT STÄMMA I BÄCKEN ÄN I ÅN

**Att värdera de ekonomiska effekterna av tidiga
och samordnade insatser kring barn och unga**

Ingvar Nilsson & Anders Wadeskog

2008-02-20

Innehåll:

1	SAMMANFATTNING OCH LÄSANVISNING	6
1.1	Läsanvisning	6
1.2	Del 1 varför samverkan, långsiktighet och prevention samt tidiga insatser.....	6
1.3	Del 2 de ekonomiska effekterna av förebyggande arbete i Leksand och Söderköping	7
1.4	Del 3 hur man kan räkna på de ekonomiska effekterna av prevention, långsiktighet och samverkan.....	8
1.5	Del 4 om att förändra samhällets arbete kring barn och unga.....	12
DEL 1 BEHOVET AV PREVENTION, LÅNGSIKTIGHET OCH SAMVERKAN KRING BARN OCH UNGA.....		13
2	TORBJÖRN – EN UNG MAN PÅ KANT MED LIVET.....	14
2.1	Torbjörns liv.....	14
2.2	Det är bättre att stämman i bäcken än i ån	15
2.3	Läget är hopplöst men inte allvarligt	17
2.4	Hur vanlig är Torbjörn?	18
2.5	Om Torbjörn hade bott Leksand eller Söderköping?.....	19
2.6	Slutsatser och sammanfattning.....	20
3	SAMHÄLLET OCH UTANFÖRSKAPET.....	21
3.1	Det är ni som är de konstiga – det är jag som är normal.....	21
3.2	Det finns ett antal strukturella mekanismer som leder till exkludering	23
3.3	Man kan sätta ett pris på marginalisering och utanförskap.....	23
3.4	Det är meningsfullt att sätta ett pris på prevention, tidiga insatser och rehabilitering.....	23
3.5	Det måste finnas en arena för alla.....	24
3.6	Slutsatser och sammanfattning.....	24
4	DET EXKLUDERANDE SAMHÄLLET LOGIK.....	25
4.1	Tunnelseendets konsekvenser	25
4.2	Kortsiktighet kontra sociala investeringar	29
4.3	Maktlösheten och den inlärda hjälplösheten.....	31
4.4	Stigmatiseringseffekten och social stämpling av barn och unga	34
4.5	Slutsatser och sammanfattning.....	39
DEL 2 DE EKONOMISKA EFFEKTERNA AV PREVENTION OCH SAMVERKAN KRING BARN OCH UNGA – PRAKTIKFALL LEKSAND OCH SÖDERKÖPING		41
5	VAD ÄR GENERELLT FÖREBYGGANDE ARBETE VÅRT – FALLET LEKSAND.....	42
5.1	Två kommuner	42
5.2	Koppling mellan insats och effekt i det förebyggande arbetet.....	43

5.3	Leksandsmodellen.....	44
5.4	Preventionspotentialen i generellt förebyggande arbete	46
5.5	Sannolikheten för utanförskap	47
5.6	En tillämpning på Leksand	49
5.7	Ökade välfärdskostnader och produktionsförluster	50
5.8	Vad kostar det förebyggande arbetet?.....	54
5.9	Är det förebyggande arbetet lönsamt?	56
5.10	Slutsatser och reflektioner.....	57
6	ATT VÄRDERA ETT SAMLAT GREPP KRING UNGA – FALLET SÖDERKÖPING	59
6.1	Så här arbetar man kring barn och unga i Söderköping	59
6.2	Livskunskap	61
6.3	Framgångens pris	63
6.4	Att i skattetermer synliggöra priset på en framtida marginalisering.....	65
6.5	Hur mycket marginalisering av människor har samhället råd med?.....	66
6.6	Outsiderskatten – exemplet narkotikamissbruket i Söderköping	68
6.7	Slutsatser och sammanfattning.....	70
	DEL 3 ATT BERÄKNA DE EKONOMISKA EFFEKTERNA AV PREVENTION, LÅNGSIKTIGHET OCH SAMVERKAN KRING BARN OCH UNGA.....	71
7	ATT MÄTA DET TILL SYNES OMÄTBARA.....	72
7.1	Förebyggande arbete och dess ekonomiska konsekvenser	72
7.2	Olika ekonomiska effekter till följd av utanförskap	74
7.3	Att värdera effekterna av ett förebyggande arbete.....	75
7.4	Att som beslutsfattare jämföra äpplen med päron.....	76
7.5	Det verkar enkelt, men vänta tills jag har förklarat.....	77
7.6	Slutsatser och sammanfattning.....	80
8	UTANFÖRSKAPETS EKONOMISKA EFFEKTER.....	82
8.1	Välfärdsgapet	82
8.2	Tre problemområden och fyra viktiga samhällsmål.....	84
8.3	Tre marginaliseringsvägar och deras samhällskostnader	85
8.4	Rehabilitering; en kostnad eller en social investering?.....	86
8.5	Och om vi förlänger kalkylerna	87
8.6	Slutsatser och sammanfattning.....	89
9	ÄR DET LÖNSAMT ATT RÄDDA EN UNG MÄNNISKA PÅ GLID?.....	90
9.1	Torbjörn ur det lokala beslutsperspektivet.....	90
9.2	De ekonomiska konsekvenserna av Torbjörns liv	91

9.3	Lönsamhet på lång sikt av tidiga insatser	96
9.4	Vad ska jag jämföra med – de två vågskålarna.....	96
9.5	Några grundläggande samband.....	97
9.6	Slutsatser och sammanfattning.....	98
10	DAGENS PROJEKTKOSTNAD OCH NÅGRA OLIKA SÄTT ATT RÄKNA PÅ FRAMTIDA EFFEKTER	99
10.1	Kostnaderna för att fånga upp unga människor på glid	99
10.2	Det blir för dyrt!.....	103
10.3	Fyra tämligen enkla metoder för schablonmässiga kalkyler.....	104
10.4	Mer arbetskrävande metoder.....	109
10.5	Slutsatser	115
11	VAD KOSTAR UNGA MÄNNISKORS UTANFÖRSKAP?.....	117
11.1	Vad kostar normalt sett en ung människa	117
11.2	Vad kostar då tjugo ungdomar i riskzon?	118
11.3	Slutsatser och reflektioner.....	126
12	ETT ANTAL EXEMPEL PÅ VAD FÖREBYGGANDE INSATSER KAN VARA VÄRDA. 127	
12.1	Vad är det som ska jämföras?	127
12.2	Kortsiktig högintensiv insats.....	127
12.3	Att arbeta selektivt förebyggande	129
12.4	Att arbeta generellt förebyggande.....	133
12.5	Slutsatser	135
13	ETT SOCIOEKONOMISKT BOKSLUT – IDÉ OCH PRAKTIK.....	136
13.1	Några grunder	136
13.2	Byggstenarna i ett SocioEkonomiskt bokslut	137
13.3	Det SocioEkonomiska bokslutet för Återtåget.....	138
13.4	Att på egen hand upprätta ett SocioEkonomiskt bokslut	148
13.5	Slutsatser och reflektioner.....	153
DEL 4	ATT OMSÄTTA DESSA TANKAR TILL MIN EGEN VARDAG.....	154
14	FRAMTIDEN ÄR IDAG	155
14.1	En evidensbaserad styr- och ledningsmodell	155
14.2	Normalitetens arena har krympt.....	155
14.3	Fyra organisationsaspekter för att vidga normalitetsbasen i samhället.....	156
14.4	Synsättsfrågorna – att synliggöra det osynliga	159
14.5	Att styra och följa upp.....	159
14.6	Den välfärdsekonomiska framgångspyramiden.....	161

14.7	Slutsatser och reflektioner.....	162
15	ATT GÅ VIDARE.....	163
15.1	Vad skulle vi vilja?	163
15.2	Vad kan du göra på din hemmaplan?.....	163
15.3	Vad idéer för livet kan göra kring detta	164
15.4	Slutsatser och reflektioner.....	164
16	LITTERATUR OCH REFERENSER	165
16.1	Rehabilitering, hälsa m.m.	165
16.2	Analys av samverkan, samhällsekonomi och rehabilitering	165
16.3	Samhällsekonomisk analys	167

1 SAMMANFATTNING OCH LÄSANVISNING

1.1 Läsanvisning

Denna rapport handlar om det ekonomiska värdet av prevention och tidiga insatser kring barn och unga samt vad marginalisering och utanförskap kostar både den enskilde och samhället. Vi presenterar också ett synsätt och en metod med vars hjälp dessa effekter kan beräknas.

Det är en lång rapport som består av fyra delar. Del 1 är en ganska lättläst och förhoppningsvis lättillgänglig del och handlar om vilka mekanismer som skapar utanförskap i samhället och **varför prevention, tidiga insatser, samverkan, långsiktighet och helhetssyn är viktigt**. Denna del är ganska argumenterande till sitt anslag. Någon läsare kanske rentav uppfattar den som provokativ.

Del 2 **exemplifierar från två kommuner – Leksand och Söderköping** – hur man kan se på det ekonomiska värdet av framgångsrikt förebyggande arbete kring barn och unga

Del 3 är rapportens längsta. Den är betydligt tyngre och mera svårgenomtränglig. Här visar vi på ett antal olika infallsvinklar kring **hur man kan mäta och värdera effekterna av utanförskap, tidiga insatser, prevention och framgångsrik rehabilitering**. Avsikten är att denna del ska kunna fungera som handbok, manual och uppslagsverk för den som på egen hand vill tillägna sig detta synsätt och denna metodik.

I del 4 knyter vi samman rapporten olika delar och pekar på vilka **förändringar både lokalt och på samhällsnivå** som måste komma tillstånd om vi ska lyckas med det långsiktiga förebyggande arbetet kring barn och unga.

För den som är riktigt ambitiös och på djupet vill genomföra denna typ av analyser på egen hand hänvisas till den ännu mer detaljerade manual vi publicerat i Nuteks regi¹ kring denna metodik där det finns en detaljerad, steg för steg, beskrivning av hur man i datoriserad form genomför denna typ av kalkyler med stöd av kalkylprogrammet Excel.

Vi inleder rapporten med vad som i andra sammanhang kallas executive summary – slutsatserna från samtliga kapitel för den som har ont om tid och inte hinner läsa resterande delar.

1.2 Del 1 Varför samverkan, långsiktighet och prevention samt tidiga insatser

1.2.1 Behovet av helhetssyn, långsiktighet och samverkan

Det finns ett stort antal barn som är utsatta eller i riskzon och som riskerar att, om inget görs, hamna i ett livslångt utanförskap. Kring dessa barn förekommer alltför sällan helhetssyn eller långsiktighet. Detta riskerar att leda till onödigt mänskligt lidande och betydande samhällskostnader. Det finns kommuner som har valt att tackla denna utmaning. Vi kommer här att beskriva vad som sker bl.a. i kommuner som Söderköping och Leksand samt vilka positiva ekonomiska effekter detta kan ge.

1.2.2 Vikten av att förstå utanförskapets mekanismer och sätta ett pris på marginaliseringens kostnader

Det finns ett antal mekanismer som strukturellt bidrar till och förstärker människors marginalisering och utanförskap i samhället. Man kan beräkna värdet av vad denna marginalisering kostar inte bara i form av mänskligt lidande utan också de ekonomiska effekterna. Därmed kan man också få en bild av

¹ Nilsson & Wadeskog, Fyra räknesätt och ett bokslut - Handbok i socioekonomiskt bokslut, NUTEK & SEE, 2008.

det ekonomiska värdet av prevention, tidiga insatser och framgångsrik rehabilitering. Det finns ett stort antal människor som trots detta inte lyckats erövra en plats i samhället. För dem måste vi skapa nya arenor som bryter marginaliseringen och gör innanförskapet möjligt.

1.2.3 Samverkan, långsiktighet, brukarmakt och ianspråktagande som förutsättningar för en effektiv resursanvändning

Det finns ett antal mekanismer som både skapar men kanske främst förstärker unga människors marginalisering; kortsiktigheten, tunneltänkandet, stigmatiseringen och den inlärdade hjälplösheten. Utifrån detta kan man formulera ett antal påståenden:

- * utan samverkan mellan olika aktörer blir det mycket svårt att arbeta utifrån begreppet helhetssyn kring barn och unga. Och **frånvaron av helhetssyn** leder med stor sannolikhet till en ineffektiv resursanvändning
- * utan ett socialt investeringsperspektiv blir det svårt att arbeta och tänka långsiktigt kring barn och unga. En klok satsning på kort sikt leder nästan alltid till stora intäkter på lång sikt. **Kortsiktigheten** leder alltför ofta till resursslöseri
- * så länge vi fortsätter att betrakta människor i allt för hög grad som drabbade, **offer och hjälplösa** riskerar vi att förstärka deras utanförskap med ständiga krav på fler och fler insatser. Utan brukarmakt och egenmakt som tillvaratar och utgår från människors egen förmåga blir det svårt att använda våra offentliga resurser effektivt
- * **stigmatiseringen** av barn och unga samt deras föräldrar förstärker utanförskapet och försvårar ett återinträde i samhällsgemenskapen. Människor måste ges möjlighet att vara delaktiga och tas i anspråk. Utan ett sådant återinträde finns en stor risk att den dryga miljön som idag står utanför samhällsgemenskapen kommer att fortsätta att befinna sig där även i framtiden.

Den övergripande slutsatsen är att **långsiktighet, samverkan, brukarmakt samt metoder för att delaktiggöra människor** i det förebyggande och preventiva arbetet kring barn och unga är viktiga inslag både för att vidmakthålla ett humanistiskt samhälle och för att använda våra knappa samhällsresurser mera effektivt än idag.

1.3 Del 2 De ekonomiska effekterna av förebyggande arbete i Leksand och Söderköping

1.3.1 Värdet av föräldrautbildning i Leksand

Vi har studerat det förebyggande arbetet i Leksands kommun i form av föräldrautbildning och jämfört det med de sannolika kostnaderna för framtida utanförskap om man inte blir framgångsrik med detta. Vi finner då att om inget gör så kommer på sju årskullar med 800 barn drygt hundra av dem som vuxna ha ett marginaliserat liv i form av missbruk, psykisk sjukdom och långtidsarbetslöshet/sjukskrivning.

De samhällseliga välfärdskostnaderna för detta uppgår på årsbasis till ca 39 mnkr och ur ett livslångt perspektiv till ca 835 mnkr. Till detta kommer produktionsförluster som ur ett livslångt perspektiv uppgår till 874 mnkr. Totalt kostar detta framtida utanförskap ca 1 710 mnkr. Det finns med andra ord en **preventionspotential** på som mest ca 1 700 mnkr. Denna potential handlar om det utanförskap som genom olika förebyggande och främjande insatser går att förhindra eller reducera.

Det samlade förebyggande arbetet för dessa 800 barn kostar totalt sett ca två mnkr eller ca 300 000 kr på årsbasis eller ca 2 600 kr per deltagande barn. De förebyggande kostnaderna på årsbasis uppgår till ca 3 procent av de årliga kostnaderna för idrottsanläggningar i Leksands kommun.

Skillnaden mellan det förebyggande och kostnaderna för en framtida eventuell marginalisering och utanförskap är utomordentligt stora (vi pratar om en faktor på hundra eller möjligtvis en faktor på tusen) hur man än räknar. Om den enda effekten av allt förebyggande arbete är att en enda persons framtida psykiska sjukdom förhindras blir den ekonomiska effekten ändå positiv; 336 procent avkastning på den förebyggande insatsen.

1.3.2 *Det preventiva arbetet i Söderköping – Livskunskap*

Vi har studerat det förebyggande arbetet i Söderköpings kommun i form av Livskunskapsutbildning och jämfört det med de sannolika kostnaderna för framtida utanförskap om man misslyckas med detta. Vi konstaterar att man i Söderköping, med en klar och tydlig förankring i kommunledningen, satsat intensivt på att utbilda ca 300 personer inom skola, förskola och socialtjänst m.m. i Livskunskap för att kunna stödja barns och ungas emotionella utveckling.

Värdet av en enda ung människas återvändande från en outsideridentitet och ”normalisering” i tolv år motsvarar kostnaderna för att driva förebyggande arbetet i kommunen i fem år. Dessa kostnader skulle räcka för att kunna utbilda ca 2 400 personer eller ca fyra gånger all personal inom utbildningsförvaltningen i Livskunskap.

Det finns 30 narkomaner och 139 alkoholister i Söderköping. Dessa personer kostar samhället 34 procent mer i sitt utanförskap än hela den samlade budgeten för kommunens IFO-verksamhet. För den kostnad de förorsakar varje år skulle man kunna bedriva förebyggande arbetet i 29 kommuner av samma storlek som Söderköping. Dessa kostnader, som utgör en konsekvens av ett misslyckande i det förebyggande arbetet, förblir i stort sett alltid osynliga i det offentliga beslutsfattande till följd av att de inträffar längre fram i tid och oftast drabbar någon annan – en sorts **isbergseffekt**.

De 30 narkomanerna i Söderköping förorsakar välfärds kostnader som på årsbasis uppgår till nästan 50 mnkr eller 3 500 kr för var och en av kommunens ca 15 000 invånare. Man skulle behöva höja skattetrycket med 11,9 procent eller den kommunala utdebiteringen från 33 till 36,50 kr för att finansiera dessa kostnader om de synliggjordes och utdebiterades som en kommunalskatt. Det vi skulle vilja kalla en sorts **outsiderskatt**. Det innebär att varje skattebetalande person i åldern 20–64 år skulle få betala drygt 6 000 kr på årsbasis för att täcka denna kostnad.

Om vi synliggjorde och kostnadsförde på kommunen dessa 30 narkomaners totala årliga välfärds kostnader i form av en kommunal utdebitering så skulle det krävas de årliga totala skatteinbetalningarna från 884 personer eller ca 11 procent av skattebetalarna för att täcka dessa kostnader.

1.4 **Del 3 Hur man kan räkna på de ekonomiska effekterna av prevention, långsiktighet och samverkan**

1.4.1 *Att mäta det till synes omätbara*

Vi presenterar i denna rapport ett synsätt och en metod för att värdera marginaliseringens kostnader och därmed också indirekt en metod för att värdera de ekonomiska effekterna av prevention och tidiga insatser. Det är svårt att med säkerhet fastställa kausaliteten vad gäller de långsiktiga effekterna av prevention och tidiga insatser. Därför måste man hitta andra metoder, såsom hypotetiska eller villkorade kalkyler för att värdera dessa effekter. Då man gör detta måste man vara beredd att hantera och värdera effekter i ett flertal olika dimensioner. Det är arbetskrävande men principiellt enkelt och fullt möjligt att göra.

Det vi då i första hand är intresserade av att mäta är gapet mellan utanförskap och normalitet – det vi kallar **marginaliseringsgapet**. Ju längre vi låter unga människor befinna sig i ett utanförskap desto mer fördjupas det, desto svårare blir det att bryta och desto högre blir kostnaderna. För en

beslutsfattare är alltid svårigheten kring detta att ställa dagens säkra kostnader för att förhindra marginalisering och utanförskap mot osäkra intäkter långt in i framtiden.

Den stora utmaningen i detta är att hantera en mycket komplex kostnads- och intäktsbild som kan spänna över ett flertal olika aktörer och beröra långt över hundra olika variabler, på både kort och lång sikt. För att göra detta krävs dels en metodik, dels att man på ett klokt sätt kan förenkla problematiken och göra den hanterbar.

1.4.2 Utanförskapets prislapp

Priset på marginalisering och utanförskap är stort, mycket stort. För varje ung människa som i onödan tvingas in i ett utanförskap leder det till samhällskostnader som på årsbasis uppgår till mellan 350 000 kr och 1 600 000 kr i form av ökad välfärdskonsumtion. Till detta kommer värdet av årliga produktionsförluster på ytterligare ca 300 000 kr per person.

I Sverige finns det enligt regeringens narkotikasamordnare ca 26 000 narkomaner. Om vi i ett något förenklat antagande utgår från att samtliga dessa har en kostnadsprofil som vår typkarriär för missbruk, uppgår de årliga samhällsförlusterna för dessa missbrukare till ca 50 mdkr. Skulle vi räkna på de kostnader dessa 26 000 missbrukare kan komma att förorsaka under hela sitt livsförlopp i motsats till om vi genom någon form av mirakel hade kunnat förhindra denna utslagning och de i stället skull varit normalt välfungerande arbetande och skattebetalande medborgare, uppgår siffran till hissnande 1 120 mdkr². Som en jämförelse kan sägas att svenska statens totala utgifter för budgetåret 2006 uppgift till ca 800 mdkr.

Dessa siffror ger oss också en uppskattning av eller ett mått på det potentiella ekonomiska värdet av framgångsrik prevention och rehabilitering. Det man skulle kunna kalla **preventionspotentialens ekonomiska värde**.

1.4.3 Värdet av att rädda en ung människa på glid

En framgångsrik insats kring barn och unga i riskzon är i stort sett alltid utomordentligt lönsam. Men för att det ska bli möjligt att först skapa och därefter ta hem dessa potentiella vinster, krävs några olika saker. Det första är att man hittar en modell för **strukturell och långsiktig samverkan** mellan olika berörda aktörer. Hela tankegången bygger på att man kan göra en gemensam insats mellan t.ex. kommun och landsting. Utan denna samverkan finns det en stor risk att de olika aktörernas insatser inte ger full effekt och i värsta fall kanske till och med motverkar varandra.

För det andra är det en stor fördel att ha en modell med vars hjälp man kan följa upp **vem som vinner och vem som förlorar på processen**. Dessutom måste man kanske hitta en modell där de olika aktörerna kan agera på ett sådant vis att **vinnarna kan kompensera förlorarna**. Annars finns det inget rationellt ekonomiskt skäl för förlorarna att göra denna sociala investering. Slutligen krävs det att man har **ett tidsperspektiv som är flerårigt**, helst minst femårigt, både då man planerar en insats och då man följer upp och värderar den.

1.4.4 Olika metoder att beräkna effekterna av prevention och tidiga insatser

Det är inte alltid självklart vad som är lönsamt eller inte lönsamt då ett rehabprojekt ska värderas, allt beror på val av perspektiv. De flesta preventiva insatser och rehabprojekt är lönsamma ur ett samhällsperspektiv redan under första året. De blir i regel lönsamma för alla involverade aktörer, inklusive de som finansiellt mest bidragit till projektet, efter några år.

² Vi har räknat på följande vis $26\,000 \cdot (8\text{ mnkr} + 35\text{ mnkr}) = 1\,118\,000\text{ mnkr}$.

Lönsamheten är ofta utomordentligt hög. Redan på ett års sikt ger många projekt en avkastning som kan uppgå till 100 procent eller mer. Ur ett långsiktigt perspektiv ger ett projekt som lyckas förhindra en ung människas marginalisering ofta en avkastning på mellan 20 och 30 gånger insatsen. En av orsakerna till detta är att de livslånga kostnaderna för utanförskap är så utomordentligt stora och drabbar så många olika delar av samhället.

Detta innebär att då en preventiv insats eller ett rehabprojekt värderas ur ett kortsiktigt kommunalekonomiskt perspektiv får man nästan alltid en helt annan bild då man breddar eller förlänger perspektivet. Det förvandlas då nästan alltid från **en kortsiktig kostnad** till en tämligen **lönsam social investering**. Framgångsrika rehabprojekt betraktade som en social investering ger nästan alltid avkastningstal som överstiger de mest lönsamma investeringarna på en riskkapitalmarknad. Man bör alltid i denna typ av sammanhang identifiera kortsiktiga och långsiktiga finansiella vinnare och förlorare i processen, eftersom förlorarna kan ha en benägenhet att avbryta, försvåra, förhindra eller avstå från att medverka i samverkansprocesser där man inte får ett gynnsamt svar på frågan; ”*what’s in it for me?*”.

Det finns ett flertal olika modeller med vars hjälp det ekonomiska värdet av prevention, tidiga insatser och framgångsrik rehabilitering kan mätas. De enklaste metoderna kan på kort tid i stort genomföras av vem som helst som driver eller medverkar i ett sådant arbete. De mer avancerade modellerna kräver ofta professionellt stöd och kan ta flera månader att genomföra. Valet av metod avgörs av en mängd faktorer såsom ambitionsnivå, tillgång till tid och pengar.

Man bör hålla i minnet att ju mer tillförlitliga och ju mer genomarbetade resultat man vill ha desto mer resurser och tid kommer det att kosta. Det är inte alltid (eller ens oftast) nödvändigt att lägga sig på de högsta ambitionsnivåerna. Ibland kommer man mycket långt med det vi här kallar schablonmetoderna. Det är viktigt att då man presenterar resultatet av en sådan analysprocess att man är tydlig med att redovisa tillvägagångssätt och avgränsningar samt begränsningar i resultatens användbarhet (öppenhet och genomskinlighet) så att resultat inte missbrukas, feltolkas eller överdrivs.

1.4.5 Vad kostar unga människor utanförskap?

Samhället investerar stora resurser i barn och unga. I genomsnitt ungefär 1,8 mnkr per person upp till arton års ålder. Det utanförskap som drabbar vissa unga människor är mycket dyrt, och kan utöver ”grundkostnaden” som är gemensam för alla unga uppgå till allt från några hundra tusen kr till flera miljoner från barndom upp till vuxen ålder. Vi har studerat det möjliga utanförskapets kostnader hos en grupp om 20 ungdomar i åldern 16–25 år.

Ju längre man väntar desto mer fördjupas utanförskapet, och **outsideridentiteten**. I takt med detta accelererar kostnaderna för utanförskapet från i vårt fall den yngre gruppens 680 000 kr per person till den äldre gruppens 2,7 mnkr. I takt med detta ökar också sannolikheten för ett framtida utanförskap från 50 till 65 procent för den målgrupp vi studerat. Denna accelerationsprocess kring framtida utanförskap är starkast hos männen i vår studie som tidigt förefaller identifiera sig med en kriminell subkultur.

Den förväntade framtida årliga välfärdskostnaden för den studerade gruppen av ungdomar uppgår till ca 250 000–350 000 kr per person. Den totala förväntade välfärdskostnaden för hela gruppen på 20 ungdomar fram till deras ålderspension uppgår till 138 mnkr. Till detta kommer produktionsförluster på ca 112 mnkr.

Dessa sammanlagda kostnader om ca 250 mnkr för 20 ungdomars förväntade framtida utanförskap kan jämföras med de ca två mnkr som idag satsas på att stödja dem på en väg tillbaka till samhällsgemenskap och ”normalitet”. Sett som ett samhällsgemensamt social investeringsprojekt räcker det med att man lyckas till 1,5 procent för att projektet ska anses vara samhällsekonomiskt lönsamt.

1.4.6 Vad är det förebyggande arbetet värt?

Det är svårt (kanske omöjligt) att i strikt mening bevisa att förebyggande eller hälsobefrämjande arbete är lönsamt. Men man kan med hjälp av realistiska räkneexempel försöka belysa de möjliga eller tänkbara ekonomiska konsekvenser på lång sikt av att agera eller inte agera på kort sikt kring barn och ungdomar i riskzon. Vi har då funnit att:

- * fånga en ung människa på väg in i utanförskap är, även om det kostar mycket (t.ex. 500 000 kr), en mycket lönsam affär som kan ge 40 mnkr eller mer tillbaka om man lyckas. Man behöver i stort sett bara lyckas en gång på hundra för att det ska löna sig
- * för de kostnader en enda missbrukare förorsakar samhället skulle man kunna arbeta förebyggande och driva en ungdomsmottagning i åtta år eller finansiera 50 000 besök på en sådan mottagning
- * kostnaderna för samma missbrukare skulle, om de används förebyggande, kunna finansiera skolkuratorer till 43 000 barn.

Den generella bilden är att det förefaller vara mycket lönsamt att tänka och agera långsiktigt. Man kan normalt sett få mycket förebyggande insatser för samma kostnad som en enda person med ett omfattande utanförskap förorsakar samhället. Man behöver faktiskt inte ens vara särskilt effektiv i det förebyggande arbetet för att ändå vara lönsam.

1.4.7 Det SocioEkonomiska bokslutet

Vi visar att man kan vidga den ekonomiska redovisningen av effekterna från en preventiv verksamhet eller en rehabiliteringsverksamhet till att även omfatta aktörer som direkt eller indirekt påverkas av denna verksamhet. Därmed får man en mer korrekt bild kring dess effekter. Det finns många metoder med vars hjälp man kan göra detta. Vi använder oss av det som kallas ett **SocioEkonomiskt bokslut**. På så sätt ges effekterna av det preventiva arbetet både på kort och lång sikt en tydligare och mera korrekt bild. Detta arbete bygger på den ekonomiska teorin om externa effekter.

Nästan genomgående leder detta till att värdet av sådana insatser blir både tydligare, positivare och betydligt mera omfattande – det vi kallat **isbergseffekten kring prevention**. Det SocioEkonomiska bokslutet kan ses både som en konkret beräkningsmetod utförd t.ex. i programvaran Excel eller som ett synsätt kring frågor som berör prevention, tidiga insatser och rehabiliteringsåtgärder. Vi trycker i första hand på det senare perspektivet. Vi redovisar det SocioEkonomiska bokslutet som fyra olika delar:

- * en socioekonomisk resultaträkning där vi ser de totala effekterna på berörda aktörer och samhället i stort, både direkta och indirekta effekter redovisas
- * en nyckeltalsanalys med vars hjälp vi beräknar vinster, avkastningstal m.m. av en preventiv insats
- * en finansieringsanalys med vars hjälp vi studerar hur de som tar initiativ till och finansierar en insats påverkas liksom vilka omfördelningseffekter mellan olika aktörer som uppstår
- * en investeringsanalys med riskanalys med vars hjälp vi studerar effekterna på lång sikt av en framgångsrik insats.

Det finns i huvudsak två grupper av effekter som uppstår till följd av en framgångsrik prevention – minskade välfärds kostnader, bl.a. i de offentliga systemen, och ökade produktionsvärden. Båda dessa effekter bör beaktas i ett SocioEkonomiskt bokslut.

1.5 Del 4 Om att förändra samhällets arbete kring barn och unga

1.5.1 Att ge en röst åt dem som ingen röst har

Samhället har under ett antal decennier förändrats så att marginaliseringen blivit allt starkare och omfattningen av och kostnaderna för utanförskapet ökat. Allt färre ska försörja allt fler.

Innanförskapets arena har krympt.

För att bryta detta krävs enligt vårt sätt att se det fyra olika saker. Man måste öka omfattningen av den strukturella samverkan mellan olika aktörer och beslutsfattandet måste bli mera långsiktigt. Dessutom, måste man bryta utanförskapets hjälplöshetsmekanismer och minska stigmatisering av utsatta människor för att göra dem ianspråktaga och delaktiga i samhället. En viktig förutsättning för att lyckas med detta är att man synliggör utanförskapets kostnader så att det blir möjligt att skapa en helhetssyn kring dess effekter. Men det krävs också att man synliggör värdet av goda preventiva insatser, inte minst i ekonomiska termer

Detta kommer att kräva två saker. För det första kommer att krävas modeller för gränsöverskridande, nätverksbaserad ledning av de offentliga systemen. För det andra kommer det att krävas uppföljnings- och styrsystem som beaktar dessa perspektiv. Vi presenterar ett flertal exempel på sådana instrument. Instrument som går att tillämpa redan idag. Slutligen kommer att krävas inte bara att beslutsfattare har kunskap om och insikt i dessa mekanismer och fenomen. De måste också ha vilja och mod att ta beslut i denna riktning och förmåga att skapa organisationer och styrsystem som ger rätt sorts styrimpulser.

1.5.2 Vad är nästa steg?

Med hjälp av ekonomiska analyser är det enklare att argumentera för värdet av prevention och tidiga insatser, än om man saknar dem. Detta gäller i synnerhet då man arbetar i ekonomisk motvind och ska delta i kampen om de knappa resurserna med andra verksamheter som bättre kan argumentera utifrån ekonomiska utgångspunkter.

För att på ett övergripande plan komma vidare i detta arbete behöver de modeller som här presenteras utvecklas, mer data samlas in kring både effekterna av det förebyggande arbetet och kostnaderna för marginalisering. En viktig del i denna process är att bygga allianser med offentliga aktörer som vill införliva detta synsätt i sitt eget arbete.

Med hjälp av det underlag som presenteras i denna rapport går det ganska omgående att omsätta de idéer vi här presenterat på den lokala nivån. Ju mer man lyckas samla bundsförvanter och bygga nätverk i detta arbete desto högre blir sannolikheten för att lyckas.

DEL 1. BEHOVET AV PREVENTION, LÅNGSIKTIGHET OCH SAMVERKAN KRING BARN OCH UNGA

Denna rapport består av fyra delar. Del 1 där vi beskriver varför samverkan, prevention och långsiktighet är viktigt. Del 2 som med utgångspunkt i två kommuner – Leksand och Söderköping – handlar om de ekonomiska effekterna av att lyckas med detta. Del 3 presenterar ett antal olika konkreta metoder med vars hjälp det förebyggande arbetet kan värderas. Del 4 beskriver översiktligt vad du kan göra på din hemmaplan kring dessa frågor.

Mer exakt kommer vi i rapportens första del att:

- * i exemplet form beskriva en ung människas väg mot marginalisering och utanförskap, den generella riskzonsproblematiken för barn och unga samt formulerar syfte med och innehåll i denna rapport
- * formulera några centrala teser kring marginaliseringens problematik i ett samhälle i allmänhet och kring barn och unga i synnerhet. Vi kommer också att ställa oss frågan hur mycket utanförskap ett samhälle kan hantera innan det brister
- * belysa fyra olika mekanismer som leder till marginalisering i samhället; kortsiktigheten, tunnelseendet, maktlösheten och stigmatiseringen av utsatta människor. Därmed kommer vi också att indirekt belysa varför helhetssyn, långsiktighet, samverkan och tidiga insatser är viktiga inte bara av humanistiska skäl utan också utifrån strikt ekonomiska argument.

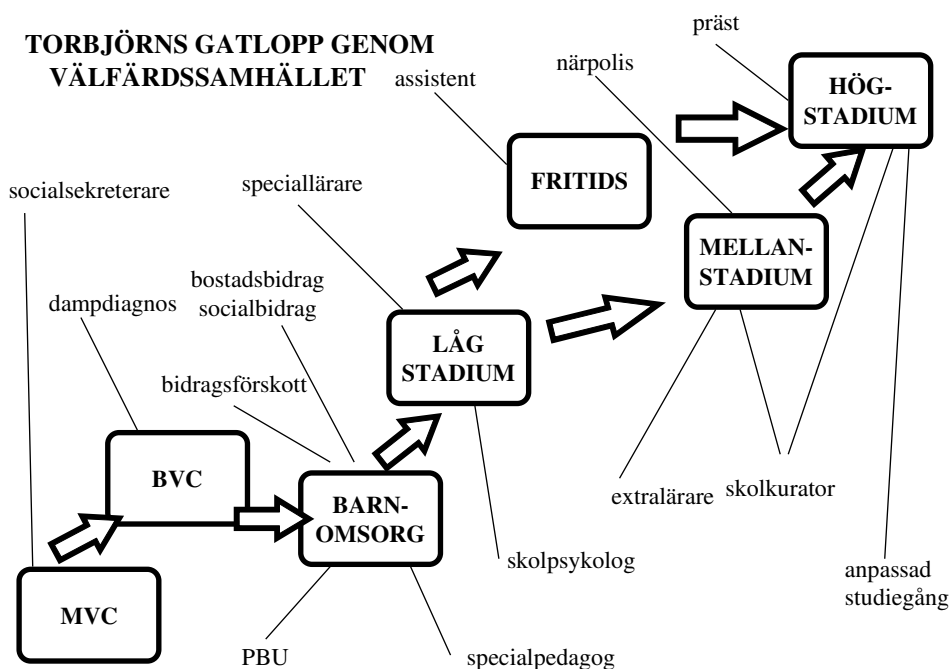
2 TORBJÖRN – EN UNG MAN PÅ KANT MED LIVET

I detta kapitel beskriver vi i exemplet form en ungs människas väg mot marginalisering och utanförskap, den generella riskzonsproblematiken för barn och unga samt presenterare syfte med och innehåll i denna rapport.

2.1 Torbjörns liv

Redan då Torbjörns mamma, Yvonne, vid 18 års ålder blev gravid kunde man ana att det skulle bli problem. Ung, ensam, utan utbildning och utan stöd i form av fungerande sociala nätverk. Det fanns en pappa med i bilden, men långt därtorta i fjärran. Yvonne's första examensprov bestod i att klara de kontroller som utfördes på MVC. Naturligtvis gjordes en journalanteckning om riskzonsproblematiken för Yvonne och hennes barn.

Förlossningen gick bra. Men på BVC blev det genast problem. Yvonne kände sig utsatt för kontroll och granskning. Hon kom att känna sig alltmer hjälplös och försökte hantera det hela genom att göra sig osynlig och dra sig undan. I den förlängningen fanns rädslan för att hennes barn skulle tas från henne.

Yvonne lyckades få jobb som städerska i kommunen. Torbjörn fick dagisplats, men sågs tidigt som ett udda och lite stökigt barn. Han var stundtals utagerande och aggressiv, och ibland drog han sig undan de andra barnen och lekte i ensamhet. Torbjörn var ett ensamt dagisbarn. Det blev så småningom aktuellt med specialpedagog och sedan insatser från BUP (den barn- och ungdomspsykiatriska verksamheten). Yvonne fick bidragsförskott från försäkringskassan samt socialbidrag och bostadsbidrag för att hantera sitt liv rent ekonomiskt.

Torbjörn börjar i lågstadiet och får samtidigt en fritidsplats. Men det fungerar inte så bra. Yvonne's stöd är kanske inte det bästa. Hon är ensam, trött efter sitt ganska tunga jobb. Hon dricker en del, men håller hemmet och Torbjörn i god ordning. Hon får psykofarmaka mot sin depression. Då och då dyker det upp tillfälliga män i familjen – en del av dem bra, andra mindre bra. Torbjörn försöker knyta an till

några av dem, men de försvinner alltid. Det finns ingen manlig förebild i Torbjörns liv. Torbjörn får stöd av speciallärare och skolpsykologen är inkopplad. Han är orolig och stökig i klassrummet, har fortfarande lite svårt med kompisar. Han skolkar en del. Snattar på ICA och närpolisen blir inkopplad. Detta är den första manliga representanten från välfärdssamhället som Torbjörn möter.

Högstadiet fungerar inte alls för Torbjörn. Hans kunskapsnivå är låg. I sjunde klass läser han som en fjärdeklassare och hans mattekunskaper är ännu sämre. Hans förstår inte vad som står i skolböckerna och motivationen är låg. Han skolkar och ställer till besvär. Han börjar spela fotboll (för vilket han har en viss talang) men har svårt att inordna sig i laget och följa regler och är dessutom allmänt bråkig. Föräldrarna till de andra barnen hotar att ta sina barn från laget om inte Torbjörn petas. En folkölsfylla i bussen efter en bortalagsmatch förbättrar inte bilden. Skolkurator och anpassad studiegång blir den lösning som ger Torbjörn möjlighet att slinka bakvägen ur det som han betraktar som ett fängelse. Ljuspunkten för Torbjörn under högstadietiden är den kvinnliga präst som tar sig an honom och tar hans frågor på allvar under konfirmationsundervisningen. För första gången möter han en vuxen inför vilken han känner förtroende.

Torbjörn är ingen värsting, knappast ens halvvrsting. Han är en udda kille med svag social bakgrund. Han är intellektuellt normalbegåvad men starkt understimulerad. Möjligtvis bär han med sig någon form av neuropsykiatrisk problematik. Han lever i en socialt torftig miljö, men inte i misär. Han bor vid femton års ålder tillsammans med mamma Yvonne i en tvårumshyreslägenhet i en av våra vanligaste förorter.

Det är om Torbjörn och andra barn och unga i hans situation denna bok handlar, hur samhället möter honom och hans mamma, vad som händer och vilka effekter det kan ge för honom och samhället. På kort sikt och på lång sikt.

2.2 Det är bättre att stämman i bäcken än i ån

2.2.1 Att sätta ett pris på marginaliseringens kostnader

Vår utgångspunkt är att det finns betydande värden (både mänskliga och ekonomiska) i att tidigt upptäcka och förhindra marginalisering – ju tidigare desto bättre. Och för de som redan hamnat i detta utanförskap finns det betydande värden i att underlätta deras återinträde i samhället.

Sammanfattningsvis är det sålunda kring denna fråga bättre att stämman i bäcken än i ån. Vi kommer i denna rapport att visa på hur man kan beräkna värdet av tidiga insatser kring barn och unga, värdet av att underlätta människors resa tillbaka till samhället och värdet av att ta tillvara deras arbetsförmåga inte minst genom att visa på prislapparna för utanförskapet. Detta är en rapport om barn och unga med fokus på, marginaliseringens mekanismer, de ekonomiska konsekvenserna av detta är, hur man kan värdera effekterna av tidiga insatser, prevention och god rehabilitering och hur man som eldsjäl eller beslutsfattare på egen hand kan ta fram ett underlag och värdera sådana insatser.

Vi vill därigenom introducera **dels ett synsätt och dels en metod** med vars hjälp man förstå och argumentera för prevention, god rehabilitering och tidiga insatser. Genom detta vill vi påverka beslutsfattandet kring marginaliseringsfrågan i allmänhet och kring barn och unga i synnerhet. Vi kommer att argumentera för att begrepp som **långsiktighet, helhetssyn, strukturell samverkan och empowerment** kommer att vara viktiga både för att förstå och lyckas med denna avsikt.

2.2.2 Man måste lära sig att krypa innan man kan gå

Detta är såvitt vi vet ett av de första försöken att ta fram en vägledning eller handbok för hur man kan se på och ekonomiskt beräkna värdet av tidiga generella insatser kring barn och unga, mer selektiva ansatser kring barn i riskzon samt god och tidig rehabilitering. Därav följer att ansatsen metodmässigt är trevande och de siffror och resultat vi redovisar mer får ses som storleksordningar och kvalificerade

räkneexempel än tvärsäkra resultat. Metodmässigt anknyter vi oss till det som brukar kallas **samhällsekonomiska utvärderingar**, dvs. en inom nationalekonomin etablerad metod för att värdera och analysera samtliga effekter på kort och lång sikt av olika åtgärder. Metodens mer exakta utformning och centrala begrepp kommer att presenteras längre fram.

2.2.3 Avgränsningar och infallsvinklar

Denna typ av studier måste naturligtvis begränsas på olika sätt för att man inte ska drunkna i alla olika tänkbara perspektiv och infallsvinklar. Den mest uppenbara begränsningen är att vi valt ett mycket tydligt ekonomiskt perspektiv. Detta betyder inte att vi anser att andra infallsvinklar är mindre intressanta. Tvärtom, ekonomin är bara ett medel för att uppnå andra mer övergripande mål. Däremot tror vi att med stöd av ekonomisk analys och ekonomiska argument också kan se hur mänskliga och humanitära mål ofta kan sammanfalla med klok ekonomi och god resurshushållning.

En annan begränsning som vi berört ovan är att även om vi hoppas att metod och anslag ska ha en allmängiltighet måste enskilda konkreta data mer ses som illustrationer och räkneexempel än som ett uttryck för den slutgiltiga sanningen.

Det kommunala exempel vi lyfter fram som goda exempel är Söderköping och Leksand, två ganska små kommuner. Det kan dock vara viktigt att påpeka att de mönster vi där skildrar är i stort sett samma som vi sett i betydligt större kommuner vi samarbetat med de gångna åren såsom Nacka, Gävle, Södertälje, Karlstad, Örnsköldsvik, Stockholm m.fl.

Slutligen finns det ett stort antal delperspektiv som vore av utomordentligt stort intresse att studera i denna typ av analys; kön, etnicitet, sociodemografisk tillhörighet, storstad kontra glesbygd för att ta ett exempel. Men även dessa frågor överlåter vi i begränsningens namn till kommande studier.

2.2.4 Vår förhistoria, referensramar och erfarenheter

Vi som gör denna rapport har arbetat som forskare, utredare och konsulter med fokus på den offentliga sektorns utveckling under ca 30 års tid. Professionellt är vi nationalekonomer, framtidsforskare, programmerare och organisationskonsulter. Redan från början har vårt intresse varit **välfärdssamhällets långsiktiga utveckling** från folkhemmet in i det postindustriella samhället. Särskilt under 80-talet resulterade detta i ett stort antal framtidsstudier som alla gav en samfäll bild av den offentliga sektorns problem i början av 2000-talet. En bild som tyvärr i många stycken har visat sig vara korrekt.

Som en följd därav kom vår fokus att förskjutas i riktning mot **marginaliseringens problematik**. Hur kan det komma sig att allt fler och fler människor står utanför samhället (barn, unga, arbetslösa, invandrare, långtidssjuka). Och som en följd av detta; **hur mycket marginalisering av utsatta grupper kan ett välfärdssamhälle hantera** utan att brista – socialt och ekonomiskt. Därför har vi de senaste 15–20 åren intensivt arbetat med fyra viktiga frågor:

- * hur kan vi genom **samverkan** mellan olika aktörer förhindra utslagning, arbeta förebyggande, agera tidigt och få en effektiv rehabilitering. Vi har varit verksamma i ett hundratal projekt från små konkreta projekt till hela kommuner
- * hur kan vi få **ekonomiska mått på utslagningens effekter**. Vi har utarbetat metoder som samverkansbokslut och SocioEkonomiska bokslut för att konkret och tydligt visa på vilket samhällsvärde effektiv rehabilitering och goda preventiva insatser skapar. Vi har medverkat i ett tjugotal större utvärderingar med dessa metoder
- * hur kan vi förskjuta samhällets sätt att organiseras och hantera makt så att **brukaren på allvar kommer i centrum**. Begreppet egenmakt har varit centralt och den kooperativa

organisationsformen liksom det som idag kallas socialt företagande har varit metoder att nå detta mål. Vi har medverkat till starten av ett femtiotal sådana sociala företag och kooperativ

- * hur kan vi med **ledarskap baserat på dialog och delaktighet** bättre mobilisera all den kompetens som finns inne i de offentliga systemen. Vi har medverkat i flera dussin projekt och utbildat fler än 500 offentliga chefer i detta, allt från förvaltningschefer till första linjens chefer.

Vi har alltså i 30 års tid i arbetat med metoder för att å ena sidan skapa och stödja samverkan och å andra sidan ekonomiskt utvärdera effekterna av denna samverkan. Vi har i dessa uppdrag, som omfattar såväl prevention och tidiga insatser för att motverka utslagning och marginalisering som rehabilitering, utgått från några grundläggande principer som vi även i denna studie låter vara centrala:

- * brukarperspektivet är en viktig utgångspunkt för att lyckas – **egenmakts- eller empowerment-perspektivet**
- * det är mer effektivt att bygga på det friska än att vårda det sjuka – **det salutogena synsättet**
- * dessa processer måste ha ett långsiktigt perspektiv – **det sociala investeringsperspektivet**
- * det är bättre för människorna och billigare för samhället att intervensera tidigt än att vänta tills skadan är skedd – **det preventiva perspektivet**
- * de flesta insatser kring problem av detta slag kräver nätverksarbete och gränsöverskridande lösningar – **samverkansperspektivet eller helhetssyn.**

För att lyckas med att driva och förankra denna typ av processer, räcker det inte alltid med att visa att de är bra ur ett mänskligt perspektiv. Man måste kunna visa hur de påverkar ekonomin (**money talks**), inte bara för samhället i stort utan för den egna verksamheten (**what's in it for me**) och hur de påverkar både på kort och lång sikt (**in the long run we're all dead**).

2.3 Läget är hopplöst men inte allvarligt³

2.3.1 Argumentation, polemik och analys

Som läsare kommer du att upptäcka att vi i vår text hoppar mellan ett argumenterande, polemiskt och till och med provokativt anslag å ena sidan samt ett analyserande och beskrivande anslag å den andra. Det första sättet att skriva handlar om vår oro för sakernas tillstånd kring barn och unga och den marginaliseringsprocess vi dagligen har kunnat se i våra olika uppdrag runt om i landet. En oro för vad som händer och vilka konsekvenser detta leder till. Vi har mött ett stort antal Torbjörn de 30 år vi varit verksamma och alltför många gånger gått från dessa möten med känslan; detta hade kunnat undvikas om vi bara hade agerat i tid och agerat tillsammans! Den delen av vår text vill vi ska fylla funktionen av en väckarklocka för dig som läser eller kanske en påminnelse om hur viktigt det är att vi alla agerar. Detta hittar du främst i rapporten inledande kapitel där tonläget är högt och färgerna vi målar verkligheten med ibland en aning grälla. Vi hoppas att detta inte skrämmer bort sig som läsare.

Den del av texten som är mer analyserande, saklig och beskrivande handlar om hur vi kan tänka, hur vi kan agera om vi vill hitta ekonomiska argument för prevention och tidiga insatser kring barn och unga och därmed få ett beslutsunderlag för att förhindra eller reducera denna marginalisering. Detta är rapportens senare del, dess huvuddel.

3 Se vidare, Watzlawick, Paul. Läget är hopplöst men inte allvarligt.Handledning i konsten att bli olycklig.

Man skulle kunna säga att rapportens inledande kapitel utgör en sorts högljutt argumenterande och en beskrivning i ganska skarpa färger av de problem vi ser och att de efterföljande kapitlen utgör en mer saklig beskrivning av en möjlig hantering och lösning av några av dessa problem.

2.3.2 *Det finns mängder med goda exempel*

Marginaliseringen av människor i vårt samhälle är alltså enligt vårt förmenande ett stort och växande problem som kostar både mänskligt lidande och oerhörda mängder pengar. Det är också, enligt vår uppfattning, till stora delar onödigt. Vi har genom åren mött tusentals människor som i olika projekt försökt och ofta lyckats bryta detta mönster. Om det är något som utmärker alla dessa passionerade eldsjälarna är det insikten om att det går. Det är denna vilja och dessa möjligheter vi vill bygga på och stödja.

Tyvärr är det emellertid så att många av dessa goda exempel fastnar i de strukturer och styrsystem som utgör vår offentliga sektor. Vanmakten hos beslutsfattare och aktörer på olika nivåer är ett ständigt återkommande tema i de möten vi haft oavsett om det handlat om en socialnämnd, psykiatrisk klinikledning, ett rehabteam eller personalen på en förskola.

Lagstiftning som försvårar samverkan, budgetsystem som förhindrar långsiktighet och investeringstänkande kring barn och unga är konkreta exempel på detta. Dessa strukturella hinder skapar motvind i arbetet med att samverka kring det långsiktigt förebyggande arbetet. Med denna rapport vill vi ge alla dessa goda krafter stöd i att argumentera för att denna typ av insatser inte bara är kloka ur ett mänskligt och humanistiskt perspektiv de är också ekonomiskt förnuftiga och leder till en bättre resurshushållning av våra gemensamma resurser på lång sikt. Kanske på sikt också ett något bättre samhälle. Vi vill också ge dem som ännu inte hunnit börja, inspiration och lust att ta detta steg.

2.4 Hur vanlig är Torbjörn?

Låt oss nu återvända till Torbjörn. Hur vanlig är egentligen Torbjörn och hans likar? De flesta som arbetar med barn känner intuitivt igen Torbjörn, inte som person, men väl som fenomen. I en kommun där vi studerat samverkan kring utsatta grupper bad vi en grupp "experter"⁴ med lång erfarenhet kring frågan göra en kvalificerad hypotes kring svaret. Man delade först in gruppen i ett antal delgrupper där "Torbjörn" och hans "syskon" kunde tänkas återfinnas. Man fann då bl.a. grupperna:

- * normlösa familjer
- * unga ensamma föräldrar
- * lågutbildade, arbetslösa och ekonomiskt svaga familjer
- * kärlekslösa familjer där våld och brutalitet kan förekomma och familjer med missbruk
- * psykiskt sköra familjer och familjer där någon förälder har psykisk sjukdom
- * osedda barn utan nätverk och barn i umgängestvister
- * flyktingar och familjer med främmande kulturell bakgrund.

Det finns många reservationer kopplade till denna lista. Den är inte vetenskaplig i strikt mening. Men det är grupper som de i kommunen professionellt erfarna väl kunde identifiera. Och som har bekräftats i många andra kommuner som vi arbetat med⁵. Hur många är de då? Det var inte lätt att skatta. Men

⁴ Gruppen bestod av 10 – 15 personer från socialtjänst, skola, barnomsorg, BUP, BVC, MVC m.fl.

⁵ Se t.ex. barn i riskzon, Svenska Kommunförbundet, oktober 1995.

den siffra man efter stor vånda fastnade inför i denna kommun var 2 000 barn. Detta skedde i en kommun med ca 65 000 invånare och ca 15 000 barn i detta åldersintervall. Vi pratar alltså om mellan 10 och 15 procent av alla barn. Annorlunda uttryckt innebär det tre till fyra barn per klass som är bedömda (potentiella eller verkliga) storkonsumenter av välfärdssamhällets olika tjänster redan från späda ålder. Kanske predestinerade till samma sociala gatlopp som Torbjörn! Möjligheten av att detta är sant skapar ett hisnande perspektiv. Torbjörn finns inte. Men Torbjörn är en person vi mött i många olika skepnader under de sista åren. Så här beskriver en områdesnämnd i en kommun Torbjörns situation:

“Många unga mammor är socialt isolerade och saknar nätverk av vänner, egna föräldrar eller andra äldre som kan stötta och utgöra goda förebilder i att uppfostra barn...barn som lever i riskzonsmiljöer upptäcks ofta i ett alltför sent skede...på många ställen i utförsbacken står olika myndighetspersoner, som vill hjälpa, men mamman och barnet glider dem alla ur händerna och fortsätter sin färd allt närmare stupet.”⁶

Några “Torbjörn” klarar sitt liv alldeles utmärkt, maskrosbarnen, andra går under och blir eviga bidragstagare. Problemet är att vi inte vet i förväg vilken livsbana dessa människor kommer att få. Vi kommer aldrig att klara av att göra 100 procent träffsäkra individuella prognoser (det är kanske inte ens önskvärt, en sådan prognos skulle vara baserad på tanken om social determinism).

2.5 Om Torbjörn hade bott Leksand eller Söderköping?

Det som utmärker Torbjörns liv är att ett stort antal aktörer är involverade i hans liv, egentligen redan innan föds. Få av dessa aktörer har någon helhetsbild av hans och hans mammas liv. Där någon ser social utsatthet ser en annan ett försörjningsproblem. Det den ena tolkar som uttryck för en psykiatrisk problematik ser den andre som skoltrötthet. Man blandar samman ytliga symptom och underliggande orsaker. De insatser som beslutas, samordnas sällan eller aldrig med andra aktörer. Kortsiktigheten i tänkandet är påfallande. Ansvarsområdena för Torbjörns liv är styckat i olika ålderssegment med olika aktörer för varje åldersintervall.

Leksand och Söderköping är två kommuner där man bestämt sig för att tackla detta på ett något annorlunda vis. Det är två kommuner vi kommer att studera närmare längre fram i denna rapport. Det gemensamma för deras arbete är att de tagit ett helhetsgrepp för att **strukturellt samverka kring barnen** i sin kommun. I Söderköping kommer detta till uttryck i form av myndighetsövergripande samverkansgrupper kring barn och unga. I Leksand fyller det myndighetsgemensamma samarbetsorganet Familjecentrum (där även frivilligorganisationerna har en plats) samma funktion då det gäller att ge helhetssynen kring barnen en konkret uttrycksform.

En annan gemensam faktor är tidsperspektivet. Man betraktar period **0–20 år som ett sammanhängande politikområde** oavsett vilken myndighetsstruktur som berörs. Vidare så ser man i de båda kommunerna det goda föräldraskapet som nyckeln till att stödja barn och unga. Idén är lika enkel som genial; **goda föräldrar skapar förutsättningar för trygga barn**. Sålunda handlar det om att stödja föräldraskapet. Och slutligen är målgruppen för den primära insatsen inte de utsatta barnen, riskzonsbarnen eller de sköra barnen utan **alla barn**.

Sedan har man profilerat sig på lite olika vis. I Söderköping har en mycket omfattande satsning gjorts på att stärka alla barns självkänsla i form av ett kommunövergripande utbildningspaket kallat Livskunskap. I Leksand jobbar man mycket systematiskt och långsiktigt med föräldragrupper som ett instrument för att stödja föräldrarollen.

⁶ Skrivelse till områdesnämnden i Boo, Nacka Kommun, 1995.

I båda dessa kommuner har man tagit något som skulle kunna liknas vid ett helhetsgrepp och anlagt ett investeringsperspektiv på barns uppväxt. Man jobbar generellt för att möta alla barn. Tanken är då att de särskilt utsatta, som Torbjörn, ska upptäckas tidigt. Därmed kan man kanske bryta med utanförskapet tidigare än annars och Torbjörns liv skulle ha följt en annan livsfåra än den vi skisserat på ovan. Det är detta investeringsperspektiv och denna helhetssyn kring barn och unga som kommer till uttryck i form av konkreta metoder för strukturell samverkan och stöd i föräldraskapet som denna rapport handlar om.

2.6 Slutsatser och sammanfattning

I detta kapitel har vi konstaterat att:

- * det finns ett stort antal barn som, är utsatta eller i riskzon och som riskerar att, om inget görs hamna i ett livslångt utanförskap
- * kring dessa barn förekommer nästan aldrig helhetssyn eller långsiktighet
- * detta riskerar att leda till onödigt mänskligt lidande och betydande onödiga samhällskostnader
- * det finns kommuner som har valt att tackla denna utmaning. Vi kommer här att beskriva vad som sker i Söderköping och Leksand samt vilka positiva ekonomiska effekter detta kan ge.

3 SAMHÄLLET OCH UTANFÖRSKAPET

I detta kapitel kommer vi att identifiera några centrala mekanismer kring marginaliseringens problematik i ett samhälle i allmänhet och kring barn och unga i synnerhet.

3.1 Det är ni som är de konstiga – det är jag som är normal

Man kan tycka att Torbjörns situation är unik. Vi påstår att så är inte fallet. Det finns många Torbjörn i vårt land. I en liten kranskommun till Stockholm med 25 000 invånare hade för några år sedan berörda myndigheter identifierat ca 200 Torbjörn under sju års ålder. Det finns idag mellan 1 och 1.5 miljoner människor i åldern 18–65 år som av olika skäl inte arbetar. Låt oss illustrera med några statistiska exempel:

- * 10–20 procent av skoleleverna är oroliga, otrygga, splittrade och/eller aggressiva⁷
- * 13 procent anger att de varje vecka är utsatta för någon form av kränkning⁸
- * ca 40 000 barn erhåller varje år någon form av insats från socialtjänstens sida. Ca 15 000 av dessa har placerats utanför det egna hemmet⁹
- * depressioner bland tonåringar har ökat de senaste decennierna och 5–10 procent av alla barn under arton år lider av psykiska problem. 15 procent har någon gång under uppväxten haft kontakt med BUP.¹⁰

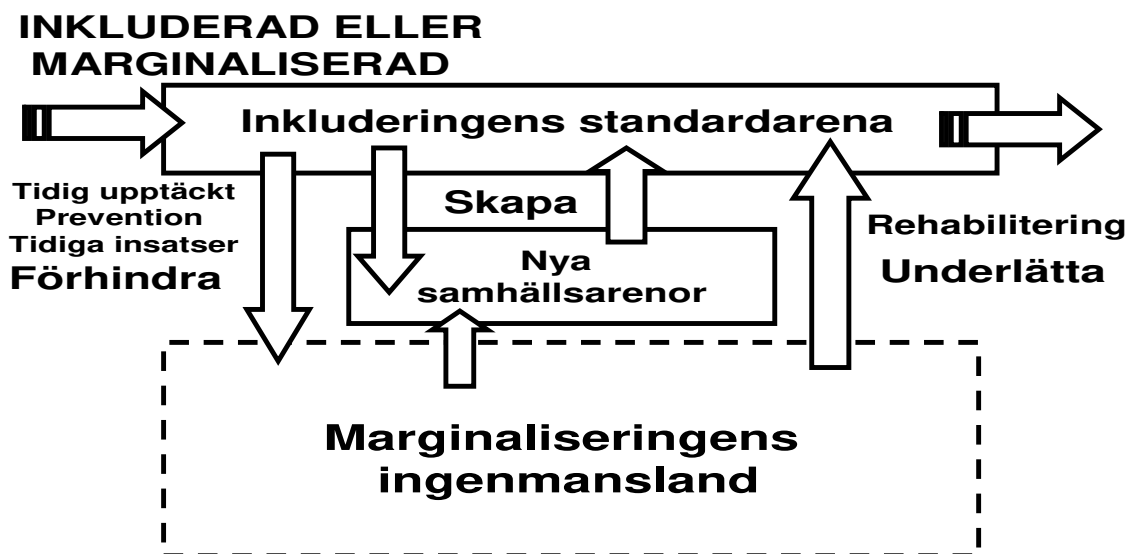
Vi påstår att i vårt samhälle finns en tydligt identifierbar tendens att marginalisera stora grupper av människor och att denna marginalisering sätter in tidigt i livet. En avgörande fråga för de flesta barn och unga handlar alltså om man i framtiden ska komma att tillhöra den inkluderades eller marginaliserades skara.

⁷ SOU 2000:19, Elevvårdsutredningen.

⁸ SOU 2000:3, Kommittén för välfärdsbokslut.

⁹ Barnombudsmannens rapport 2004, sidan 146.

¹⁰ Barnpsykiatrikommittén refererad i Hindberg, När omsorgen sviktar, Rädda Barnen, 2003.

Det vi vill visa i figuren ovan är att det finns en sorts normalitetsbana¹¹ som vi medborgare förväntas följa under vår livsvandring i välfärdsstaten. På denna standardiserade arena fungerar vi i grupp med andra dagisbarn, går genom en tolvårig skola, får godkänt i alla kärnämnen, får ett arbete som i huvudsak omfattar åtta timmar per dag och 40 timmar per vecka, hittar en partner, får ett eller flera barn, jobbar till 65 års ålder och därefter avslutar vi livet efter att levt i vår bostad de sista åren i enlighet med kvarboendeprincipen.

Naturligtvis är detta en tillspetsad beskrivning, men samtidigt vet vi att toleransen för det avvikande är tämligen låg. Exkluderingsmekanismerna slår in tidigt; neuropsykiatriska diagnoser på förskolebarn, läs- och skrivsvårigheter hos många unga och ca 25 procent avslutar grundskolan utan godkända betyg i kärnämnen. Det individuella programmet i gymnasiet har blivit ett av de största programmen och allt fler ungdomar utestängs från arbetsmarknaden. 2006 var ca 22 procent av alla ungdomar mellan 18–24 år arbetslösa och ca 1,2 miljoner människor eller 21 procent av åldersgruppen 18–65 står i en eller annan form utanför arbetsmarknaden.¹² Andelen unga som långvarigt är beroende av socialtjänsten för sin försörjning ökar.¹³

Vi ser att det utifrån figuren ovan är några frågor som dyker upp. För det första; hur kan vi **tidigt upptäcka och förhindra** att barn och unga slås ut i samhället och alltför tidigt hänvisas till ett sorts marginaliseringens ingenmansland? För det andra, hur kan vi då människor har marginaliserats bidra till deras återvändande? Hur kan vi **underlätta deras rehabilitering**? Och den tredje och kanske svåraste frågan, vad ska vi göra med alla de människor som både kan och vill arbeta men som av olika skäl inte bedöms arbetsföra på arbetsmarknadens villkor? Hur kan vi **skapa nya arenor där dessa människors förmåga och vilja att bidra tas tillvara**?

Kring detta finns ett stort antal olika föreställningar och uppfattningar både om vad det beror på, vad det leder till och vad man kan göra åt det. Låt oss här formulera vår ståndpunkt kring detta utanförskap i form av några påståenden eller teser.

¹¹ För en tydlig illustration av detta se: Karin Johannisson, Själens är kroppens fängelse, Pedagogiskt Magasin, 2, 2007.

¹² Ekonomifakta.se, ungdomsarbetslöshet & utanförskapet, 2007-06-18.

¹³ Individ- och familjeomsorg, Socialstyrelsens rapport, februari, 2008.

3.2 Det finns ett antal strukturella mekanismer som leder till exkludering

Om man studerar Torbjörn och andra människor på väg att marginaliseras i samhället upptäcker man ganska snart att ett antal mekanismer ständigt återkommer och bidrar till eller förstärker denna process. Den första av dessa är **kortsiktigheten** i beslutsfattandet, budgetårets begränsning för tänkandet. Naturligtvis ett märkligt tänkande då det handlar om barn och unga och där tidsperspektiven snarare är decennier än år. Den andra mekanismen är **stuprörstänkandet** kring olika fenomen. De flesta ser sin del av en fråga, få har ansvar för eller ens ser helheten. Med ett sådant synsätt och ett sådant sätt att organisera samhället vore ju långsiktighet och helhetssyn närmast en överraskning.

Den tredje mekanismen skulle vi kunna kalla **objektifieringen, expertifieringen eller den inlärd hjälplösheten**. Alla de mekanismer som gör att ansvaret för Torbjörns liv överflyttas till en professionell expertkår av specialpedagoger, behandlare, psykoterapeuter m.fl. som i bästa välvilja tar över ansvaret och därmed i praktiken förstärker hjälplösheten och maktlösheten hos Torbjörn och hans mamma och gör dem till passagerare i stället för förare i den bil som utgör deras livsförlopp. Den fjärde mekanismen kallar vi för **stigmatiseringen** av människor. Det förhållande som leder till att vissa människor socialt brännmärks och sällan ges en andra eller tredje chans. Få vill anställa en före detta missbrukare eller ha missbrukarens barn i det egna barnets klass.

Vi återkommer i detalj till dessa mekanismer längre fram. Den gemensamma nämnaren är att de tillsammans och var för sig skapar eller förstärker samhällets exkluderingsmekanismer. **Men detta går att åtgärda**. Erfarenheten visar att med olika modeller för strukturell samverkan, med ökad långsiktighet och med organisationsmodeller baserade på begrepp som empowerment och egenmakt kan man hitta nya och bättre lösningar.

3.3 Man kan sätta ett pris på marginalisering och utanförskap

Man brukar ibland säga att det inte går och kanske inte ens är lämpligt att värdera de ekonomiska effekterna av marginalisering och utslagning. Vi påstår att detta är fel. **Det går faktiskt att värdera vilka ekonomiska konsekvenser** som uppstår till följd av att unga misslyckas i skolan, blir psykiskt sjuka, inte lyckas få tillträde till arbetsmarknaden eller hamnar i kriminalitet, missbruk och annat utanförskap. Vi påstår också att man bör göra detta av några olika skäl. Ett första skäl är att om vi inte gör detta, finns det en risk att det inte tillmäts något värde alls då man ska fatta beslut av olika slag. Ett andra skäl är att det ger oss möjlighet att i en värld av knappa resurser ställa olika handlingsalternativ mot varandra och jämföra deras utfall, även rent ekonomiskt.

Men det tredje och kanske det viktigaste skälet är att i olika former av offentligt beslutsfattande återkommer man ständigt till frågan om hur det påverkar den egna budgeten, eller "what's in it for me – tänkandet". Den som inte kan argumentera på detta språk kommer ofta till korta.

Priset för att negligera marginaliseringens effekter, både mänskligt och ekonomiskt är högt, mycket högt. För varje ung människa som i onödan misslyckas med att få tillträde till arbetsmarknaden och i stället hänvisas till rollen som passivt försörjd går framtida produktionsvärden på uppemot åtta till tio miljoner kr förlorade – något som vi senare i rapporten kommer att visa. Till detta kommer alla kostnader för hans eller hennes försörjning och eventuella vård- och behandlingsinsatser.

3.4 Det är meningsfullt att sätta ett pris på prevention, tidiga insatser och rehabilitering

Av detta följer vårt tredje påstående; om man kan värdera det ekonomiska värdet av marginalisering kan man också sätta ett mått på vad det kan vara värt att förhindra ett sådant utanförskap, dvs. man kan

sätta ett värde på tidiga insatser och prevention. Av detta följer också att man kan sätta ett värde på en framgångsrik rehabilitering.

Ibland säger man att behandling blir för dyrt. I en studie vi genomförde för 25 år sedan visade vi att det nästan alltid är för dyrt att inte rehabilitera människor.¹⁴ Samma sanning gäller förmodligen idag oavsett om vi pratar om unga människor på glid, invandrare som inte integreras i samhället eller missbrukare. Det mesta talar för att **god rehabilitering, prevention och tidiga effektiva insatser är utomordentligt lönsamma insatser.**

3.5 Det måste finnas en arena för alla

Vårt fjärde påstående är kanske det mest komplicerade. Eftersom kraven för att platsa på inkluderingens standardarena är så höga vad gäller saker som normalitet och prestationsförmåga är denna arena för många grupper inte bara svår att slå in på. I praktiken är det omöjligt om man är missbrukare, psykiskt sjuk, har obefintliga skolbetyg, suttit i fängelse, har ett funktionshinder eller i övrigt har ett från normaliteten alltför avvikande beteende. I Södertälje kommun (med ca 80 000 invånare) för att ta ett konkret exempel befinner sig ständigt ca 2 000 vuxna personer i detta mer eller mindre permanenta utanförskap.

Vad ska vi då göra med alla dessa människor som lever i utanförskap? Vi ser att det finns två helt väsensskilda sätt att hantera detta. Det ena är att i huvudsak göra som idag, dvs. förvisa dem till ett utanförskap där de passivt får sin försörjning från något av de olika offentliga försörjningssystemen. Detta leder till några olika effekter. För det första en hög belastning på dessa system. För det andra att den produktionsförmåga dessa människor har, inte tas tillvara. För det tredje att de döms till ett utanförskap som leder till allt djupare passivisering och i många fall förvärrar det grundproblemet som lett till utanförskapet (missbruk, psykisk sjukdom, kriminalitet etc.).

Mycket av detta är onödigt. I stort sett alla människor har i någon omfattning arbetsförmåga och i stort sett alla människor har en vilja att vara delaktiga och bidra om det bara finns former för detta. Det betyder att om vi ska reducera människors bidragsberoende, kunna få del av den arbetsförmåga de faktiskt har och dessutom förhindra att de blir mer och mer marginaliserade och därmed ta i anspråk allt mer välfärdsresurser krävs det att **vi skapar särskilda arenor med särskilda spelregler** för detta. Sådana arenor finns i länder som Italien och Frankrike och börjar dyka upp i Sverige, bl.a. under beteckningen social ekonomi. Kostnaderna för att skapa och vidmakthålla dessa arenor är inte obetydliga. Men kostnaderna för att inte göra det är betydligt större.

3.6 Slutsatser och sammanfattning

I detta kapitel har vi formulerat några påståenden:

- * det finns ett antal mekanismer som strukturellt bidrar till och förstärker människors marginalisering och utanförskap i samhället
- * man kan beräkna värdet av vad denna, delvis onödiga, marginalisering kostar inte bara i form av mänskligt lidande utan också de ekonomiska effekterna
- * därmed kan man också beräkna det ekonomiska värdet av prevention, tidiga insatser och framgångsrik rehabilitering
- * det finns ett stort antal människor som trots detta inte lyckas erövra en plats i samhället. För dem måste vi skapa nya arenor som bryter marginaliseringen och gör innanförskapet möjligt.

¹⁴ Se Nilsson & Wadeskog, Det blir för dyrt, SEE & Statens Ungdomsråd, 1979.

4 DET EXKLUDERANDE SAMHÄLLETS LOGIK

I detta kapitel kommer vi att belysa fyra olika mekanismer som leder till marginalisering i samhället; kortsiktigheten, tunnelseendet, maktlösheten och stigmatiseringen av utsatta människor. Därmed kommer vi också indirekt att belysa varför helhetssyn, långsiktighet, samverkan och tidiga insatser är viktiga inte bara av humanistiska skäl utan också utifrån strikt ekonomiska argument.

Vi inledde denna rapport med att beskriva Torbjörn och hans begynnande resa mot utanförskap. Därefter påstod vi att det fanns ett antal exkluderande mekanismer i vårt samhälle som skapar och förstärker utanförskap samt förhindrar ett återinträde i samhällsgemenskapen. Vi går nu vidare genom att beskriva dessa exkluderande mekanismer mera i detalj. I grunden handlar det om fyra mekanismer som man lite förenklat kan beskriva på detta vis:

- * **sektors- eller tunneltänkandets** effekter kring såväl barn och unga som andra målgrupper¹⁵
- * **kortsiktigheten och svårigheten att få till stånd ett socialt investeringstänkande** samt sammanvävt med detta, oförmågan att hantera risker¹⁶
- * svårigheten att på allvar involvera och delaktiggöra brukarna samt fokuseringen på det sjuka och bristerna, i stället för på det friska och de resurser alla människor bär med sig vilket skapar en **maktlöshet och strukturellt inlärd hjälplöshet**¹⁷
- * **den sociala stämplingen eller stigmatiseringen** av marginaliserade människor i samhället som förstärker dessa människors utsatthet.¹⁸

Låt oss nu studera detta mera i detalj.

4.1 Tunnelseendets konsekvenser

”Vad hjälper det om jag får hjälp med avgiftning på Maria Ungdom och polisen tar mig för störande av allmän ordning på Medborgarplatsen, om ingen ser att jag behöver hjälp med mina läs- och skrivsvårigheter så att jag kan gå ut grundskolan med godkända betyg. Vem kommer att anställa mig i framtiden om jag bara har IG i alla ämnen?”

4.1.1 Aktörernas incitament och hinder

Marginalisering och utanförskap är ett komplext fenomen som samtidigt sker i många olika dimensioner och där synliga symptom och underliggande orsaker i regel är inflätade i varandra på ett stundtals svårgenomskådligt vis.

Ofta har många olika aktörer och professioner varit involverade i barns och unga människors utanförskap. Alltför ofta utan att samverka med varandra på ett mer systematiskt vis. De insatser som görs uppfattas ofta som fragmenterade. Det är inte ovanligt att ungdomarna känner sig överkörda och föga lyssnade på. Man skulle kunna säga att få ser helheten i den enskilde ungdomens situation. Det är inte ovanligt att unga människor av det slag vi här diskuterar har haft kontakt med 20, 30, 40 eller fler

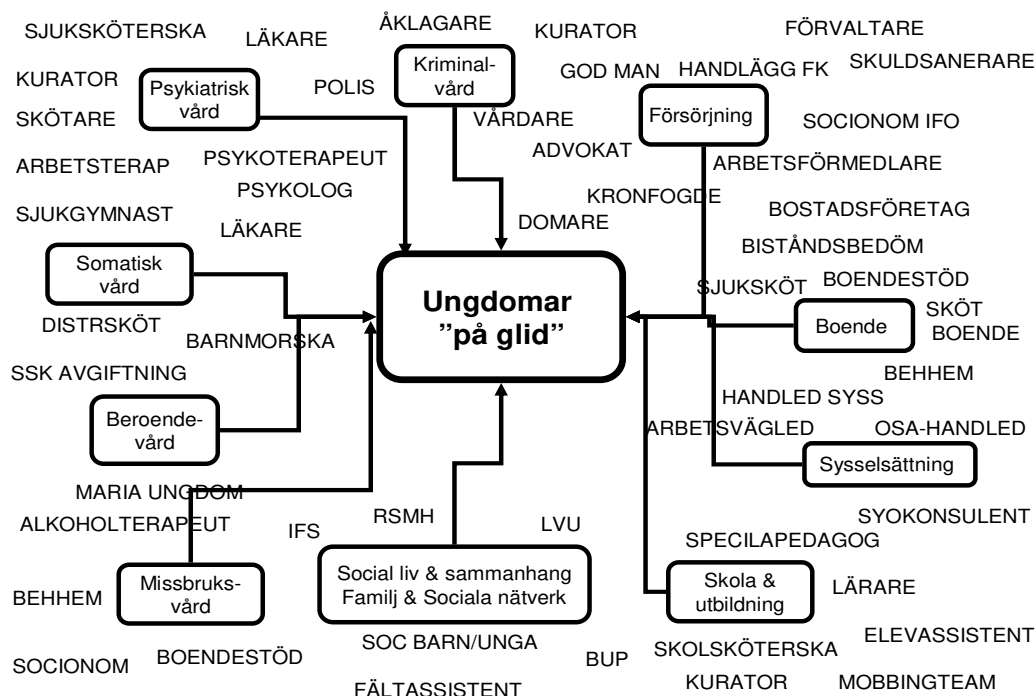
¹⁵ Detta förhållande har skildrats tydligt i olika utvärderingar både av ädelreformen och i den s.k. Miltongruppens arbete.

¹⁶ Detta förhållande har skildrats tydligt i Socialstyrelsens rapport Tänk Långsiktigt.

¹⁷ Detta förhållande har skildrat i ett stort antal utvärderingar av reformen Personligt ombud för personer med psykiska funktionshinder.

¹⁸ Detta har bl.a. studerats för missbrukare av professor Tapio Salonen i ett flertal rapporter.

olika personer. Alla med olika perspektiv på och kunskap om deras problem. Det som för den ene är ett ordningsproblem i skolan är för den andre en neuropsykiatrisk problematik. Det som uppfattas som ett missbruksproblem på ett ställe, ser hos en annan aktör ut som övergrepp och misshandel. Polisen ser kriminalitet och bostadsföretaget störning och uteblivna hyror. Få har kunskap om eller ser helheten i dessa ungdomars liv.

Vi vet från många studier att förebyggande arbete, prevention och utvecklad samverkan i regel är en lönsam affär. Likväl är det ofta svårt att få detta till stånd hur många rationella ekonomiska argument som än presenteras. Vi är övertygade om att detta till stor del har att göra med olika perspektiv, kunskap och synsätt när man som beslutsfattare ställs inför denna typ av resultat:

- * man ser inte vinsterna eftersom man saknar kunskap om helheten (illustrerad ovan) och därmed den totala kostnadsbilden
- * man tror inte på vinsterna, utan tror att kalkylerna är överdrivna
- * man ser vinsterna och tror på dem, men tror att någon annan får dem. Man ser sig själv (på saklig grund eller ej) som förlorare i ett Svarte Petterspel
- * man ser vinsterna, tror på dem, tror att man själv kan få dem, men det ligger för långt fram i tiden för att det ska ha betydelse för dagens beslut.

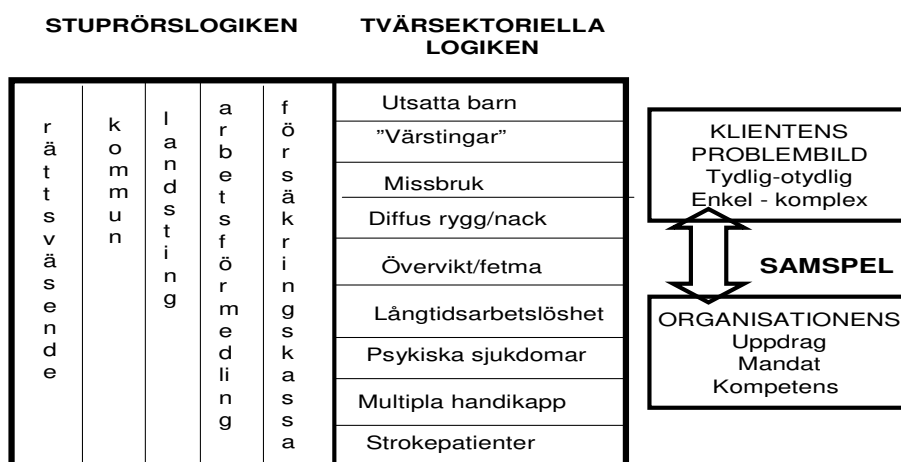
Detta har naturligtvis att göra med de mekanismer vi beskrivit ovan; bristen på helhetssyn, bristen på långsiktighet och bristen på tilltro till dessa barns och ungdomars egen förmåga att med rätt stöd ta ansvar för sitt liv samt den sociala stämpling som sker av utanförskapets människor.

4.1.2 Stuprör eller hängrännor?

För de flesta medborgare i landet fungerar de offentliga systemen väl. De är uppbyggda efter vad forskaren Siv Their brukar kalla stuprörslagiken¹⁹. De är högt specialiserade och har en djup men avgränsad kunskap inom vissa arbetsfält som passar väl om klienten problembild är tydlig och överensstämmer väl med organisationens kompetens, mandat och uppdrag.

Problemet uppstår då klientens problem är diffust, sammansatt och spänner över flera olika organisationers kompetens- och mandatområden. Dessa klienter passar inte in i systemet eftersom just det komplexa och sammansatta kräver en gemensam och samordnad insats från många aktörer både för att förstå problemet och för att hitta rätt lösningar. Detta gäller i hög grad för marginaliserade grupper, inte minst barn och unga.²⁰

Det paradoxala är att klienter som på grund av det sammansatta, diffusa och komplexa i sin problematik har störst behov av stöd också har svårast att nå fram till ett sådant stöd. En slutsats som både dras i den s.k. ansvarsutredningen och t.ex. Socialstyrelsens remissvar på denna utredning.

Ju mer komplex och sammansatt och ju mer otydlig den enskildes problematik är och ju mer denna problematik spänner över flera olika myndigheters uppdrag, mandat och kompetensgränser desto sämre förefaller stuprörslagikens arbetssätt för att tackla dessa problem fungera. Det finns rikligt med studier som visar detta.

Ungdomar i riskzon, sköra ungdomar eller ungdomar på glid är en grupp som inte riktigt passar in i systemen och med vilken det ofta spelas ett sorts organisatoriskt Svarte Petterspel. För den enskilde klienten innebär detta att han i alltför hög grad tvingas in i ett fruktlöst gatlopp²¹ mellan olika myndigheter. De flesta tar ett begränsat ansvar för hans situation, men få aktörer vare sig ser hela bilden eller tar ansvar för att lösa den.

Är man tillräckligt ung ser inte arbetsförmedling och försäkringskassan problemet (inte mitt bord-effekten). Skolkar man från skolan blir det ett skolproblem som man kanske inte ser inom socialtjänsten förrän skolket leder till ett polisingripande eller en inläggning på Maria Ungdom. Två

¹⁹ Se Their Pedagogiskt Ledarskap, 1998.

²⁰ Ett tydligt uttryck för ett behov av att förändra det är Socialstyrelsens arbete med att ta fram en manual för rehabiliteringssamverkan liksom de pågående Finsamförsöken och arbetet med lokala samordningsförbund.

²¹ Se Nilsson & Wadeskog samt Socialstyrelsen, 1999, Rutger Engström, - psykiskt sjuk eller missbrukare.

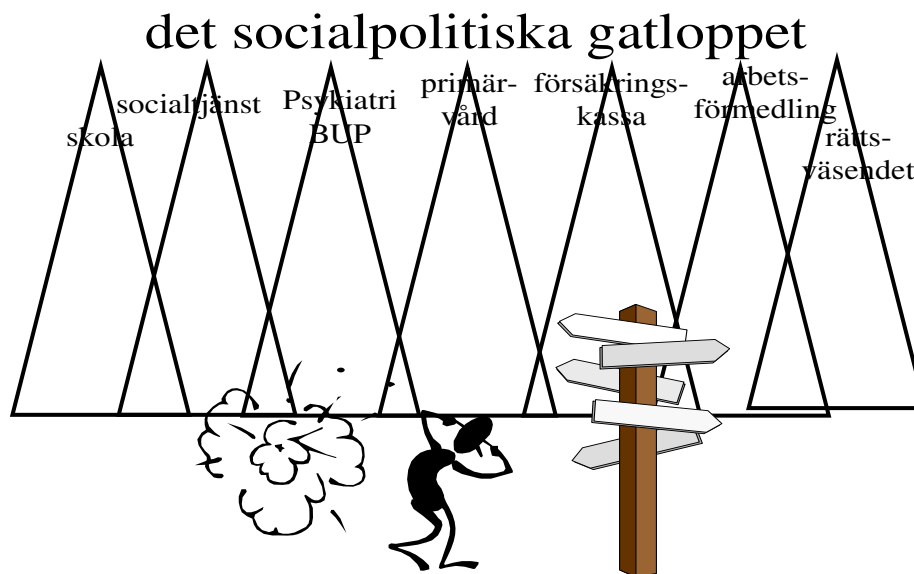
tragiska illustrationer till detta förhållande inträffade vintern 2007 dels på Kungsholmen i Stockholm, då några ungdomar misshandlade en annan ung man till döds, dels i Blekinge då en annan ung man sköts till döds som en tragisk kulmen på en lång process. Välkända fenomen hos vissa aktörer men ingen enskild aktör hade vare sig en helhetsbild eller tog ansvar för situationen.

Detta förhållande leder alltför ofta till insatser som sker, till synes, oberoende av varandra och där ingen aktör har helhetssyn kring alla dessa insatser. Konsekvenserna kan ofta bli att olika aktörers insatser inte bara sker oberoende av varandra utan dessutom (oavsiktligt och omedvetet) motverkar varandra.²²

4.1.3 Gatloppets suboptimeringsmekanismer

För den enskilde innebär detta ett sorts socialpolitiskt gatlopp mellan olika aktörer som inte vill eller kan ta ansvar för den enskilde. Inte tillräckligt frisk för att stå till arbetsmarknaden förfogande, men inte tillräckligt sjuk för att erhålla sjukpenning. För vissa målgrupper används termen medicinskt färdigbehandlad²³ för att skjuta över kostnadsansvaret på någon annan. Dubbeldiagnostiker får ingen vård inom psykiatrin eftersom de har ett missbruk och de tas inte hand inom socialtjänsten eftersom de är för psykiskt sjuka.

De marginaliserade ungdomar vi talat om i denna studie har många gånger en sammansatt problematik som kan bestå av skoltrötthet, en ännu inte diagnostiserad neuropsykiatrisk problematik (t.ex. ADHD), missbruk, man kan ha varit utsatt för sexuella övergrepp, mobbad eller misshandlad. Man kanske har blivit tagen av polisen för snatteri, klotter eller fylleri. De skickas runt till olika hållplatser i våra välfärdssystem. Men vem har totalansvar för helheten, och vem tar i praktiken ett sådant ansvar?

Naturligtvis är detta både plågsamt för den enskilde och leder till ett onödigt resursslöseri för samhället. Det är inte ovanligt att samhällets olika instanser kan investera en eller flera miljoner kr på

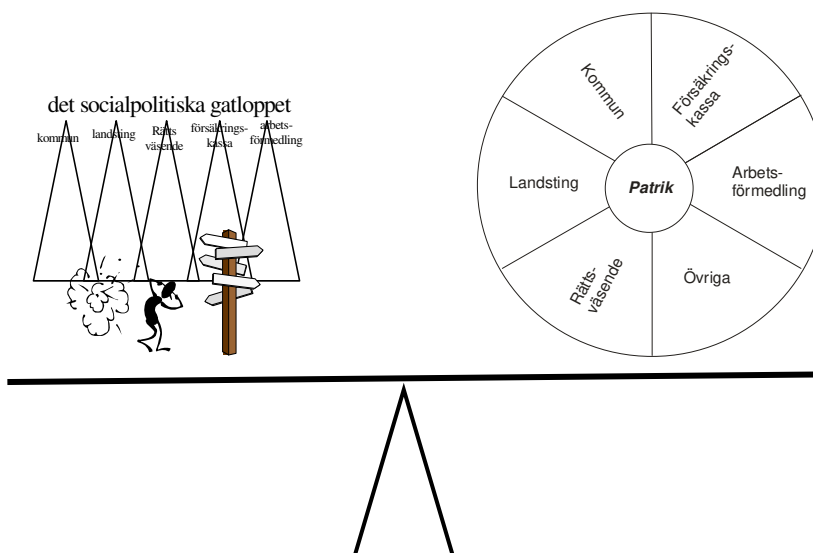
²² Se vidare, SOU 1996:85; Egon Jönsson.

²³ Intressant är att just detta uttryck för "inte mitt bord mentaliteten" på kort tid flera gånger bytt namn till utskrivningsklar, medicinskt färdigbehandlad, klinikfärdig.

en ung människa på glid. Men eftersom insatserna så ofta sker utan koordination och samordning och med ett kortsiktigt perspektiv blir de i regel ineffektiva.²⁴

Mot detta kan vi ställa ett annat mönster eller synsätt. En sorts helhetssyn kring den enskilde. Att på allvar sätta individen i centrum och ställa det i kontrast mot det andra synsättet som skulle kunna sägas vara att sätta organisationen och dess intressen i centrum.

INDIVIDEN ELLER ORGANISATIONEN I CENTRUM

Vi står här inför ett vägval då det gäller organisering, ledning och styrning av de offentliga organisationerna i framtiden. Ska vi fortsätta tänka i termer av hierarkier, stuprör och sektorsintressen eller ska vi söka oss mot styrsystem, organisationslösningar och budgetsystem som medger helhetssyn, gränsöverskridanden och nätverkstänkande. Ska vi fortsätta att sätta organisationernas **behov och intressen i centrum**, eller ska vi göra allvar av det som så ofta sägs; och sätta **individen i centrum**?

För att ett sådant tänkande ska bli möjligt, inte bara teoretiskt utan kunna omsättas i praktisk och konkret handling krävs någon form av planerings-, uppföljnings- och rapporteringssystem som förmår både att vidga perspektivet utanför sektorsintresset och bortom den korta ettåriga tidshorisonten. Inte bara för den enskildes skull, utan för att hindra den kostnadsdrivande mekanism som uppstår till följd av stuprörorganisationernas sätt att fungera. Vi kommer längre fram i rapporten att beskriva ett sådant styr- och uppföljningssystem.

4.2 Kortsiktighet kontra sociala investeringar

”I vår kommun är man just nu i färd med att bygga ett nytt kommunhus. Ingen vettig person skulle drömma om att belasta den kommunala driftbudgeten med hela kostnaden för detta bygge. Man har en investeringsbudget. Men då det gäller förebyggande arbete kring barn och unga ska det minsann löna sig även på kort sikt. Vi saknar en social investeringsbudget för barn- och ungdomsfrågor.”

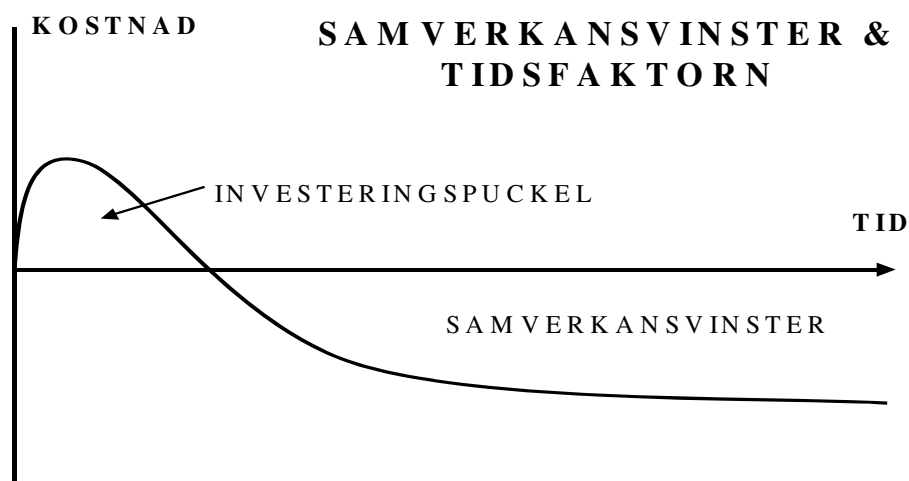
²⁴ Ett särskilt tydligt uttryck för detta misslyckande är inom tvångsvården av unga (LVU) som i stor utsträckning leder till misslyckanden och återfall, vilket lett till att huvudmannen Statens Institutionsstyrelse inlett ett vårdkedjeprosjekt tillsammans med ett antal kommuner för att komma åt detta samverkansproblem, se vidare www.stat-inst.se

Nästa problem är att man i de flesta offentliga sammanhang (vid sidan av de fysiska investeringarna som gator och hus) styr och följer upp verksamheter i termer av kostnader, kostnader som debiteras innevarande budgetår, men ytterst sällan i termer av investeringar.

Om vi sålunda tänker oss att man ska göra en samhällsinsats för att bistå en ung människa att ta sig tillbaka till normalitetens livsfåra ses detta ofta som en budgetmässig kostnad som till 100 procent belastar innevarande års budget. Skulle vi å andra sidan valt att satsa pengarna på att bygga ett nytt hus skulle detta budgetmässigt belasta en investeringsbudget och innevarande års budget skulle i princip endast belastas med avskrivningskostanden. Detta förhållande skapar i styrsystemen en asymmetri till humankapitalets (dvs. människornas) nackdel. Som vi ser det borde i logikens namn en tidig insats för att förhindra marginalisering, prevention och rehabilitering bokföras inte som en kostnad utan en social investering i människor; ett uttryck för att vårda och utveckla humankapitalet i en kommun.

Det sociala investeringsperspektivet finns alltså normalt sett inte med i de styr- och rapporteringssystem man använder sig av. Sålunda kan man säga att man i våra offentliga system har institutionaliserat kortsiktighet i ledningsarbetet. Ofta i direkt motsatsförhållande, ibland till och med i konflikt, med de grupper av professionella som jobbar med unga människor och för vilka långsiktighet är ett självklart perspektiv.

Exemplen senare i denna rapport visar att tidiga insatser och preventiva förebyggande insatser sannolikt är billigare än att vänta eller avstå från att göra något. Vi vet också att för att tjäna pengar måste man satsa pengar och att det i detta satsande finns en viss risk. Det uppstår i allt investeringstänkande en sorts initial kostnadspuckel. Kostnaderna kommer innan de framtida vinsterna. Och vinsterna är inte säkra.

För barn och unga blir konsekvenserna av detta tänkande dramatiska ur ett rent ekonomiskt perspektiv eftersom konsekvenserna av ett misslyckande kan leda till ett utanförskap och en marginalisering under decennier. Vi pratar då ofta om ekonomiska effekter som kan mätas i miljontals kr, stundtals tiotals miljoner kr, per person.

Det finns en viss risk att så länge våra styr- och rapporteringssystem i offentlig verksamhet inte med självklarhet vare sig medger hantering av långsiktighet, investeringstänkande kring sociala frågor eller risktagande kommer det att hålla kvar oss i en kortsiktighet som inte bara är ekonomiskt ineffektiv utan som dessutom skapar onödigt mänskligt lidande. Det SocioEkonomiska bokslutets investeringsanalys ger oss möjlighet att på ett nytt sätt värdera de långsiktiga positiva effekterna av prevention och tidiga insatser liksom framgångsrik rehabilitering,

4.3 Maktlösheten och den inlärd hjälplösheten

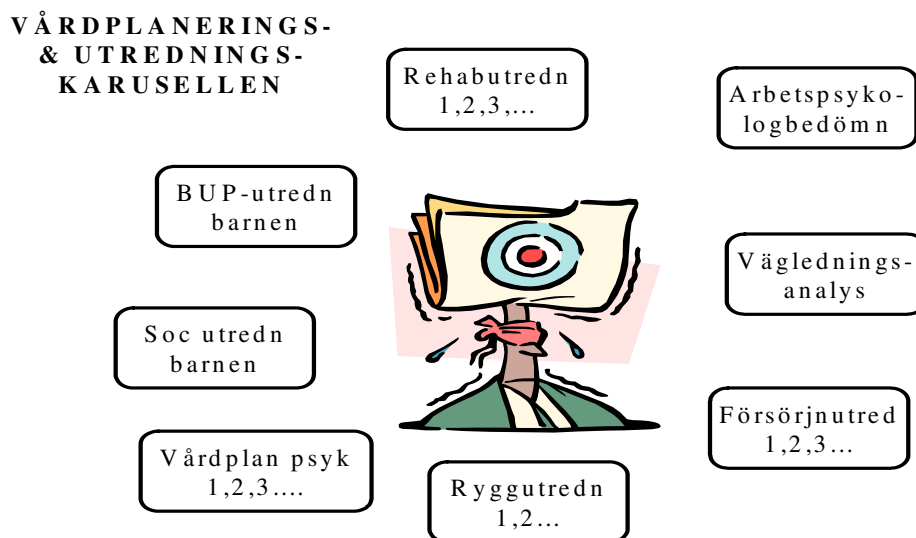
”Du ska veta en sak; jag är psykiskt sjuk. Jag hör röster, jag hallucinerar, jag är stundtals starkt paranoid. Jag är till och med ibland så galen att man måste låsa in mig. Men jag är fan i mig inte dum i huvudet. Så tilltala mig inte som om jag vore ett litet barn.”

Kortsiktigheten och stuprörstänkandet är tämligen välkända problem inom den offentliga sektorn. De är väl beskrivna fenomen som för de professionella är lätta att både se, förhålla sig till och vilja förändra. Den tredje marginaliseringsmekanismen är betydligt knepigare dels därför att den är mer subtil och dels därför att den berör kärnan i de professionellas yrkesroll – rollen som hjälpare. Låt oss börja med att illustrera det hela från ett projekt kring personer med psykosociala arbetshinder av olika slag, personer som i hög grad påminner om Torbjörns mamma Yvonne.²⁵

4.3.1 Hur kan det gå så illa när alla vill så väl?

Vi ställde oss frågan; hur ofta har den typiske klienten – i vårt fall Yvonne – genomgått en omfattande utredning och hur många vård- eller rehabiliteringsplaner har upprättats för hennes räkning. Bakgrunden till vår fråga var att samtliga aktörer i projektet ansåg att klienterna var för lite utredda och att det inte fanns någon plan för deras rehabilitering.

Tillsammans med alla berörda gjorde vi en kartläggning vars resultat återfinns i figuren nedan. Under en femårsperiod hade ungefär ett tjugotal omfattande utredningar gjorts kring Yvonne, dvs. ungefär en i kvartalet. Och det fanns ett tiotal olika vård-, behandlings- och rehabplaner för hennes räkning. Bilden överraskade de professionella lika mycket som oss. Ingen av dem hade sett helheten. Än mindre funderat över effekterna av detta. Vad händer med en människa som blir utsatt för en tämligen omfattande utredning i kvartalet i fem års tid? I all synnerhet om vi talar om människor i tillfälliga livskriser som leder till ett utanförskap på arbetsmarknaden. Leder kanske denna typ av processer till att redan svag självkänsla och svagt självförtroende ytterligare eroderas och utanförskapet förvandlas från tillfälligt till permanent?

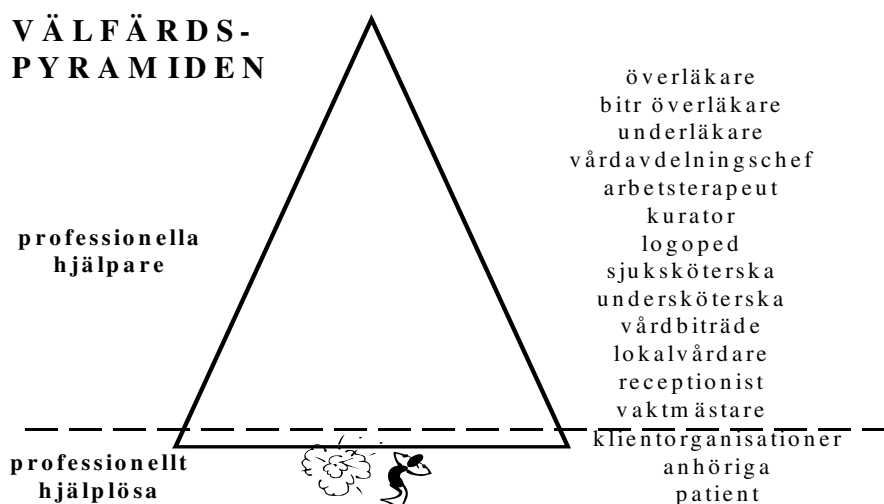
I denna process kring Yvonne kan man säga att alla vill väl och alla anstränger sig i sitt arbete. Alla är professionella och duktiga inom sina gebit. Alla löser sin uppgift inom ramen för det uppdrag den egna organisationen har och alla ser sin del av bilden men ingen ser helheten. Alla satsar

²⁵ För en fullständig beskrivning av detta förlopp se Lundmark, Nilsson & Wadeskog, Eva-Britt Larsson, en person med psykosociala arbetshinder.

utomordentligt stora resurser på detta arbete. Och ändå blir resultatet av det hela inte det man hade önskat sig.

4.3.2 Hjälplös eller kapabel

Möjligtvis kan detta förstås med stöd av figuren nedan. Den offentliga strukturen är i princip alltid uppbyggd enligt en starkt hierarkisk modell. Inom organisationerna är de olika stegen väl definierade och sorterade efter rangordning; överläkare, biträdande överläkare, underläkare, vårdcentralsföreståndare, distriktssköterska och undersköterska osv.

Indelning i professionella hjälpare och professionellt hjälplösa är tydlig.²⁶ En grupp av människor som på olika sätt invaggas i förställning att någon annan (experten, läkaren, terapeuten) ska lösa deras problem. Och en annan grupp av människor som bygger en stor del av sin yrkesidentitet på ett vårdande och omhändertagande perspektiv och förekomsten av den hjälplösa gruppen.

“Det finns också anledning att tro att samhällets hjälpare utifrån sitt ramverk av regler, myndighetstradition och samhällsattityder bidrar till att vidmakthålla arbetslösheten genom att de arbetslösa passiviserar.”²⁷

En annan aspekt är att i dessa system uppbyggda kring vård och behandling finns det en tendens att ständigt fokusera på det sjuka. På **individen som drabbad av en sjukdom**. Ett patogent synsätt som det heter. En drabbad patient, utsatt för sjukdomens symtom och till föremål för experternas insatser – den passiva sjukrollen. Motbilden till detta – den hälsoinriktade medicinen – utgår från individen som bärare av ansvar och ser individen som den viktigaste aktören i sjukdomsförloppet behandling. Det salutogena²⁸ synsättet som det heter. Det motsätter sig den stämpling som patientrollen innebär och som leder till kroniska sjukdomstillstånd. Det handlar om att våga ge individen ansvar, skapa arenor och mötesplatser där det **blir möjligt för individen att växa och den professionella rollen nedtonas**.

²⁶ Framväxten av detta synsätt har diskuterats och analyserats på ett spännande sätt av Yvonne Hirdman i hennes bok om den svenska folkhemspolitikerna; Att lägga livet till rätta, Carlsson förslag, 1989.

²⁷ Ur rapport till kommunstyrelsen i Helsingborg, 1997-04-09.

²⁸ Se vidare Antonovsky, Hälsans mysterium.

4.3.3 Människan som subjekt eller objekt

I modern forskning kring delaktighet är begreppet empowerment frekvent förekommande. Begreppet har ännu inte funnit någon bra svensk översättning även om ordet egenmakt är det som ligger närmast till hands. Det finns ett flertal olika definitioner av begreppet;

”Empowerment är den process som gör det möjligt för individer att bestämma över sina egna villkor och nå självbestämmande. Empowerment är en process som befrämjar deltagande bland människor, organisationer och lokalsamhällen...”²⁹

Empowerment utgår från begreppet makt och handlar ytterst om både en omvärdering av maktbegreppet och en omfördelning av makten.³⁰ Utifrån ett delaktighetsperspektiv ser man en sådan förändring som både önskvärd och möjlig. Begreppet lyfter fram en människosyn som inte bara trycker på individens vilja utan också möjlighet att ta ansvar för sitt liv, att vara ett handlande subjekt. Man ser också **människan som skapare av omständigheterna**, att vara den som väljer och ligger därmed nära den existentiella människosynen – jag väljer därför finns jag. Men vi ser också en ifrågasättande människa, en kritisk deltagare. Därmed ser vi människan som ägare av en potential till växt och utveckling.

Mot detta kan man ställa en paternalistisk modell som mera betraktar individen utifrån ett objektperspektiv. Människan som hjälplös och offer. Därmed tenderar vi att förvandla vi människan till maktlös och drabbad av omständigheterna.

Vi känner igen dessa två synsätt från den offentliga debatten om välfärd. Å ena sidan det goda och starka samhället som löser individens alla problem. Å andra sidan den hjälplösa välfärdsmänniskan som får denna hjälp. Det paternalistiska systemet utgår från att klienter kommer till den offentliga organisationen med ett problem. Detta problem föreläggs en expert som undersöker, analyserar och diagnostiserar för att därefter sätta in en behandling. Symptomen försvinner och problemet förväntas vara löst. Ungefär som i bilden nedan:

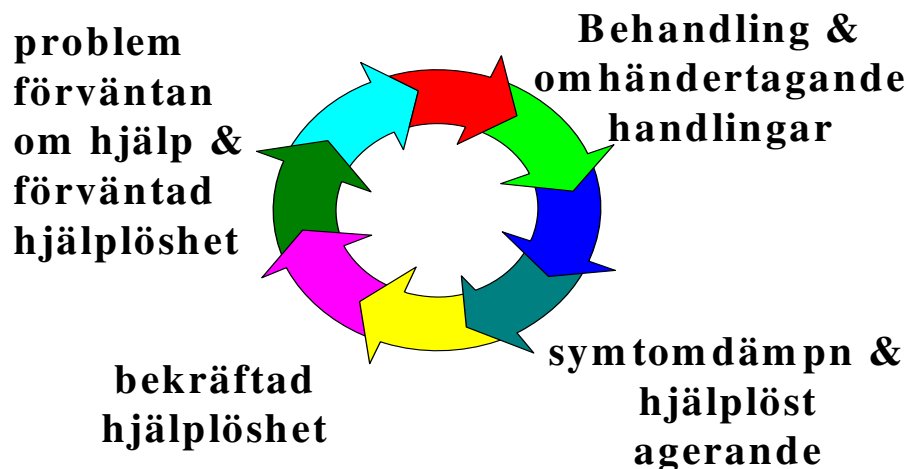
Symtom/problem ---> behandling ---> problemlösning/symtomdämpning

Modellen belönar så att säga kortsiktigt båda parter. Både de professionella som känner sig behövda och klienten som får hjälp. Men skapar dessutom en cirkel av orsakssamband. En cirkel vars uppkomstmekanism har att göra med vår människosyn. Medveten eller omedveten, uttalad eller ej.

²⁹ Forsberg & Starrin, Frigörande kraft, Gothia, 1997, sid 13.

³⁰ Se vidare Brown & Brown, Empowered, a practical guide, Brealey, 1994.

hjälploshetens onda cirkel

Om omvärlden förväntar sig hjälplösa människor och betar sig därefter, så kommer människor att agera hjälplost och därmed bekräfta förväntningarna. På så sätt skapas **en självuppfyllande profetia i hjälploshetens självförstärkande cirkel**³¹. En från början god avsikt att värna om människor som tenderar att skapa en institutionell hjälploshet och som blivit inbyggd i systemet så att säga. Båda parter vinner. Den hjälplöse får hjälp och de professionella hjälparna får känna att de är behövda. Därför är det inte särskilt konstigt att en övergång till ett annat synsätt väcker motstånd – både från de professionella och från klienterna.³²

Som så ofta finns det inget enkelt och entydigt svar. En överdriven empowermentmodell kan slå över i en socialdarwinistisk utslagningsmodell och en omhändertagande välfärdsmodell kan som oavsedd biprodukt skapa en hel generation inlärt hjälplösa människor.

4.4 Stigmatiseringseffekten och social stämpling av barn och unga

”När jag kommer ut från kåken med en plastpåse i ena handen, en tusenlapp i fickan, inga sociala kontakter utöver mina gamla pundarkompisar, inget, ingen bostad, ingen försörjning – hur lång tid tror du jag klarar mig?”³³

4.4.1 Att inte platsa i laget – det är jag som är resten

Högkonjunkturens år 2007 står mer än en miljon människor i Sverige mer eller mindre utanför arbetsmarknaden och saknar helt eller delvis förmåga att försörja sig själv. Ca 20 procent av alla personer mellan 20 och 64 år försörjs helt eller delvis via offentliga medel.³⁴ Ungdomar har trots högkonjunktur svårt att slå sig in på arbetsmarknaden. I all synnerhet unga människor som Torbjörn och hans vänner, som misslyckats i skolan och saknar starka sociala nätverk och kontakter.

En viktig fråga att ställa är hur många av dessa som onödigtvis står utanför arbetsmarknaden och därmed väsentliga delar av samhällsgemenskapen. Och en ännu viktigare fråga är kanske hur många

³¹ För en intressant och provokativ diskussion av detta se Riviere, Vi vill ju bara hjälpa dom, Akadmeja.

³² Ett sådant delaktighetsbaserat förhållningssätt tillämpas (man kallar det en kognitiv grundsyn) inom all missbruksvård i Stockholms Stad, i all synnerhet på en sådan verksamhet som Södermalms missbruksteam.

³³ Sagt av kvinnlig missbrukare i Vägen Ut! kooperativen 2006.

³⁴ Se vidare socialförsäkringsutredningen.

av dessa som både vill arbeta och har en viss eller fullständig arbetsförmåga men som inte får arbeta till följd av de stigmatiseringseffekter som uppstår på arbetsmarknaden och inom andra delar av samhället.

Stigmatisering är ett begrepp som främst förknippas med den amerikanske socialpsykologen Erwin Goffman³⁵. Med stigmatisering menas vanligtvis en form av social brännmärkning eller stämpling som ursprungligen kom till uttryck genom att man faktiskt och konkret skar eller brände in ett varningsmärke hos vissa människor för att varna allmänheten för deras farlighet (den grekiska innebörden av ordet är märke eller sticksår). Man kan stigmatiseras av i huvudsak tre olika skäl: **kroppsliga avvikelser, olika egenskaper eller tillhörighet till en viss grupp**. Till den första gruppen kan höras fysiska handikapp, funktionshinder, fetma, dövhet, blindhet etc. Till den andra gruppen finner vi fenomen som missbruk, psykisk sjukdom, homosexualitet utvecklingstörning etc. Till den tredje gruppen hör ras, religiositet, etnicitet, klass, kön, ålder m.m.

Till detta kan man lägga att det dessutom förefaller finnas en sorts **territoriell stigmatisering** som har att göra med varifrån du kommer. I Norrland finns det bygder om vilka omvärlden säger att kråkorna flyger upp och ner för att de ska slippa se eländet. Mer bekant är det kollektiva stigma som tillskrivs mörkhyade unga män som kommer från förortsområdena som Fittja, Alby, Bergsjön och Ronna och som bidrar till att skapa en kollektiv negativ identitet av att vara outsiders hos delar av denna grupp.³⁶ En identitet som inåt ibland präglas av stolthet och utåt leder till rädsla. *”Om jag inte kan vara bland de bästa så kan jag åtminstone vara bland de bästa av dem värsta.”* I en studie vi genomfört kring Lugna Gatans verksamhet och som bl.a. syftar till att bryta utanförskapet för förortsungdomar så en av de unga männen från en av Stockholms förorter, vilken idag har en anställning i Lugna Gatan, så här:

”Du; om jag bor i Rinkeby, bara har grundskola, ganska dåliga betyg, är mörkhyad och heter Ahmed – vem tror du anställer mig? Alla, precis alla, av mina kompisar i vårt gamla gäng är idag socialfall eller knarkare. Det hade jag också varit om inte Lugna Gatan hade funnits.”

Många menar³⁷ att stigmat alltid måste beskrivas i ett socialt sammanhang och förstås utifrån ett maktperspektiv. Den stigmatiserade, eller outsiders, befinner sig alltid i ett underläge och per definition i ett utanförskap i förhållande till rådande samhällsnorm. Stigmatiseringsprocessen innehåller fyra komponenter:

- * **en fokusering på skillnader** svart-vit, hetero-homosexuell, seende-blind, missbrukare-icke missbrukare. Dessa skillnader är ofta förenklade och förgrovade och bortser från att det inom gruppen finns stora variationer
- * dessa skillnader fokuserar på **det negativa hos den andre**. Den ena beskrivs som det normala och den andra som avvikande; hederliga svenska kontra ohederliga zigenare, sunda normalviktiga kontra osunda feta personer
- * den tredje aspekten är att genom detta skapas ett **vi (insidern) och ett de (outsidern)** där vi per definition står på den goda sidan och de på samma vis på den onda, som vi andra måste skydda oss emot. Olika motorcykelgäng (Hells Angels, Bandidos, Outlaws m.fl.) har vänt på detta och kallar sig en-procents-rörelsen, *”den procent av mänskligheten du inte skulle vilja att din dotter träffade”*, och väljer att skapa synliga och stolta symboler för sitt stigmatiserade utanförskap.³⁸

³⁵ Goffman. 1968, Stigma – den avvikandes roll och identitet, Rabén & Sjögren.

³⁶ En tydlig illustration av denna kollektiva stigmatisering visades i form av tv-serien klass 9A på Johanneskolan i Malmö, våren 2008.

³⁷ Link, Bruce & Phelan, Conceptualizing Stigma, Annual reviews of sociology, 27.

³⁸ Se Svenska Maffia, 2008.

- * den fjärde aspekten är att de stigmatiserade i samhället får en **låg status och löper betydande risker att diskrimineras** inom arbetsliv, på bostadsmarknad inom sjukvård m.m.

Till detta kan man lägga att stigmatiseringsprocessen förefaller vara irreversibel både för de drabbade och för det omgivande samhället; en gång psykiskt sjuk, alltid psykiskt sjuk. Det förefaller inte finnas särskilt många lättillgängliga vägar tillbaka in i samhällsgemenskapen. Man skulle kunna beskriva det som en sorts **stigmatiseringsryssja** – lätt att komma in i den, men oerhört svår att ta sig ur.

”Jag har kommit tillbaka till livet från min psykiska sjukdom och kan idag leva ett ganska normalt liv med familj, lägenhet och jobb. Jag uppfattas nog av de flesta av mina vänner som normal. Det enda ställe där detta inte fungerar är i mina kontakter med psykiatrin. Det känns som jag har fått en stämpel en gång galen, alltid galen, och den stämpeln går aldrig att tvätta bort.”³⁹

Kring personer med psykiska funktionshinder finns en hel del forskning om effekterna av detta.⁴⁰ För den enskilde handlar det om känslor av skam och skuld vilka båda förstärker utanförskapet och försvårar rehabilitering och återhämtning. På likartat sätt har behandlare som arbetar med utsatta barn och barn som utsatts för mobbing och övergrepp beskrivit dessa barns känslor av skam och skuld.

Sätter vi begreppet i relation till behandling och rehabilitering av människor som befinner sig i en stigmatiserande outsiderroll förstår vi ganska snabbt att denna effekt direkt eller indirekt motverkar framgångsrika behandlings- och rehabiliteringsinsatser. Låt fundera över när denna stämpling drabbade Torbjörn; var det då han inte kunde sitta still i skolan, då han petades ur fotbollslaget eller skedde det redan vid Yvannes första besök på BVC?

För att återvända tillbaka in i samhällsgemenskapen krävs egentligen tre saker; **att man vill, att man har förmåga och att man får**. Detta oavsett om man är utbränd och långtidssjukskriven, har ett psykiskt eller fysiskt funktionshinder eller levt ett långt liv i missbruk. Att vilja handlar dels om begreppet motivation men också om begreppet identitet. Att sluta se sig själv som avvikande, annorlunda, mindervärdig eller utanför.

”Det tog lång tid för mig att sluta definierar mig som före detta missbrukare och i stället se mig som företagare och hästuppfödare. Det var då jag började titta framåt och se vilka möjligheter som fanns och sluta titta bakåt och ångra allt jag hade gjort.”⁴¹

Att kunna arbeta handlar också om kompetens och förmåga samt kunskaper och färdigheter. Kanske är det så att dagens arbetsmarknad ställer så stora krav på den arbetssökande att endast de som anses till 100 procent arbetsföra accepteras av arbetsgivaren. I så fall kanske man kan prata om en sorts kollektiv **institutionell eller funktionell stigmatisering** på arbetsmarknaden.

Sedan har vi den tredje faktorn; de som både vill och kan arbeta men inte får, som inte får därför att man av olika skäl definieras som utanför, omöjlig, farlig, opålitlig eller som det mer formellt definieras; står ej till arbetsmarknadens förfogande. Vem anställer en före detta missbrukare, en person med psykiska funktionshinder, en zigenare eller en med grav övervikt? Rädslan, okunskapen, främlingskapet, osäkerheten eller rentav fientligheten skapar eller förstärker utanförskapet, leder till diskriminering och försvårare eller förhindrar inträde på arbetsmarknaden. Detta gäller i princip alla stigmatiserade grupper eller kategorier vi diskuterat ovan. Vissa mer än andra. Studier har pekat ut missbrukare, invandrare och personer med psykiska funktionshinder som särskilt drabbade.

³⁹ Sagt av en deltagare med lång erfarenhet av psykiatrisk vård på en konferens för personer med psykiska funktionshinder.

⁴⁰ Se www.socialpsykiatriskforum.nu

⁴¹ Sagt av medarbetare på arbetskooperativet Basta som levt i mer än 15 års tid som aktiv heroinmissbrukare.

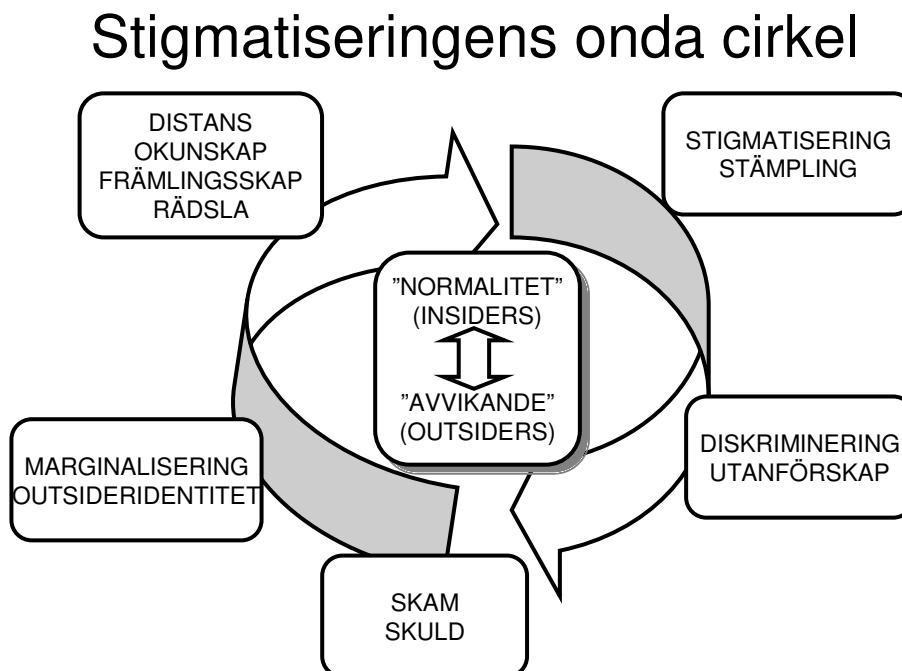
Detta leder på individuell nivå till en förstärkning av utanförskapet och försvårar ett återvändande till samhällets huvudfåra i form av arbete, bostad, försörjning och ett normalt socialt liv. För samhället leder det med största säkerhet till onödiga, oftast accelererande kostnader. Man får försörja människor som helt eller delvis skulle kunna försörja sig själva. Eftersom arbetet dessutom utgör en av de starkaste identitetsskapande faktorerna bidrar denna mekanism också till att spä på hjälplösheten och känslan av att inte räcka till och undergräver därmed både självkänsla och självförtroende. Detta i sin tur leder på sikt till ett förstärkt beroendeförhållande till de offentliga systemen och därmed till ökade välfärdskostnader.

4.4.2 Stigmatiseringens onda cirkel

Vi skulle kunna tala om stigmatiseringens onda cirkel. Den inledande stämplingen från insider-samhällets sida leder till ett utanförskap⁴² och diskriminering på arbetsmarknad, bostadsmarknad och inom sjukvård, utbildningsväsende m.m. Denna process internaliseras tämligen snabbt av de berörda och omvandlas till känslor av skam och skuld och förstärker den process av hjälplöshet och att vara offer som vi berörde i föregående avsnitt. Detta i sin tur bidrar till att utveckla, förstärka och befästa den outsideridentitet som växt fram. Så här sa en person från Lugna Gatan som vi intervjuade:

”För smågrabbarna i 10–12 årsåldern är de stora grabbarna hjältarna. De som har häftiga kläder, guldkedjor, snygga brudar och läckra bilar. Det är de som är förebilderna. Det är de man identifierar sig med. Det är sådan man vill bli då man blir äldre. Det är framgång för de här smågrabbarna.”

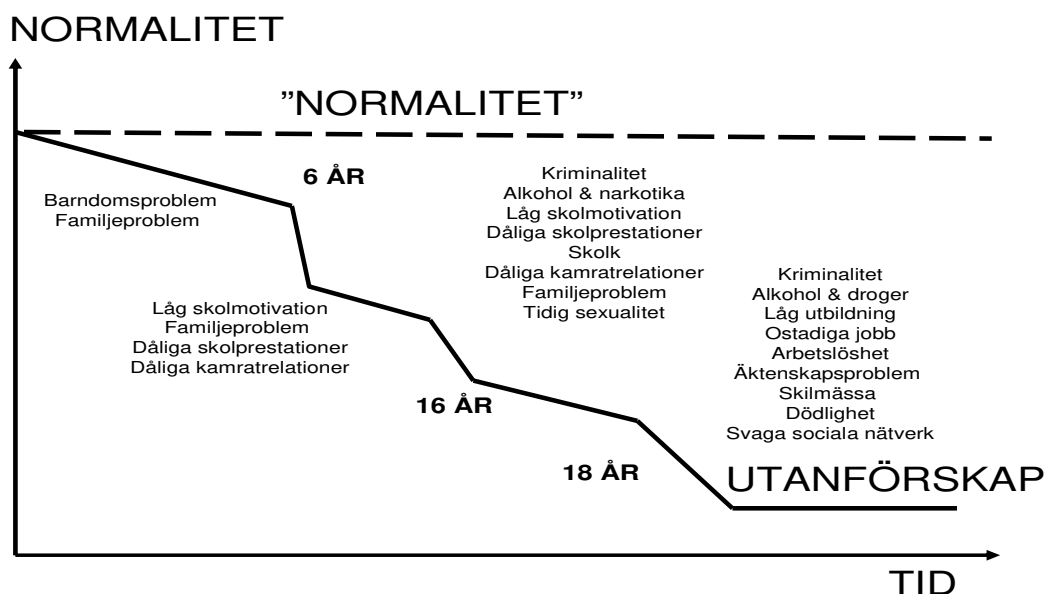
Därmed ökar distansen mellan grupperna av insiders och outsiders vilket i sin tur skapar känslor som främlingskap och rädsla, stundtals även ilska och aggression. Detta i sin tur sätter ytterligare fart på stämplingsprocessen och vi är inne på den onda cirkelns andra och självförstärkande varv. Avståndet mellan de så kallade normala och de avvikande ökar.

⁴² Se vidare Claes Jensen, Personlig dialektik som bl.a. handlar om outsiderskapet dynamik.

En rimlig tanke är att denna mekanism är särskilt påtaglig för barn och unga. Redan Gustav Jonsson beskrev i sin klassiska studie 222 Stockholmspojkar hur det sociala arvet fungerade som en mycket tidig och starkt stigmatiseringsmekanism. Man vet t.ex. att just i den grupp som idag kallas unga vuxna, någonstans mellan 18 och 25 år, är etablering av psykiska sjukdomstillstånd såsom schizofreni särskilt vanlig. För att motverka ett permanent utanförskap och en outsideridentitet har man i Södertälje och på andra platser i landet startat en särskild mottagning för denna åldersgrupp med syfte att mota Olle grind och förhindra etableringen av en permanent outsideridentitet med stämplingen psykiskt sjuk som huvudrubrik.⁴³ Ett annat exempel är att barn till fängslade föräldrar också tidigt tenderar att skapa en outsideridentitet som påverkar dem senare i livet – man beskrivs som tillhörande en kåkfararfamilj.⁴⁴ Samma mekanism påverkar barn till psykiskt sjuka.

Vi inledde också denna studie med berättelsen om Torbjörn, en ung pojke på glid. Mängder med studier beskriver hur denna etableringsprocess i utanförskap ser ut. I nedanstående figur illustreras det kumulativa och accelererande förloppet under Torbjörns livsresa. Studier visar också att en stor del (mellan 30 och 50 procent för pojkar) av dem som i barndomen eller ungdomsåren uppvisar kriminellt beteende också gör det i vuxen ålder.⁴⁵

Grupper som i särskilt hög grad riskerar att hamna i denna outsideridentitet är de som drabbas av multipla stigma, såsom unga invandrapojkar med skolproblem, med annorlunda hudfärg och som bor i socialt utsatta och stigmatiserade områden. Så här säger en av dem:

*"Jag växte upp mer eller mindre som svenska barn, förutom hemma då. Med lekis, dagis och allt det där. Så fram till så där fyran, femman så trodde jag att jag var svensk, men där fick jag reda på att jag inte var svensk...och jag var ju inte svensk eftersom jag inte såg ut som en svensk och inte blev accepterad som en svensk.. Så blev det liksom, jag skiter i vilket...det blev en sorts anti-attityd direkt, när man slår på allting och bara hatar allting."*⁴⁶

⁴³ Se SVD 2007-09-02, www.svd.se

⁴⁴ Nauman, Barn till fängslade föräldrar, Riksbryggan 2005.

⁴⁵ Uppgifterna och inspiration till figuren hämtade från Andershed & Andershed, Normbrytande beteende i barndomen, Gothia, 2007.

⁴⁶ Stenberg & Öngurur, Invandrapojkar – kriminalitet och livssituation, Högskolan i Halmstad, 2006.

En annan grupp som drabbas hårt i denna stigmatiseringsprocess är de stökiga och bråkiga barnen. De som förr kallades just bara utagerande, livliga eller bråkiga och som i dag etiketteras med hjälp av en handfull olika neuropsykiatriska diagnoser.

4.4.3 Att vara ianspråktagen och delaktig

Motsatsen till att stängas ute och stämplas socialt är att vara delaktig i samhället och ianspråkats utifrån de resurser man har och förfogar över. Detta skulle kunna sägas vara ett salutogent synsätt på människor; att se, tillvarata och utveckla den friska sidan, bygga på det som finns. Ett synsätt som står i motsatsförhållande till att fokuserar på bristerna, tillkortakommandena och det som inte fungerar.

Men det är också ett synsätt som fokuserar på vad som är gemensamt mellan oss människor inte stigmatiseringens perspektiv som fokuserar på det som skiljer oss åt, eller som det sagts så väl en gång i tiden av Per Albin Hansson i hans berömda folkhemstal:

”Hemmets grundval är gemensamheten och samkänslan. Det goda hemmet känner icke till några privilegierade eller tillbakasatta, inga kelgrisar och inga styvbarn. Där ser icke den ene ner på den andre. Där försöker ingen skaffas sig fördel på andras bekostnad, den starke trycker icke ner och plundrar den svage. I det goda hemmet råder likhet, omtanke, samarbete, hjälpsamhet. Tillämpat på det stora folk- och medborgarhemmet skulle detta betyda nedbrytandet av alla sociala och ekonomiska skrankor, som nu skilja medborgarna i privilegierade och tillbakasatta, i härskande och beroende, plundrare och plundrade.”⁴⁷

Utmaningen är att vi idag saknar former för att involvera, inkludera, ianspråkta och delaktiggöra de mest utsatta oavsett om dessa är barn och unga eller vuxna som av olika skäl inte platsar i laget. Vi behöver kanske på ett samhällsplan helt enkelt skapa **arenor för destigmatisering av utsatta grupper**. Sociala företag för missbrukare såsom Vägen Ut! och Basta utgör en sådan lösning, sociala kooperativ såsom Briggen och KOS för personer med psykiska funktionshinder en annan. Fryshusets verksamhet Lugna Gatan för unga människor på glid i samhället utgör en tredje modell för att i frivilligsektorn skapar sådana arenor för tidigare utestängda personer på arbetsmarknaden.

4.5 Slutsatser och sammanfattning

I detta kapitel har vi beskrivit ett antal mekanismer som både skapar men kanske främst förstärker unga människors marginalisering; **kortsiktigheten tunneltänkandet, stigmatiseringen och den inlärdade maktlösheten och hjälplösheten**. Utifrån detta kan man dra ett antal slutsatser:

- * utan samverkan mellan olika aktörer är det svårt att arbeta utifrån begreppet helhetssyn kring barn och unga. Och frånvaron av helhetssyn leder med stor sannolikhet till en ineffektiv resursanvändning
- * utan ett socialt investeringsperspektiv blir det mycket svårt att arbeta och tänka långsiktigt kring barn och unga. En klok satsning på kort sikt leder nästan alltid till stora intäkter på lång sikt. Kortsiktigheten leder nästan undantagslöst till resursslöseri
- * så länge vi fortsätter betrakta människor i allt för hög grad som drabbade, offer och hjälplösa riskerar vi att förstärka deras utanförskap med ständiga krav på fler och fler insatser. Utan brukarmakt och egenmakt som tillvaratar och utgår från människors egen förmåga blir det svårt att använda våra offentliga resurser effektivt
- * den sociala brännmärkningen och stigmatiseringen av både barn och ung och deras föräldrar förstärker utanförskapet och försvårar ett återinträde i samhällsgemenskapen. Människor måste

⁴⁷ Per Albin Hansson i riksdagens andra kammare, 1928.

ges möjlighet att vara delaktiga och tas i anspråk. Utan ett sådant återinträde finns en stor risk att den dryga miljön som idag står utanför samhällsgemenskapen kommer att fortsätta att befinna sig där även i framtiden.

Den övergripande slutsatsen är att långsiktighet, samverkan, brukarmakt samt metoder för delaktiggöra människor i det förebyggande och preventiva arbetet kring barn och unga är nödvändigt både för att återskapa ett humanistiskt samhälle och för att använda våra knappa samhällsresurser mera effektivt än idag.

DEL 2. DE EKONOMISKA EFFEKTERNA AV PREVENTION OCH SAMVERKAN KRING BARN OCH UNGA – PRAKTIKFALL LEKSAND OCH SÖDERKÖPING

Denna rapport består av fyra delar. Vi har i del 1 beskrivit varför samverkan, prevention och långsiktighet är viktigt i arbetet kring barn och unga.

Del 2 handlar om att visa hur man på olika sätt i de två kommunerna arbetat med förebyggande insatser. Mer exakt kommer vi nu att i rapportens andra del att:

- * beskriva det förebyggande och främjande arbetet kring barn och unga i Leksand. Vi kommer att beskriva vad detta arbete kostar och vi kommer att diskutera vilka ekonomiska effekter i form av utebliven marginalisering detta kan leda till. Vi kommer att sätta ett mått på värdet av framgångsrik prevention
- * beskriva det förebyggande och främjande arbetet kring barn och unga i Söderköping. Vi kommer att beskriva vad detta arbete kostar och vi kommer att diskutera vilka ekonomiska effekter i form av utebliven marginalisering detta kan leda till. Vi kommer att sätta ett pris på vad utanförskapet skulle kosta om man kunde synliggöra det och uttaxera det i form av en förhöjd kommunalskatt – en outsiderskatt.

5 VAD ÄR GENERELLT FÖREBYGGANDE ARBETE VÅRT – FALLET LEKSAND

I detta kapitel kommer vi att beskriva det förebyggande och främjande arbetet kring barn och unga i Leksand. Vi kommer att beskriva vad detta arbete kostar och vi kommer att diskutera vilka ekonomiska effekter i form av utebliven marginalisering detta kan leda till. Vi kommer att sätta ett mått på värdet av framgångsrik prevention.

5.1 Två kommuner

Vi kommer i detta och nästa kapitel att studera de två kommunerna Leksand och Söderköping. Dessa kommuner har gemensamt att de under längre tid systematiskt arbetat med ett generellt förebyggande arbete. Man har också i båda kommunerna ett sammanhängande tidsperspektiv från graviditeten till 20 årsåldern på barn- och ungdomstiden, ser samverkan mellan olika aktörer som centralt och ser föräldrarnas roll som avgörande i det förebyggande arbetet. Konkret har man valt att arbeta något olika i dessa kommuner vilket ger oss lite olika infallsvinklar på hur det förebyggande arbetet rent ekonomiskt kan beskrivas. Låt oss börja med att ge några olika sociodemografiska data för de båda kommunerna.

Tabell 5.1 Sociodemografiska data för Söderköpings och Leksands kommuner⁴⁸

Variabel	Söderköping	Leksand	Riket
Befolkning	14 000	15 400	
Andelen födda i Sverige	95 %	95 %	88 %
Medellivslängd män/kvinnor	78/84	78/83	78/82
Eftergymnasial utbildning (25–44 år)	28 %	31 %	39 %
Förvärvsfrekvens	78 %	79 %	76 %
Öppet arbetslösa	2 %	3 %	3 %
Låga inkomster, män/kvinnor	15/19 %	14/20 %	18/22 %
Anmälda brott/100 000 invånare	6 046	8 137	13 753
Behöriga till gymnasieskolan	96 %	88 %	89 %
Barn i ekonomiskt utsatta hushåll	6 %	10 %	13 %
Ohälsotal, män, 20–64 år	40 d	40 d	36 d
Ohälsotal, kvinnor, 20–64 år	68 d	61 d	54 d
Aborter per 1 000 kvinnor 15–19 år	15,3	16,2	23,2
Amningsfrekvens	83 %	79 %	72 %

Vi kan då se att dessa två kommuner statistiskt sett har tämligen lika sociodemografisk struktur. De är storleksmässigt tämligen nära mediankommunen i landet (142 respektive 158 plats i storleksordning av landets kommuner). Andelen invandrare är lägre än riksgenomsnittet, liksom personer med eftergymnasial utbildning. Man jobbar något mer än riksgenomsnittet och andelen med låga inkomster är lägre än för riket som helhet liksom andelen barn i ekonomiskt utsatta hushåll. Sjukligheten mätt som ohälsotal är i båda kommunerna tämligen hög. Antalet brott och andelen aborter avviker starkt och på ett positivt sätt i förhållande till rikets genomsnitt. Vad som inte framgår av statistiken är att de båda har en ogynnsam befolkningspyramid som är något övertung i de övre åldersintervallen och med en viss underrepresentation i åldrarna 20–35 år.

Vi kommer i det kommande att använda dessa båda kommuner som illustrationer av hur man kan se på och räkna kring förebyggande arbete kring barn och unga. Representativiteten rent

⁴⁸ Folkhälsoinstitutets , kommunfaktablad, www.FHI.se

sociodemografiskt hos dessa två kommuner är god och i storleksintervallet 5 000–25 000 invånare hittar vi ca 180 av landet knappt 300 kommuner.

Vi kommer att göra en beskrivning av de två kommunerna och deras arbete kring barn och unga. Vi kommer att göra kalkyler för den förebyggande verksamheten på sedvanligt kommunalekonomiskt vis samt på alternativa sätt kalkylera kring deras barn- och ungdomsarbete med utgångspunkt från tanken om SocioEkonomiska bokslut. Vi börjar i detta kapitel med Leksand för att i nästa kapitel gå vidare med Söderköping.

5.2 Koppling mellan insats och effekt i det förebyggande arbetet

Det är allmänt känt att det finns vissa svårigheter att värdera kopplingen mellan preventiva insatser för barn och unga och deras effekter i form av positiva framtida effekter både mänskligt och rent ekonomiskt. Vid Folkhälsoinstitutet har gjorts en större litteraturgenomgång kring hur kostnadseffektiva olika insatser är kring barn och unga.⁴⁹ En mycket komprimerad sammanfattning visas i figuren nedan.

- Hög kostnadseffektivitet
- Låg kostnadseffektivitet

I motsats till en ganska utbredd uppfattning är vare sig mer personal inom förskolan eller mindre klasser ett särskilt kostnadseffektivt sätt att arbeta preventivt. Detta betyder inte att sådana insatser är meningslösa. Det betyder endast att i förhållande till andra insatser får man betala ett högt pris för att uppnå något som med föräldrautbildning eller stöd till barns emotionella utveckling kan uppnås till en betydligt lägre kostnad. Det intressanta här är att de två kommuner vi nu ska titta närmare på valt denna mer kostnadseffektiva väg för sitt förebyggande arbete.

Låt oss här också göra ett lite påpekande. Det är inte särskilt enkelt att dra gränserna för vad som skulle kunna kallas förebyggande arbete eller främjande insatser. I grund och botten är ju allt vi gör för barn och unga, allt från den generella mödravården, via BVC, barnomsorg till skola och elevhälsa, insatser vars syfte är att skapa förutsättningar för ett bra liv. I det följande väljer vi för enkelhetens skull att använda oss av följande definitioner:

⁴⁹ Bremberg, Hälsoekonomi för kommunala satsningar på barn och ungdom, FHI, 2007.

”Det är framför allt två begrepp som är intressanta att lyfta fram när vi talar om hälsa och ohälsa. Dessa är förebyggande (prevention) och främjande (promotion). Här är en förklaring av begreppen. En viktig skillnad mellan dessa begrepp är att förebyggande arbete oftast riktas mot en specifik riskgrupp och innebär att riskerna för skador och ohälsa identifieras, utesluts och/eller minskas. Det hälsofrämjande arbetet fokuserar på att skapa stödjande miljöer där det finns möjligheter till och förutsättningar för bättre hälsa för alla, till exempel på en arbetsplats. Det förebyggande och det främjande synsättet på hälsa kompletterar varandra – det ena synsättet utesluter inte det andra.”⁵⁰

I det kommande väljer vi att särskilt titta på de insatser av främjande och förebyggande natur – främst inom de icke-obligatoriska verksamheterna – som rymms inom ramen för det som kallas Leksandsmodellen respektive Söderköpingsmodellen.

5.3 Leksandsmodellen

5.3.1 Beskrivning

Leksand är en kommun där man under en lång följd av år ägnat mycket kraft och energi på att strukturera det förebyggande arbetet. Detta har skett i samverkan med landsting, församlingar, studieförbund och frivilligorganisationer. Det är inte särskilt lätt att beskriva detta arbete på ett kortfattat vis. Dess kärna är både en organisationsmodell och ett synsätt, som man strävar efter ska genomsyra alla som arbetar med och kring barn och unga i kommunen.

Arbetet med detta inleddes i projektform 1996 som ett utpräglat nerifråninitiativ och utgör sedan 2000 en del av det ordinarie arbetssättet i såväl kommun som landsting. Det finns på en övergripande nivå en grupp för politisk samverkansberedning, bestående av personer från kommun och landsting.

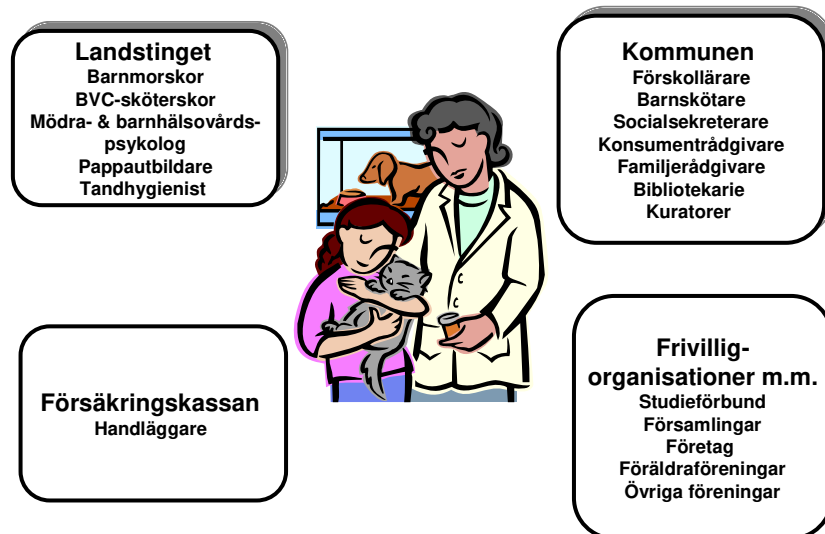
Synsättet handlar om att skapa ett gemensamt och samlat grepp kring barn och unga, hela vägen från graviditeten till vuxen ålder (20 år). I denna process ser man föräldrarna som den givna och självklara utgångspunkten för allt förebyggande arbete utifrån tanken att trygga föräldrar bidrar till att skapa trygga barn. Ett motto som man använt sig av är *”stöd till föräldrar ger glada och trygga barn”*.

För att göra detta har man rent organisatoriskt skapat en nätverksliknande organisation som man kallar Familjecentrum. I denna har man samlat alla de intressenter som samverkar kring uppväxande barn i Leksand. Så här presenterar man själv sin verksamhet:

Familjecentrum är beteckningen på en föräldrastödsmodell, som bygger på förstärkt och förlängd föräldrautbildning. Ett av de viktigaste målen är att nå alla gravida, nyblivna och småbarnsföräldrar, individuellt och i grupp, för att möjliggöra hållbara sociala nätverk och kontinuerligt förmedla kunskap som föräldrarna och barnen kan utveckla och ha nytta av under uppväxten. Verksamheter som ingår i Familjecentrum är Öppna förskolan, Pappaöppet, Pappaklubben Kids & Dads, Föräldraföreningen Lek i Leksand och föräldrautbildning G-7 år. Verksamheten är förlagd främst till tre arenor: Aktivitetshuset Brandmannen, S:t Persgården och Vårdcentralen.

⁵⁰ Folkhälsoenheten, region Skåne, www.skane.se

Familjecentrum i Leksand

Tanken är att skapa ett nätverk av resurser kring individen eller familjen och att agera innan det finns något att agera kring. Man bygger verksamheten på befintliga resurser i de olika organisationerna som i nätverksformen får större effekt. Utgångspunkten är det friska (salutogent synsätt) och startpunkten är de gravida föräldrarna.

Familjecentrum bestod fram till 2005 av två olika team: Team G-7 och Team 12-20. Efter 2005 har Ungdomsteamet lagts på is pga. resursbrist. Skolan eller polisen har inte varit direkt inkopplade i Familjecentrum, mycket beroende på att verksamheten inte haft resurser att utvecklas utifrån målet G-20.

Man lever i en miljö med mycket knappa resurser. Verksamheten, som förväntas genomföras inom ramen för ordinarie budget, är budgetmässigt i princip helt osynlig. För respektive team finns en samordnare vars uppgift är att få till stånd föräldrautbildning och annat föräldrastöd, vilket utgör kärnan i modellen. Den ena samordnaren bekostas av Landstinget och den andra av kommunen. Kommunen och Studieförbundet bekostar vars 4 timmar per vecka till uppgiften att samordna ca 30 föräldragrupper, vilket givetvis är alldeles för lite. Så här presenterar sig Team G-7:

Team G-7 är är beteckningen på den grupp yrkesutövare och frivilliga som medverkar i föräldrautbildning och andra former av stöd i föräldraskapet, från graviditetens början till skolstarten. Samverkar kring barn och familj gör barnmorskor, BVC-sköterskor, barnsamordnare, förskolelärare, barnskötare, psykolog samt BUP, tandhygienist, socialsekreterare, familjeterapeut, konsumentrådgivare, familjerådgivare, handläggare Försäkringskassan, pappautbildare, bibliotekarie, förenings-, församlings- och studieförbundsrepresentanter, representanter för föräldraföreningarna Lek i Leksand och Kids & Dads. Verksamheten fram till 7 år sker i samverkan med Studieförbundet. Föräldrarna är efter barnet blivit 18 månader själva med och planerar hur den fortsatta utbildningen ska ske.

I motsats till Söderköpings Kommun, vilket vi kommer att se i kommande kapitel, har vi inte kunnat identifiera någon stark organisatorisk eller politisk förankring för detta arbete. Tvärtom är känslan att verksamheten i praktiken står och faller med ett antal drivande eldsjälvar på handläggarnivå och mellanchefsnivå.

Ett av de tydligaste instrumenten i denna arbetsprocess är föräldragrupperna som erbjuds samtliga föräldrar redan från första graviditetssamtalet. Endast en handfull föräldrar tackar årligen nej till dessa föräldragrupper (som är gratis och frivilliga), men desto fler fortsätter av egen kraft år efter år med samordnarens och frivilligverksamheternas stöd. Dessa kontinuerliga, ömsesidigt stödjande, sociala nätverk är grunden i den trygghetskänsla som Familjecentrum avser att ge.

Normalt sett träffas föräldragrupperna under professionell ledning i drygt två års tid. Under första året sker ca arton träffar och det andra året ca tolv träffar. Totalt sett ca 30 träffar om vardera två timmar. Ett normalt år startas mellan sex till tio nya grupper och totalt har ca hundra grupper startats sedan 1996. I varje grupp finns och har funnits ca tio till tjugo föräldrar. Det innebär att ca 1 500 föräldrar genomgått föräldrautbildning och annan föräldrastödjande verksamhet i Leksand. Närvaron är och har från början varit hög och i genomsnitt deltar en mamma ungefär 18 av 30 träffar och en pappa 11 av 30 träffar.

5.3.2 Reflektioner

Efter att under ett par års tid fått tillfälle att skåda in i och reflektera över Leksandsmodellen är det några saker som blir uppenbara:

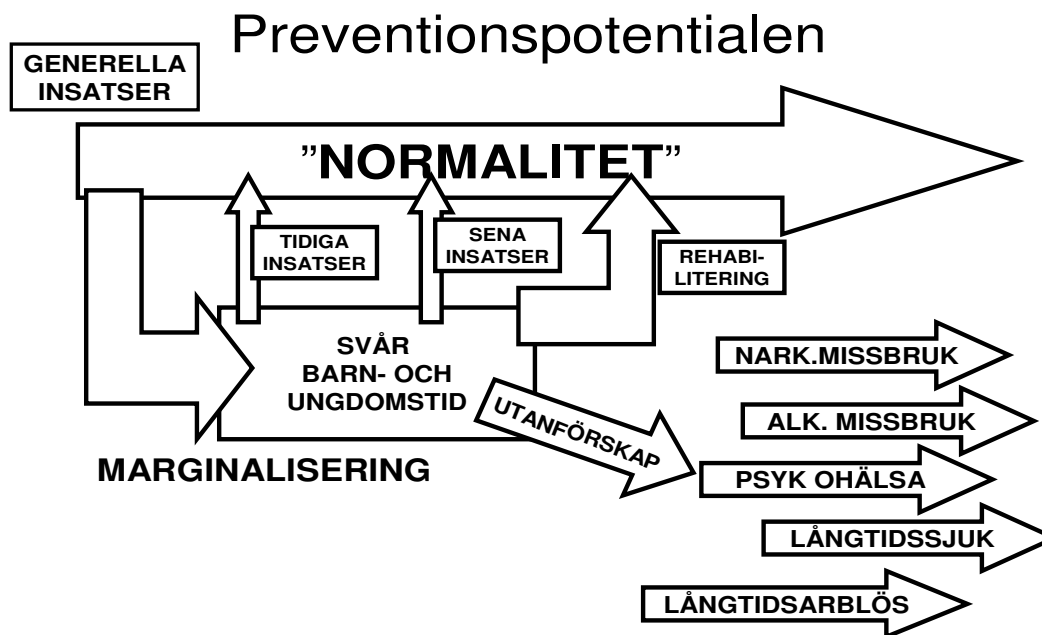
- * hur mycket arbete som utträttas med utomordentligt små resurser och att verksamheten verkligen arbetar under knapphetens stjärna
- * hur till synes helt frånvarande politisk ledning och förvaltningsledning är i denna process. Man hittar inte mycket om denna verksamhet i centrala planeringsdokument. Den förefaller stå och falla med några få eldsjälar. Den organisatoriska förankring upplever vi som svag
- * att verksamheten i övriga delar av landet både är väl känd och uppmärksammas samtidigt som den internt i kommunen inte på långa vägar förefaller lika uppmärksammas eller uppskattad
- * att viktiga aktörer som skola och närpolis (kanske främst eftersom team 7–11 och 12–20 inte existerar) inte är integrerade i det gemensamma arbetet. Orsakerna till detta är såvitt vi förstår främst ekonomiska.

De som arbetar med barn och ungdom i Leksand är övertygade om att dessa systematiska insatser för att ge stöd i föräldraskapet, leder till att många barn, i synnerhet de spröda och sköra, skapar förutsättningar för ett bättre liv först som unga och därefter som vuxna.

Men hur visar man eller bevisar man detta? Svaret är att det är praktiskt taget omöjligt att göra detta, i varje fall om man ska uppfylla ett antal strikta naturvetenskapliga kriterier för en sådan bevisföring. Vi tänker här ta oss fram på ett lite annorlunda vis för att spegla Leksandsmodellens eventuella ekonomiska värde.

5.4 Preventionspotentialen i generellt förebyggande arbete

Med vårt perspektiv skulle man kunna säga att Leksandsmodellen syftar till att minska sannolikheten för marginalisering av barn och unga och öka sannolikheten för det vi skulle kunna kalla normalitet. Det intressanta med detta grepp är att det finns ganska rikligt med statistik på riksnivå för sannolikheten av olika former av utanförskap. Av figuren nedan framgår att vi valt att fokusera följande former av utanförskap: missbruk, psykisk sjukdom och långtidssjukskrivning/arbetslöshet.

Ur ett preventionsperspektiv blir det nu utomordentligt intressant att fundera över i vilken omfattning skulle dessa marginaliseringsmekanismer effekter kunna reduceras eller rentav elimineras? Hur stor är potentialen för ett framgångsrikt preventivt arbete? Den fråga vi nu ställer oss är; om Leksands kommun är en sorts normalkommun⁵¹ hur skulle dessa marginaliseringsmekanismer slå på ett antal årskullar av nyfödda barn i kommunen?

5.5 Sannolikheten för utanförskap

Vi har då utgått från årskullarna noll till sju år, de årskullar som är föremål för de mest intensiva föräldrastödsinsatserna i Leksand. För aktuella år (2000–2007) uppgår dessa till 800 barn. Hur många av dessa kommer om inget särskilt inträffar att få ett normalt liv med arbete, psykisk hälsa, frånvaro av missbruk och förmåga att försörja sig själva? Och hur många kommer att hamna i någon form av utanförskap?

Regeringens narkotikasamordnare⁵² anger att det finns ungefär 26 000 grova narkotikamissbrukare av det slag vi här räknat på. För rikets del innebär detta att ca 2,8 promille (26 000/9 000 000⁵³) hamnar i denna form av utanförskap. Av våra 800 barn innebär det mellan två och tre barn kommer att bli narkomaner (amfetamin- eller heroinmissbrukare).

Antalet alkoholister i landet är ett betydligt mera svårfångat tal eftersom uppfattningen om vad man menar med alkoholism och då denna blir ett stort samhällsproblem varierar starkt. Enligt centralförbundet för alkohol och narkotikaupplysning dör varje år mellan 5 000 och 7 000 människor till följd av de skador som har att göra med alkoholkonsumtion. I Leksand motsvarar detta årligen tio

⁵¹ Om man studerar Folkhälsoinstitutets kommunfaktablad över Leksand förfaller kommunen inte avvika dramatiskt från riksgenomsnittet. Kanske något lägre utbildningsnivå, något färre höginkomsttagare, något högre ohälsotal men inget dramatiskt, se www.fhi.se

⁵² Se www.mobilisera.nu

⁵³ Vi har här valt att ha hela befolkningen som nämnare i kvoten vilket inte är helt riktigt, snarare borde vi ha från femton år och uppåt och kanske också ta bort en del av de övre åldersgrupperna. På detta vis undviker vi att överskatta sannolikheten för marginalisering.

personer. Enligt samma källa dricker 250 000 människor i Sverige så att de får skador av alkoholen.⁵⁴ Det motsvarar ca 2,7 procent av totalbefolkningen. Vi har i vårt kommande räkneexempel av försiktighetsskäl valt att lägga oss på nivån en procent.

För personer med psykisk sjukdom är det också svårt att ange ett entydigt procenttal. Enligt socialstyrelsen finns det ca 43 000 personer med psykiska funktionshinder. För rikets del innebär detta att ca 4,8 promille av befolkningen till denna grupp. Då det gäller personer med lättare eller lindrigare psykisk sjukdom har vi använt oss av flera olika källor vid sidan av socialstyrelsen såsom RSMH, Schizofreniförbundet samt den s.k. Miltoingruppens arbete. Här säger man att ca 16 procent av männen och 26 procent av kvinnorna lider av lättare psykisk ohälsa och att 3 procent av männen och 5 procent av kvinnorna drabbas av svårare psykisk ohälsa. I kalkylerna nedan väljer vi av försiktighetsskäl lägga oss vid nivån 5 procent sannolikhet för lättare men långvarig psykisk ohälsa.

Då det gäller socialförsäkringssystemet är svårigheterna att säga något om sannolikheten för ett permanent utanförskap icke obetydliga. I genomsnitt uppgår antalet sjukdagar per anställd till ca femton dagar per år. Merparten av dessa dagar tas i anspråk av de långtidssjuka. Till detta kommer ca 225 000 personer som är vad man förr kallade förtidspensionerade eller som det idag heter uppbär sjukersättning eller aktivitetsersättning. Dessa 225 000 utgör ca 5 procent av arbetskraften (225 000/4 500 000). Vi har även här valt ett tal i underkant; 3 procent.

Gruppen långtidsarbetslösa är också svår att hantera. Dels kan man utgå från konventionell arbetsmarknadsstatistik och då hitta vissa uppgifter. Men det man då missar är alla de som av olika skäl är så utestängda från arbetsmarknaden att de inte ens söker arbete. Därmed kommer de inte att i statistiken medräknas som en del av arbetskraften. Även här har vi valt nivån 3 procent.

Nedan har vi i tabellform sammanställt de olika sannolikheterna för utanförskap både i relativa tal och för vår grupp om 800 barn i Leksand. Då vi studerar denna tabell gäller det att hålla i minnet några saker. Den första är att man kan på goda grunder välja något annorlunda tal än vi har gjort för varje delgrupp även om sannolikt kommer att hamna i dessa storleksordningar. Den andra är att vi genomgående valt att lägga våra siffror i underkant för att inte överdriva de effekter vi senare vill illustrerar som konsekvenser av ett framtida utanförskap.

Tabell 5.2 De relativa och absoluta sannolikheterna för framtida utanförskap för 800 barn i Leksands kommun 2000–2007⁵⁵

	Prob	Antal
Narkoman	0,003	2,4
Alkoholist	0,01	8
PsykSvår	0,005	4
PsykLätt	0,05	40
LångSjuk	0,03	24
LångArblös	0,03	24
Summa		102,4
Andel		12,8%

Inför en tabell av detta slag kan man reagera på flera olika. Man kan uppfatta den som en deterministisk lagbundenhet; så här kommer det med säkerhet att gå, det finns inget att göra åt det! Det vi tror vi är en alltför dramatisk tolkning. Men tabellen visar med viss sannolikhet vad som kommer att hända med en grupp på 800 barn i Leksands kommun om kommunen i grova drag följer riksmönstret

⁵⁴ www.can.se

⁵⁵ Denna tabell bygger på "riksnormalitet" i en kommun. Man kan mycket väl i egna kalkyler ändra dessa indextal kring marginalisering utifrån egna lokala förhållanden t.ex. höga ohälsotal eller hög arbetslöshet etc.

och om inget särskilt görs för att förhindra detta. Omvänt visar den på det behov av insatser som finns för att kunna undvika ett sådant förlopp.

Är siffran hög eller låg? Ligger vi i överkant eller underkant? Generellt sett tror vi att den är satt ordentligt i underkant. Vi har skalat bort en hel del grupper t.ex. personer med måttligt missbruk för att ta ett exempel. På samma vis har vi tagit bort alla sekundäreffekter som drabbar anhöriga, släkt och vänner som en viktig och ofta förbisedd effekt av utanförskap. Vi har också skalat ner talen både för långtidssjuka och långtidsarbetslösa ganska rejält. En generell bild idag är att drygt en miljon människor befinner sig någon form av utanförskap i förhållande till arbetsmarknaden. Beroende lite grann på hur man räknar ligger detta mellan 19 och 25 procent. Vi har här landat i siffran 12,8 procent som ett mått på gruppens sannolika utanförskap i framtiden. Siffran måste anses vara låg och ligger sannolikt rejält i underkant. Om vi å andra sidan tänker på att våra siffror innebär att i varje klass kan identifiera tre till fyra barn vars liv med stor sannolikhet kommer att präglas av ett mer eller mindre livslångt utanförskap förfäras man. Detta leder omedelbart till några frågor:

- * hur mycket av detta är onödigt? Med andra ord; hur stor är potentialen för gott preventivt arbete
- * vad leder detta till i form av mänskligt lidande och ekonomiska konsekvenser
- * vad skulle därmed det ekonomiska värdet vara av ett gott förebyggande folkhälsoarbete av det slag man har i Leksand.

Det är dessa frågor vi nu ska föröka ta oss an.

5.6 En tillämpning på Leksand

Det vi nu gjort är att konfronterat dessa sannolikhetstal med de kostnader för olika former av utanförskap som vi senare i rapporten kommer att presentera och diskutera mera utförligt. Vi har multiplicerat antalet missbrukare, psykiskt sjuka osv. med kostnaderna för respektive utanförskap och därefter summerat detta fördelat på olika myndigheter och samhället totalt. Resultatet presenteras i tabellen nedan. Tabellen visar de årliga kostnaderna, kostnaderna för fem år och kostnaderna för 45 år⁵⁶ för det utanförskap som drabbar den marginaliserade andelen av de 800 barn mellan noll och sju år som vi här studerat i Leksand.

Tabell 5.3 Välfärdskostnaderna för 1, 5 och 45 år för det utanförskap som kan drabba delar av sju årskullar omfattande totalt 800 barn i Leksands kommun

	1 år	5 år	45 år
Arbetsförmedling	1 618 088	7 491 578	34 867 922
Försäkringskassan	15 930 030	73 754 369	343 273 684
Kommunen	9 178 352	42 494 808	197 782 851
Landstinget	7 987 214	36 979 963	172 115 203
Rättsväsendet	2 699 607	12 498 897	58 173 398
Övriga	1 407 779	6 517 869	30 336 006
Summa	38 821 069	179 737 484	836 549 063

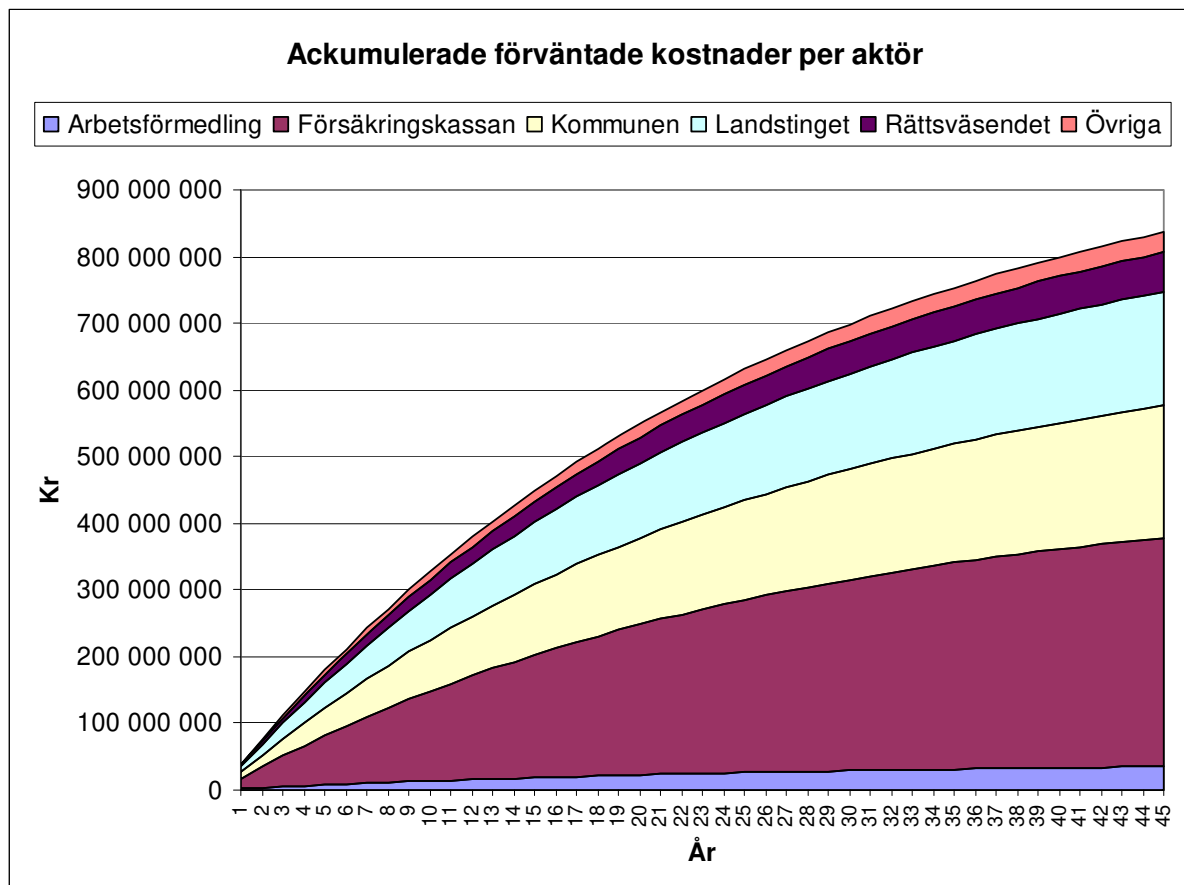
Vi ser då att årskostnaden för detta utanförskap uppgår till ca 39 mnkr. Livskostnaderna fram till ålderspension uppgår (diskonterat med 4 procents ränta) för dessa 102 marginaliserade barn till 836 mnkr vilket motsvarar mer än ett års kostnader för att bedriva all verksamhet i Leksands Kommun.⁵⁷

⁵⁶ Vi har valt tidshorisonten 45 år för ett livslångt utanförskap eftersom det skildrar vad som ekonomiskt sker mellan 20 och 65 års ålder.

⁵⁷ Mål och budget för Leksands kommun, se vidare www.leksand.se

Vi ser att försäkringskassan är den part som belastas mest och att rubrikerna rättsväsende och övriga i detta sammanhang är tämligen små poster. Detta indikerar att de stora samhällskostnaderna inte i första hand uppstår till följd av de mycket få om än tämligen kostsamma enskilda narkomanerna utan de uppstår i första hand till följd av de försörjningsbehov som uppstår som en följd av utanförskapet på arbetsmarknaden. Samma värden redovisas i diagramform nedan.

Diagram 5.1 De ackumulerade förväntade välfärdskostnaderna av 102 barns sannolika framtida marginalisering och utanförskap fördelat på aktör

5.7 Ökade välfärdskostnader och produktionsförluster

Detta är emellertid endast en del av de samhällsförluster som uppstår till följd av utanförskapet. En annan väsentlig del utgörs av de förluster som uppstår till följd av de berörda personerna inte arbetar och bidrar till folkhushållet. Denna förlust består av två delar. Den första är de reala produktionsvärde som förloras. Den andra är de finansiella förlusterna i form av uteblivna skatteintäkter och bidrag till socialförsäkringssystemen.

I tabellen nedan ser vi hur summan av förväntade välfärdskostnader och framtida produktionsbortfall ser ut på årsbasis, för fem år och för hela perioden 20–65 år. Vi har diskonterat beloppen till 4 procents ränta och tagit hänsyn till en produktivitetsutveckling och därmed också en löneutveckling om 2 procent per år för hela perioden vilket förklarar varför produktionsbortfallet⁵⁸ i slutet av perioden har ett högre värde än välfärdskostnaderna.

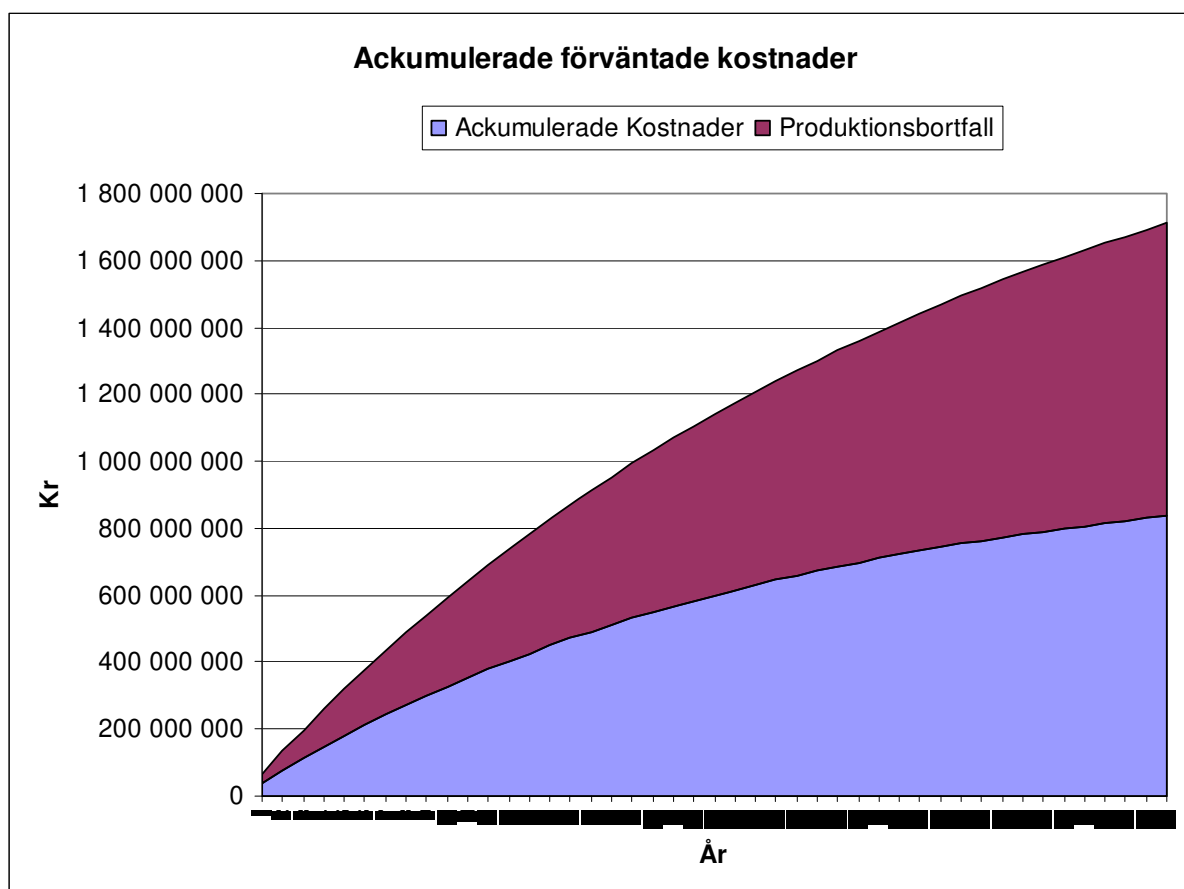
⁵⁸ Produktionsvärde är beräknat som lönekostnad plus lönebikostnad vilken uppgår till ca 35 procent.

Tabell 5.4 Välfärdskostnader⁵⁹ och produktionsförluster för 1, 5 och 45 år för utanförskapet som drabbar delar av sju årskullar omfattande totalt 800 barn i Leksands kommun

	1 år	5 år	45 år
Välfärdskostnader	38 821 069	179 737 484	836 549 063
Produktionsbortfall	28 864 512	138 877 417	874 521 053
Summa	67 685 581	318 614 901	1 711 070 116

Vi ser att de totala kostnaderna t.ex. för en femårsperiod för dessa i framtiden sannolikt marginaliserade 102 barn uppgår till 320 mnkr vilket är långt mer än hela socialförvaltningen i Leksand förbrukar under ett år. Samma resultat redovisas i diagrammet nedan.

Diagram 5.2 De ackumulerade förväntade välfärdskostnaderna och produktionskostnaderna av 102 barns sannolika framtida marginalisering och utanförskap

5.7.1 Skatteeffekter av utanförskapet

Det vi ovan har beskrivit är kostnadssidan i form av framtida välfärdskostnader och utebliven produktion av ett framtida utanförskap för dessa 102 barn från sju årskullar i Leksands kommun. För en beslutsfattare kan det dock vara minst lika intressant att se hur denna marginalisering kan tänkas påverka intäktsidan i form av skatteunderlag. Låt oss besvara detta i två steg. Den produktion som går förlorad till följd av utanförskap beskattas på fyra olika sätt och utgör på så sätt bidrag till att

⁵⁹ Här bör göras en reservation av ekonomiskt teoretisk natur. I tabellen görs (något oegentligt strikt teoretiskt) en sammanvävning av det ekonomer kallar finansiella och reala kostnader vilket leder till en viss möjlig överskattning av dessa resultat.

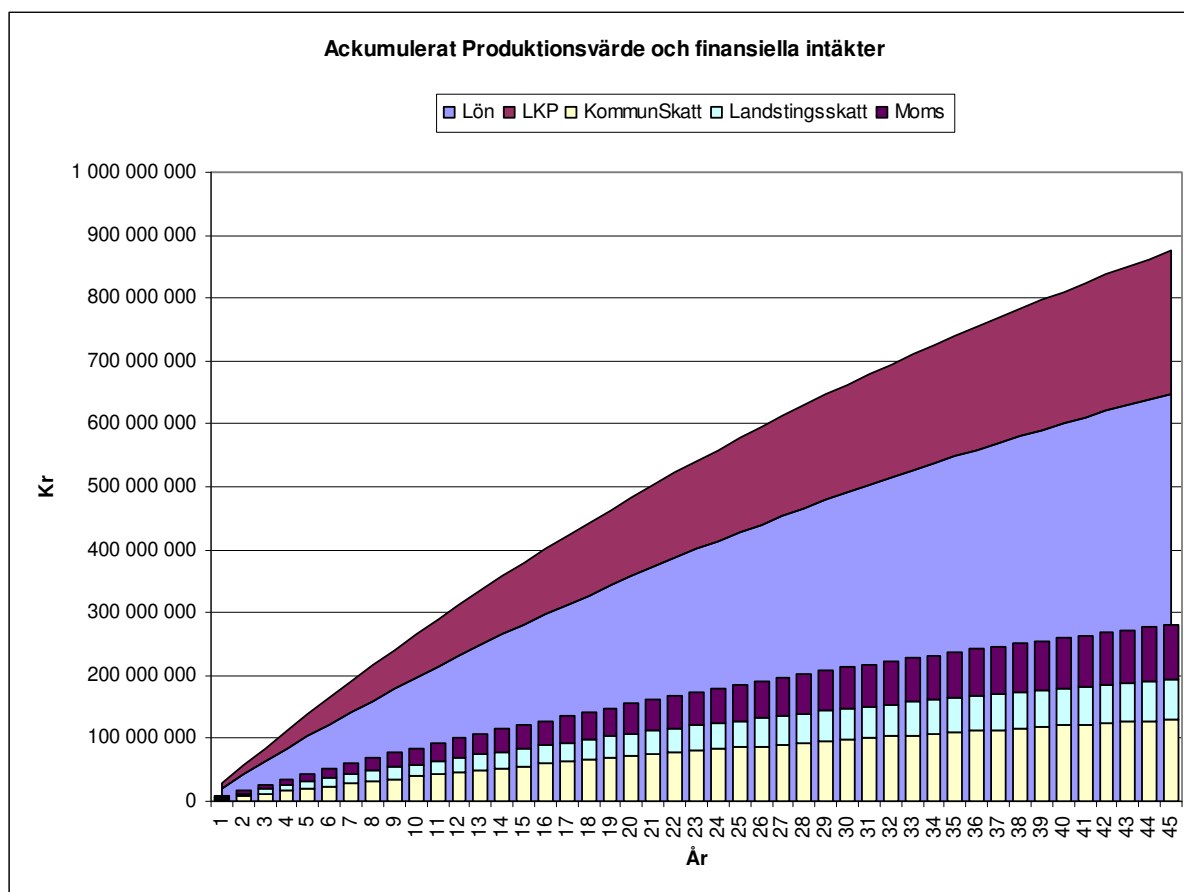
finansiera våra gemensamma välfärdssystem. Kommunalskatt och landstingskatt är de två mest uppenbara källorna i grova drag utgör de tillsammans 30 procent av lönekostnaden. Till detta kommer det som kallas lönebikostnad eller sociala avgifter på ca 35 procent av lönen som vi här schematiskt beskriver som en finansieringskälla för socialförsäkringssystemet. Slutligen kommer den moms som kommer att inbetalas av den enskilde med hjälp av den köpkraft som återstår då alla löneskatter är betalda. De ackumulerade kostnaderna på 1, 5 och 45 år av detta redovisas i tabellen nedan.

Tabell 5.5 De ackumulerade skatteeffekterna (brutto) av 102 barns framtida utanförskap i Leksand

	1 år	5 år	45 år
LKP	7 483 392	36 005 256	226 727 680
Kommunalskatt	4 276 224	20 574 432	129 558 674
Landstingskatt	2 138 112	10 287 216	64 779 337
Moms	2 843 689	13 681 997	86 156 519
Summa	16 741 417	80 548 902	507 222 211

Samma förlopp redovisas i diagrammet nedan.

Diagram 5.3 De ackumulerade kommunal- och landstingskatteeffekterna (brutto) av 102 barns framtida utanförskap i Leksand

5.7.2 Finansiella kostnader för utanförskapet

Men detta är bara en del av sanningen kring de finansiella effekterna – en bruttoillustration av effekterna. Orsakerna till detta är att även om en person i framtiden inte får lön och inte arbetar så kommer i de flesta fall samma person att få bidrag eller ersättningar i andra former som är

beskattningsbara både ur ett kommunal- och landstingsperspektiv och vad avser moms. Därför blir de totala skatteeffekterna lägre. Vi har i det följande utgått från att de berörda personerna skulle erhålla ersättning på en nivå som utgör 80 procent av den nivå man skulle erhålla som löntagare och att alla dessa 80 procent är beskattningsbara. Låt oss illustrera med ett exempel om en person med 300 000 kr i årslön vid 30 procent kommunal utdebitering skulle betala 90 000 kr i kommunalskatt och landstingskatt kommer samma person som uppbär ersättning med 80 procent av denna nivå erlagga 72 000 kr i skatt.⁶⁰ Det är differensen – 18 000 kr per år – som utgör ett mått på skatteförlusten för detta framtida utanförskap. I tabellen nedan har vi summerat de sammanlagda finansiella effekterna av utanförskapet för våra 102 barn i Leksand. De årliga kostnaderna för det vi kallar ersättning och som uppgår till ca 17 mnkr handlar främst om a-kassa, sjukpenning och sjukersättning samt i viss mån (men i betydligt mindre omfattning) ekonomiskt bistånd från socialtjänsten. Vi ser då att på årsbasis utgör de samlade finansiella kostnaderna av detta slag ca 26 mnkr.

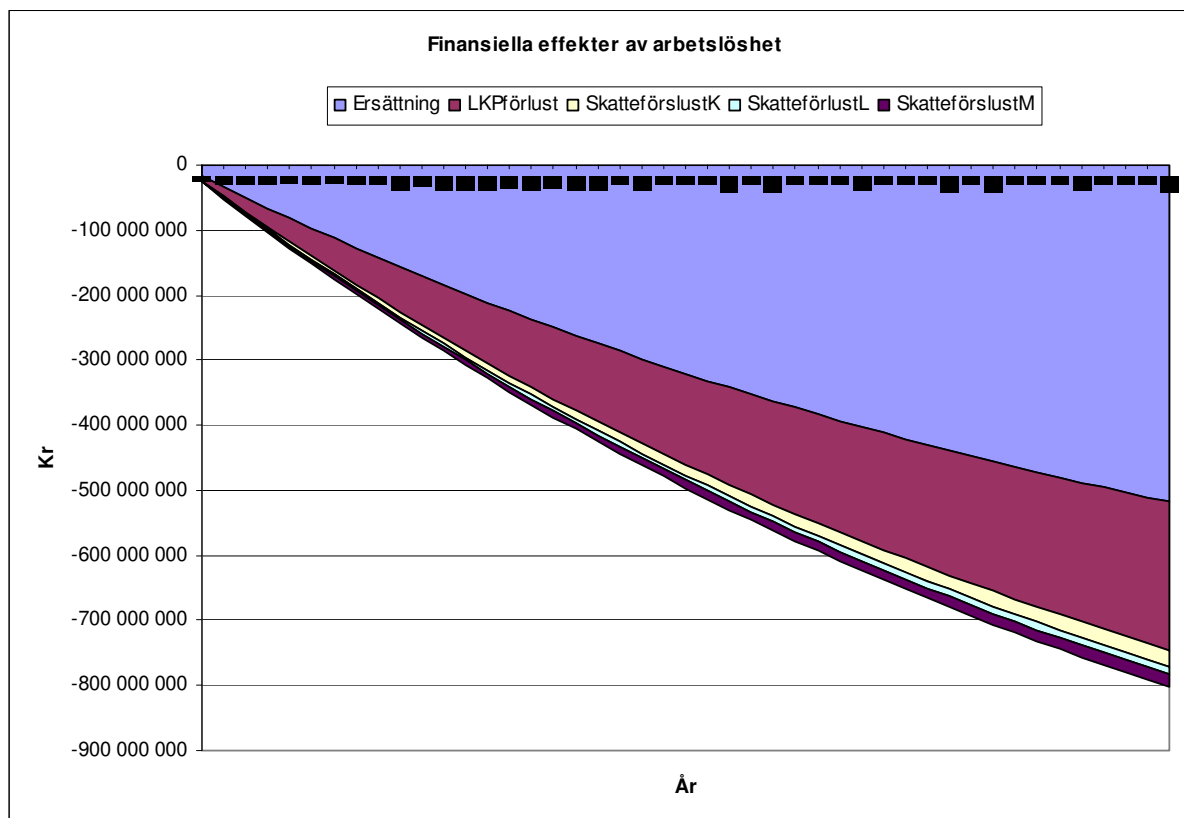
Tabell 5.6 De samlade finansiella effekterna av 102 barns framtida sannolika utanförskap i Leksands kommun

	1 år	5 år	45 år
Ersättning	-17 104 896	-82 297 729	-518 234 698
LKP	-7 483 392	-36 005 256	-226 727 680
Kommunalskatt	-855 245	-4 114 886	-25 911 735
Landstingskatt	-427 622	-2 057 443	-12 955 867
Moms	-620 052	-2 983 293	-18 786 008
Summa	-26 491 208	-127 458 607	-802 615 988

Samma förlopp redovisas i diagrammet nedan.

⁶⁰ Vi har i dessa kalkyler gjorts oss skyldiga till vissa förenklingar av skatteuttaget eftersom det i första hand är principer och storleksordningar vi är intresserade av att visa, inte exakta underlag för skatteutdebitering.

Diagram 5.4 De samlade finansiella effekterna av 102 barns framtida sannolika utanförskap i Leksands kommun

5.8 Vad kostar det förebyggande arbetet?

Vi har nu sett vad det sannolika eller möjliga utanförskapet för en andel av 800 barn i Leksand kan komma att kosta samhället i stort om dessa 800 barn följer en utvecklingsbana som är jämförbar med rikets genomsnitt. Låt oss nu gå vidare med att titta på kostnaderna för det specifika förebyggande arbete som sker i Leksand i form av föräldrautbildning.

Vi utgår då från de sju årskullar vi tidigare tittat på. Under vart och ett av de senaste åren har man genomfört i genomsnitt ca åtta föräldrautbildningsgrupper per år. Varje grupp har träffats under ca två års tid. Under denna tid har man haft ca 30 träffar, där varje träff har varat två timmar. I regel har dessa träffar letts av en arvoderad person. För dessa sju års kullar får vi då följande tidsåtgång:

$$* \quad 8 \text{ grupper/år} * 7 \text{ år} * 30 \text{ träffar} * 2 \text{ tim/träff} = 3 \, 360 \text{ timmar}$$

Vad har då detta kostat? Låt oss räkna på följande vis. Månadslönen för kursledarna uppgår till 25 000 kr. Man arbetar 22 dagar per månad och åtta timmar per dag. Lönekostnadspåslaget uppgår till 35 procent. På så sätt får vi ett grundpris för en arbetstimme.

$$* \quad 25 \, 000 * 1.35 / (22 * 8) = 192 \text{ kr}$$

Men detta är inte hela sanningen. Det finns semester, kompetensutveckling, arbetsplatsmöten, förberedelser m.m. Man måste räkna fram det man i uppdragsvärlden kallar debiterbar tid. Låt oss därför anta att endast 50 procent av årets tid är debiterbar. Vi får då följande pris på en debiterbar timme:

$$* \quad 192 / 0.5 = 384 \text{ kr}$$

Detta är lönekostnaden per föräldrautbildningstimme. Men till detta kommer kringkostnader som lokaler, kursmaterial m.m. Inom denna typ av verksamhet är det inte ovanligt att lönekostnaden uppgår till ca 75 procent av kostnaderna. Om detta stämmer för denna typ av verksamhet blir de totala timkostnaderna per genomförd föräldrautbildningstimme följande:

$$* \quad 384/0.75 = 512 \text{ kr}$$

Men vi är inte riktigt framme ännu. Denna typ av verksamhet kräver förmodligen en hel del administrativa insatser och ledningsinsatser liksom planering. Detta skulle kunna samlas under begreppet overheadkostnader. Om vi antar att dessa uppgår till 20 procent av timkostnaden blir den totala kostnaden per genomförd föräldrautbildningstimme:

$$* \quad 512 * 1.20 = 614 \text{ kr}$$

Detta betyder att den samlade förebyggande insatsen för föräldrarna till dessa 800 barn uppgår:

$$* \quad 614 * 3\,360 = 2\,063\,040 \text{ kr}$$

Omräknat per verksamhetsår innebär detta:

$$* \quad 2\,063\,040/7 = 295\,000 \text{ kr/år}$$

Omräknat per barn i dessa sju årskullar blir styckpriset

$$* \quad 2\,578 \text{ kr/barn}$$

Är detta mycket eller lite pengar? Är detta ett uttryck för en stark prioritering på främjande och förebyggande insatser kring barn och unga? Låt oss göra en jämförelse. I Leksands kommun satsar man varje år tio mnkr på att finansiera olika idrottsanläggningar⁶¹ (vi talar här bara om själva lokalkostnaden, inte föreningsstödet). Vi får då följande nyckeltal:

$$* \quad \text{årlig kostnad för förebyggande arbete/årlig kostnad för idrottsanläggningar} = 295\,000/10\,000\,000 = 0,029 \text{ eller } 2,9 \text{ procent}$$

Med andra ord kostar det årliga förebyggande arbetet i form av föräldrautbildning ca 2,9 procent av det årliga kommunala stödet till lokaler för idrott. Låt oss ta en annan jämförelse, 2006 hade Leksands Kommun 484 barn inskrivna i förskolan.⁶² Totalkostnaden för detta (inkl. statsbidrag) var drygt 49 mnkr. Den årliga kostnaden per inskrivet barn uppgick till ca 101 000 kr per år. Vi får nu två intressanta nyckeltal:

$$* \quad \text{total kostnad för föräldrautbildning för ett barn/årskostnad en förskoleplats} = 2\,578/101\,000 = 0,025 \text{ eller } 2,5 \text{ procent}$$

$$* \quad \text{total kostnad för föräldrautbildning för ett barn/fem års kostnad för en förskoleplats} = 2,578/505\,000 = 0,005 \text{ eller } 0,5 \text{ procent}$$

Vi finner då att deltagandet i en föräldragrupp motsvarar 2,5 procent av kostnaden för en årsplats inom barnomsorgen eller ca 0,5 procent av kostnaden för ett barns hela barnomsorgsperiod från två till sju år. En intressant fråga att ställa sig som beslutsfattare är om detta är ett medvetet val av resursfördelning eller en följd av tradition och vanor. Som ekonom ställer man sig gärna frågan; var **är marginalvärdet av den sist insatta kronan störst?** I detta fall kan man inte undgå att ställa sig

⁶¹ Fritidspolitiskt program för Leksands Kommun 2005-02-22.

⁶² Se www.skolverket.se, statistik.

frågan; skulle en överföring av stödet för idrottsanläggningar med 2,5 procent till det förebyggande arbetet med barn (som därmed skulle öka till det dubbla) ge en bättre effekt för folkhälsan än dagens resursfördelning?

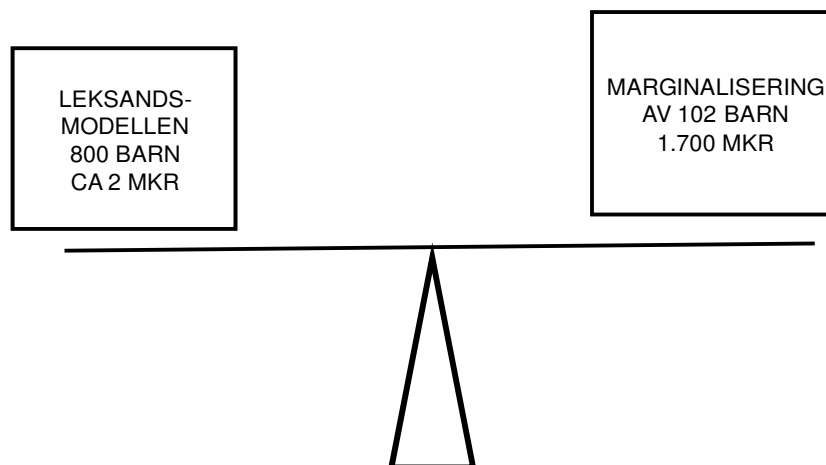
En annan fråga man måste ställa sig är; om inte en överföring av en halv procent av barnomsorgens kostnader för ett barn under en femårsperiod på dagis till det förebyggande arbetet (som därmed skulle kunna öka till det dubbla), skulle kunna ge sådana effekter på de blivande dagisbarnens hälsa och mående, att man på sikt kunde reducera behovet av specialpedagoger och extra stödpersonal för särskilt besvärliga barn. Dvs. ett rent investeringstänkande kring det förebyggande arbetets effekter.

Vi har inget svar på dessa frågor, men tycker att denna typ av frågor är värda att ställa och reflektera över, i varje fall om man som beslutsfattare vill ha ut maximal effekt till medborgarna för varje satsad skattekrona.

5.9 Är det förebyggande arbetet lönsamt?

Låt oss nu återvända till det riktigt långsiktiga perspektivet och våra 800 barn i årskullarna noll till sju år. Vi vet nu två saker. Vi vet vad det förebyggande arbetet kring dessa barn kostar. Vi vet också med en rimlig grad av sannolikhet vilka samhällsekonomiska effekter en del av dessa barn kommer att förorsaka samhället på kort och lång sikt till följd av sitt utanförskap. Kostnaderna handlar dels om framtida välfärdsutgifter och dels framtida produktionsbortfall.

VAD FÅR JAG FÖR PENGARNA TIDIGA INSATSER ELLER MARGINALISERING

Vi ser att i ena vågskålen har vi det förebyggande arbetets två mnkr och i den andra den sannolika eller möjliga marginaliseringens kostnader i form av 1 700 mnkr. Redan här kan vi räkna fram ett par intressanta nyckeltal:

* kostnad för förebyggande arbete/kostnad för möjlig framtida marginalisering = $2/1\ 700 = 0,0012$ eller 0,12 procent

Vi ser då att kostnaderna för det förebyggande arbetet praktiskt taget försvinner i jämförelse med utanförskapets kostnader. Om vi vänder på steken kan man säga att det räcker med att det förebyggande arbetet reducerar sannolikheten för utanförskap och marginalisering hos den berörda

gruppen med en tiondels procent för att detta ska vara en lönsam affär ur samhällets perspektiv. Med andra ord räcker det om man till följd av detta kan förhindra marginalisering av ett barn av 850 för att vara en samhällsekonomiskt lönsam affär.

Ett annat sätt att räkna är att göra ett enkelt antagande. Vi antar att den enda effekten av allt förebyggande arbete kring dessa 800 barn är att en enda av de 102 potentiellt marginaliserade barnen till följd av detta arbete som vuxen inte kommer att hamna i en livslång psykisk sjukdom. Vad skulle detta innebära rent ekonomiskt?

- * samhällskostnader för livslång psykisk sjukdom hos en person/totala kostnader för förebyggande arbete för 800 barn = $6\,939\,000/2\,063\,000 = 3,36$ eller 336 procent

Med andra ord om den enda effekten av det förebyggande arbetet för dessa sju årskullar av barn är att en enda persons framtids psykiska sjukdom förhindras leder detta till en **samhällsavkastning** av denna insats på 336 procent. Men om man nu som kommun undrar; är det lönsamt ur ett strikt kommunalekonomiskt perspektiv? Låt oss se på några olika **nyckeltal**:

- * årlig kostnad för förebyggande arbete/de årliga kommunala kostnaderna för 102 personers marginalisering = $295\,000/9\,178\,000 = 0,03$ eller 3 procent
- * årlig kostnad för förebyggande arbete/de livslånga kommunala kostnaderna för 102 personers marginalisering = $295\,000/197\,000\,000 = 0,0015$ eller 0,15 procent

Vi ser då att även ur det rent kommunala perspektivet uppgår kostnaderna på årsbasis för det framtida utanförskapet till ca 3 procent av kostnaderna för det förebyggande arbetet. Ur ett livslångt perspektiv handlar det om mellan en och två promille.

Men man kan också betrakta detta som ett kommunalt skatteproblem och får då följande **nyckeltal**:

- * årlig kostnad för förebyggande arbete/de årliga uteblivna kommunala skatteintäkterna för 102 personers marginalisering = $295\,000/1\,069\,000 = 0,27$ eller 27 procent
- * årlig kostnad för förebyggande arbete/de livslånga uteblivna kommunala skatteintäkterna för 102 personers marginalisering = $295\,000/32\,389\,000 = 0,009$ eller 0,9 procent

Slutligen ser vi att även ur ett skattefinansiellt perspektiv förefaller det förebyggande arbetet kunna vara en lönsam affär. Ur ett livsperspektiv på utanförskapet räcker det med att det förebyggande arbetet lyckas förhindra en enda av de 102 barnens framtida marginalisering för att det rent skattefinansiellt ska vara lönsamt.

5.10 Slutsatser och reflektioner

I detta kapitel har vi studerat det förebyggande arbetet i Leksands kommun i form av föräldrautbildning och jämfört det med de sannolika kostnaderna för framtida utanförskap om man misslyckas med detta. Vi konstaterade att:

- * om inget gör så kommer på sju årskullar med 800 barn drygt hundra av dem som vuxna ha ett marginaliserat liv i form av missbruk, psykisk sjukdom och långtidsarbetslöshet/sjukskrivning
- * de samhälleliga välfärdskostnaderna för detta uppgår på årsbasis till ca 39 mnkr och ur ett livslångt perspektiv till ca 835 mnkr. Till detta kommer produktionsförluster som ur ett livslångt perspektiv uppgår till 874 mnkr. Totalt kostar detta framtida utanförskap ca 1 710 mnkr
- * det finns med andra ord en preventionspotential på som mest ca 1 700 mnkr. Denna potential handlar om det utanförskap som genom olika förebyggande och främjande insatser går att

förhindra eller reducera och att inget göra (business as usual-perspektivet på det förebyggande arbetet)

- * det samlade förebyggande arbetet för dessa 800 barn kostar totalt sett ca två mnkr eller ca 300 000 kr på årsbasis eller ca 2 600 kr per deltagande barn
- * de förebyggande kostnaderna på årsbasis uppgår till ca 3 procent av de årliga kostnaderna för idrottsanläggningar i Leksands kommun
- * skillnaden mellan det förebyggande och kostnaderna för marginalisering och utanförskap är utomordentligt stora (vi pratar om en faktor på hundra eller möjligtvis en faktor på tusen) hur man än räknar
- * om den enda effekten av allt förebyggande arbete är att en enda persons framtida psykiska sjukdom förhindras blir den ekonomiska effekten ändå positiv; 336 procents avkastning på den förebyggande insatsen.

Vi har också gjort denna kalkyl på ett sådant vis att den kan upprättas strängt taget i varje kommun oavsett storlek och sociodemografisk profil.

6 ATT VÄRDERA ETT SAMLAT GREPP KRING UNGA – FALLET SÖDERKÖPING

I detta kapitel kommer vi att beskriva det förebyggande och främjande arbetet kring barn och unga i Söderköping. Vi kommer att beskriva vad detta arbete kostar och vi kommer att diskutera vilka ekonomiska effekter i form av utebliven marginalisering detta kan leda till. Vi kommer att sätta ett pris vad utanförskapet skulle kosta om man kunde synliggöra det och uttaxera det i form av en förhöjd kommunalskatt – en outsiderskatt.

6.1 Så här arbetar man kring barn och unga i Söderköping

Arbetet kring barn och unga i Söderköping utgår såvitt vi kan se det från ett synsätt och en värdegrund som i hög grad påminner om det i Leksand. Ett sammanhängande perspektiv från 0–20 år, föräldrarnas centrala roll och samverkan mellan alla berörda aktörer. Gemensamt är också att man i båda kommunerna har ett generellt anslag i den meningen att man riktar som mot alla barn och föräldrar, inte särskilt utvalda, särskilt utsatta eller familjer med riskbeteenden.

En avgörande skillnad mellan de två kommunerna är dock att medan man i Leksand främst och med utgångspunkt i familjecentralstanken arbetar på individnivå, så har man i Söderköping ett mer strategiskt generellt perspektiv. Det kommer bl.a. till uttryck i att man har sitt uppdrag direkt från kommunfullmäktige, till vilken man avrapporterar sitt arbete och också med utgångspunkt i detta har en övergripande policy/strategi för det förebyggande arbetet.⁶³

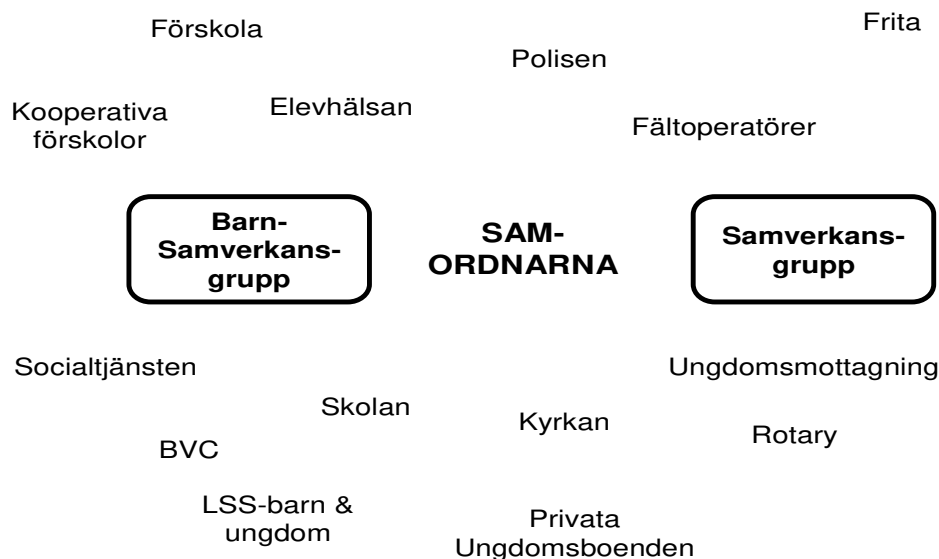
I Söderköping finns i storleksordningen 3 600 barn och unga upp till 20 års ålder. De senaste årskullarna består grovt räknat av mellan 130 och 150 barn.⁶⁴

Den organisatoriska basen för arbetet i Söderköping är två stycken samverkansgrupper, en för barn upp till tolv år (barnsamverkansgruppen) och en för unga 12–20 eller stundtals 25 år (samverkansgruppen). Gruppernas roll är att vara en sorts nav i ett systematiskt nätverksarbete där tanken är att utgå från befintliga organisationer och resurser och att i det ordinarie arbetet inplantera högre grad av samverkan och ett mer genomtänkt preventivt, förebyggande och främjande tankesätt kring det man gör.

I dessa grupper som träffas en gång varje månad och två gånger per år med de båda grupperna tillsammans, utgör samordnarna en sorts motor och är sammanhållande för att processen ska löpa vidare och utvecklas. Samordnarna rapporterar sitt arbete två gånger per år till kommunstyrelsen. Rollen för dessa grupper är utpräglad strategisk och man tar i dessa grupper initiativ till konkreta aktiviteter kring barn och unga. Man har i detta arbete en egen budget inom ramen för socialnämndens uppdrag.

⁶³ Söderköpings barn- och ungdomsprogram.

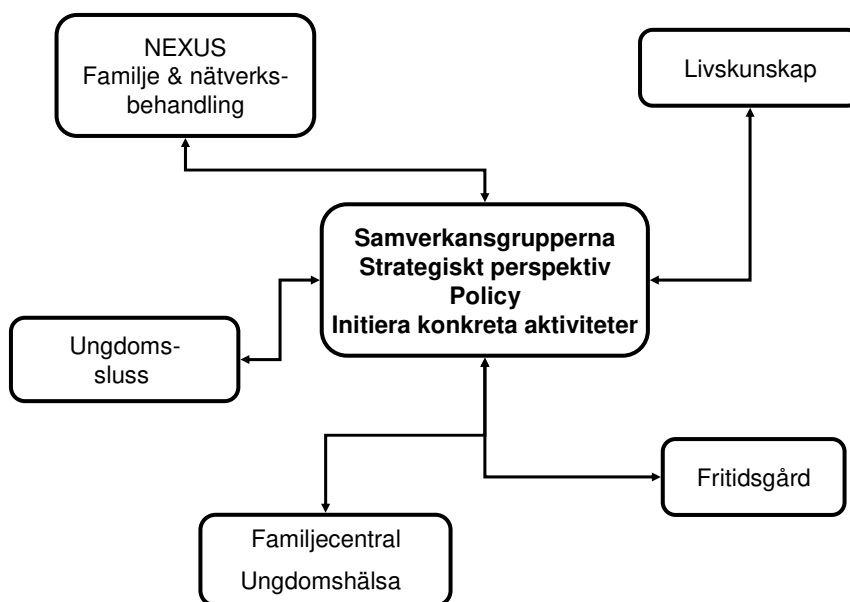
⁶⁴ Se www.soderkoping.se

ARBETET KRING BARN & UNGA I SÖDERKÖPING

Gruppen är sammansatt så att så bred allsidighet som möjligt ska tillföras gruppen. Syftet är att som man säger; ”göra avstånden mellan olika intressenter korta, så att kommunikation och samverkan underlättas och så att alla resurser utnyttjas optimalt”.⁶⁵ Vi kan också se att det finns betydande likheter med den sammansättning som finns vid familjecentrum i Leksand. Vid sidan av detta har man på ett övergripande plan ett särskilt barn- och ungdomsforum, där ansvariga politiker och tjänstemän inom kommun och landsting träffas fyra gånger per år för att dryfta aktuella frågor kring barn och unga. Vid vart annat av dessa tillfällen inbjudes representanter för barn och unga att delta. Ett ekonomiskt mål för kommunen är att en procent av verksamhetsbudgeten ska avsättas för utveckling av förebyggande insatser kring barn och unga. Eftersom kommunens budget uppgår till ca 600 mnkr per år (varav socialtjänsten andel utgör ca 160 mnkr) motsvarar detta ca sex mnkr på årsbasis. Man kan också säga att det förebyggande arbetet kring barn och unga är starkt förankrat i den kommunala organisationen, eftersom uppdrag ges av och arbetet rapporteras till kommunstyrelsen.

Samverkansgruppernas roll är bl.a. att agera på en övergripande strategisk roll och att utifrån detta identifiera olika typer av behov samt ta initiativ till olika konkreta aktiviteter som rör samverkan och prevention kring barn och unga. På så sätt skulle man kunna beskriva det som en ”spindel i centrum funktion”.

⁶⁵ Söderköpings barn- och ungdomsprogram.

Verksamheten har idag en budget som uppgår till ca 1,6 mnkr på årsbasis plus kostnaderna för de två samordnarnas tjänster. Samverkansgrupperna uppdrag är att utveckla främjande insatser kring barn och unga. Kring detta kan också sägas att man kring alla aktiviteter inte bara har partnerskap som en arbetsidé i det konkreta utvecklingsarbetet utan också då det gäller finansiering under uppbyggnadstiden av det man vill uträtta. Sålunda vill man att medaktörer kring olika insatser också ska vara medfinansierare, vilket ökar den ekonomiska muskelstyrkan i det man gör.

6.2 Livskunskap

6.2.1 Detta vill man uppnå

En av de centrala aktiviteterna i detta arbete utgör det som man kallar Livskunskap. Med inspiration från boken *Våga vara*⁶⁶ genomför man på bred front en utbildning i detta ämne. Utbildningen sker på alla nivåer inom skolsystemet från förskola upp till gymnasieskola. Från en gemensam värdegrund vill man:

- * utveckla elevens sociala och emotionella kompetenser
- * förebygga mobbing
- * undvika/reducera skadlig stress
- * främja en trygg miljö för inläring.

Deltagande i detta arbete är inte bara alla former av skolpersonal (lärare, skolhälsovård, administratörer m.m.) utan också yrkesgrupper som fritidsledare, kuratorer, socialsekreterare, personal vid BVC & MVC samt ungdomsmottagningen.

⁶⁶ Söderberg, *Våga Vara*, ICA bokförlag, 2006.

6.2.2 Detta gör man och så här mycket kostar det

Detta sker inom ramen för och som ett komplement till annat skolarbete. För att kunna göra detta utbildar man ett stort antal handledare i detta. Sedan 2004 har knappt 300 personer (fördelade enligt tabellen nedan) som i sin yrkesroll möter barn och unga genomgått denna utbildning.

Tabell 6.1. Antal deltagare som arbetar med barn och ungdomar som gått Våga Vara – utbildning till och med 2007

Förskola, grundskola, gymnasium	237
Socialtjänst	23
Sjuksköterskor (kommunens)1	3
Fritidsverksamhet	8
BVC/MVC	4
Övriga	3
Totalt	288

För 2008 planeras ytterligare 186 utbildningsplatser, varav ca hälften har reserverats för förskolan. Som jämförelse kan nämnas att inom kommunen arbetar 550 personer inom förskola och skola (barn och utbildningsförvaltningen) vilket antyder en mycket hög täckningsgrad (43 procent t.o.m. 2007 och drygt 60 procent vid 2008 års utgång) för denna insats.

Utbildningen omfattar en tvådagarsgrundkurs som genomförs i internatform i blandade grupper mellan olika delar av de verksamheter som möter barn och unga i sin vardag. Denna grundutbildning följs därefter av handledning i arbetslagen och uppföljning i ett s.k. Livskunskapsnätverk mellan förskolan och skolans olika delar. Man utgår i denna utbildning från ett antal olika målområden:

- * social kompetens såsom samarbete, konflikthantering, kunna fungera i olika sociala miljöer
- * självkänedom, kunna säga nej, våga stå för en åsikt, kunna göra medvetna val
- * empati, kunna förstå hur andra mår, kunna se och möta andras behov, kunna acceptera att alla är olika, kunna se och erkänna andra positiva sidor
- * motivation, ha en egen drivkraft, kunna sätta upp realistiska mål och följa upp dessa, kunna arbeta utan omedelbart beröm
- * hantering av känslor, kunna sätta ord på sina känslor, tillåta sig ha känslor och hantera konflikter.

Det konkreta uttrycket för hur man ska nå målen inom dessa områden är sedan uppdelat åldersvis beroende på om barnen går i förskolan, lågstadiet, högstadiet eller gymnasieskolan. Målsättningen är att varje skola ska ha en särskilt avsatt tid varje vecka för Livskunskap. Vid sidan av detta förutsätts att detta synsätt som ett naturligt inslag integreras i all övrig undervisning. För varje åldersgrupp har de olika målområdena ovan indelats i olika moduler anpassade för varje åldersgrupp. Modulerna är trygghet, känslor, behov och roller. De utgör tillsammans grunderna i Våga Varas definition av självkänsla.

Föräldrarna deltar också i denna process och erbjuds inspirationsdagar och kvällar i "Våga Vara". Ca 300 föräldrar har deltagit i detta. Inför 2008 planerar kommunen att ytterligare 250 föräldrar får kunskap i Våga Vara. Vid sidan av detta har ett antal förskolor genomfört studiecirkel där Livskunskap ingår. Särskilt arbetar man med att få föräldrarna mer aktiva i sina barns och ungdomars liv, t.ex. i samband med föräldramöten.

6.2.3 Dessa effekter uppnår man

Verksamheten som helhet är inte metodiskt studerad då det gäller statistiskt påvisbara effekter, utan i stor utsträckning arbetar man utifrån att arbetet intuitivt förefaller falla i god jord och ge positiva effekter. En av de unga män som i verkligheten tagit del av de förebyggande insatserna i Söderköping och påverkats dess utformning skildras nedan.

Praktikfall; Torbjörn i Söderköping

”Torbjörn är en kille som under sin tonårstid ständigt hamnade i kriminella situationer och polisanmäldes för misshandel och andra brott. Han fick en kontaktperson som arbetade för att stärka hans goda egenskaper och hans självkänsla. De arbetade tillsammans för att skapa en välfungerande tillvaro i hemmet, i skolan och på fritiden. Torbjörn fick dock vid 20 års ålder en dom som gav ett kortare fängelsestraff. Under den tiden arbetade det professionella nätverket intensivt i möten med honom. Tillsammans skapade de förutsättningar för att bryta den negativa roll han hade i ungdomsgänget. Man skulle kunna säga att hans stigmatisering och utanförskap bröts. Han kom att ingå i en verksamhet som initierades av samverkansgruppen. Där blev hans roll att vara rollmodell och god förebild för andra ungdomar. På detta vis kom han att ingå i ett nytt sammanhang, fick gemenskap med andra och utvecklade sin självkänsla. De senaste tolv åren har Torbjörn haft arbete och bildat egen familj.”

I programmet ingår som ett inslagsmoment från Örebro preventionsprogram (ÖPP), som är en redan etablerad evidensbaserad metod för prevention. På ett mer allmänt plan kan sägas att från mängder med studier är det väl känt att just emotionellt systematiskt stöd av barn i förskola och skola ger starkt evidensbaserat stöd för uppfattning att emotionellt stöd och emotionellt lärande för barn och unga i skola och förskola är en effektiv och kostnadsrationell metod.⁶⁷

6.3 Framgångens pris

Låt oss nu se på detta enskilda men verkliga praktikfall ur ett strikt ekonomiskt perspektiv. Låt oss som en första förenkling, precis som personalen som jobbar med detta, anta att Torbjörns brott med utanförskapet och hans väg tillbaka in i samhället är en följd av det goda arbete som gjorts inom ramen för det förebyggande arbetet.

Låt oss vidare, för att inte överdriva de ekonomiska effekterna, anta att han annars till följd av sitt begynnande utanförskap inte skulle hamna vare sig i missbruk eller i kriminalitet. Vad skulle han i så fall ha kostat samhället? Vi tänker oss här för enkelhetens skull att han skulle ha hamnat i någon form av långtidssjukskrivning utan alltför stora pålagningar i form av missbruk eller annat.

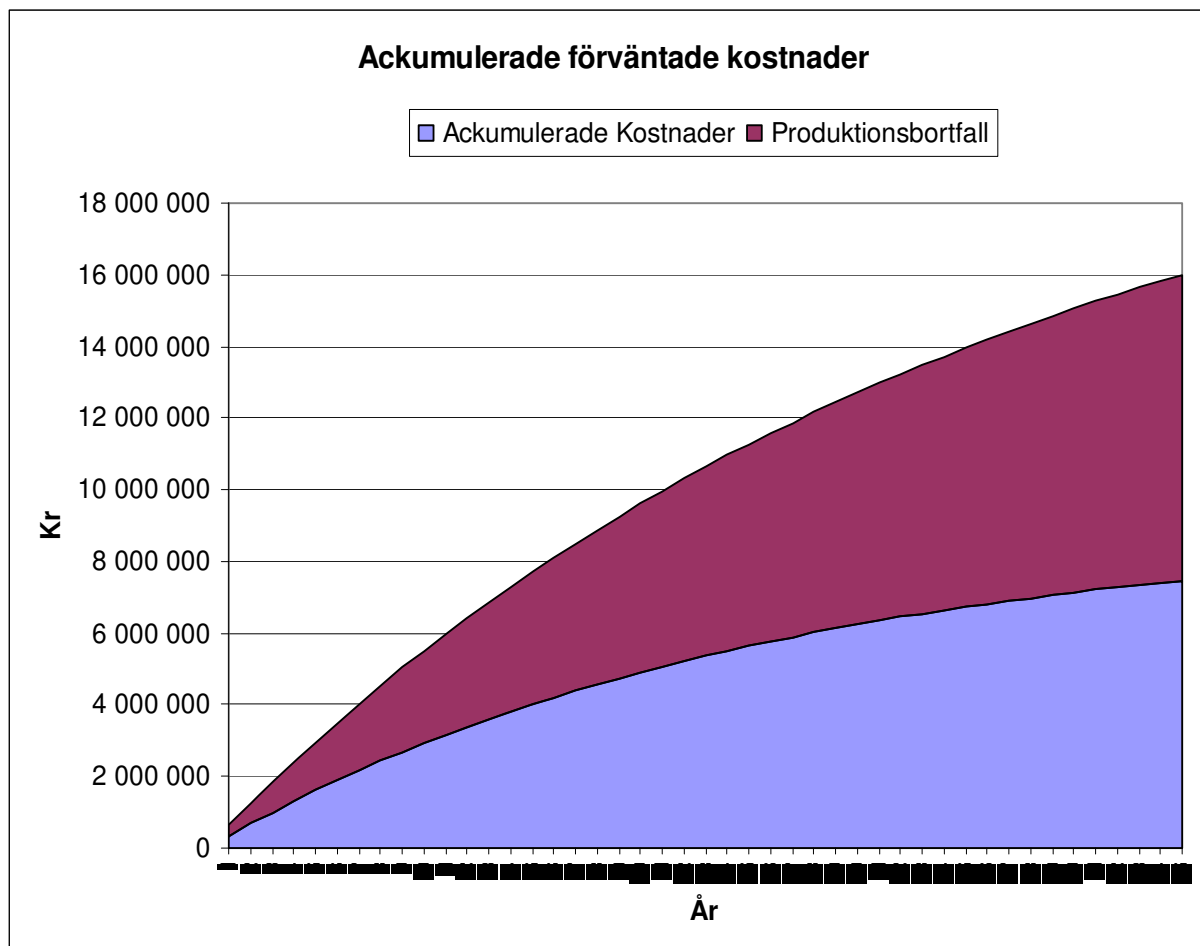
Tabell 6.2 Priset för Torbjörns utanförskap i form av välfärdskostnader under 1, 5 och 45 år diskonterat med 4 procents ränta till följd av långvarig sjukskrivning. Ackumulerade välfärdskostnader – fördelat per aktör och totalt

	1 år	5 år	45 år
Arbetsförmedling	26 222	121 404	565 049
Försäkringskassa	227 363	1 052 667	4 899 409
Kommun	33 508	155 137	722 050
Landsting	59 752	276 645	1 287 582
Rättsväsende	0	0	0
Övriga	0	0	0
Summa	346 844	1 605 852	7 474 091

⁶⁷ Bremberg, Hälsoekonomi för kommunala satsningar på barn och ungdom, FHI, 2007.

Vi ser då att varje utanförskapsår innebär en samhällskostnad på ca 350 000 kr. Till detta kommer de samhällskostnader som utgörs av det produktionsbortfall som uppstår då Torbjörn inte arbetar. I diagrammet nedan har vi lagt samman välfärdskostnaderna med det produktionsbortfall som uppstår till följd av hans utanförskap.

Diagram 6.1 Det ackumulerade priset för Torbjörns utanförskap i form av välfärdskostnader och produktionsförluster diskonterat med 4 procents ränta till följd av långvarig sjukskrivning

Vi ser då i diagrammet ovan att de tolv framgångsår hans nuvarande liv innebär sedan han bröt med sitt utanförskap, motsvarar en samhällsvinst på ungefär sex mnkr i förhållande till alternativet att vara långtidssjukskriven. Om vi nu går tillbaka till den budget man har i Söderköping för det förebyggande arbetet får vi följande intressanta **nyckeltal**:

- * värdet av Torbjörns ”normalisering” i 12 år/kostnaderna för det förebyggande arbetet per år = $6 \text{ mnkr} / 1,7 \text{ mnkr} = 3,5$
- * värdet av Torbjörns ”normalisering” i 12 år/kostnaderna för en persons utbildning i Livskunskap = $6 \text{ mnkr} / 2\,500 = 2\,400$

Med andra ord skulle man för de minskade kostnader, som Torbjörns uteblivna utanförskap har lett till, kunna driva det förebyggande arbete i Söderköpings kommun i mer än tre års tid. Man skulle också kunna utbilda ca 2 400 personer eller ca fyra gånger all personal inom utbildningsförvaltningen i Livskunskap.

6.4 Att i skattertermer synliggöra priset på en framtida marginalisering?

Låt oss gå vidare med att betrakta kostnaderna för utanförskapet i Söderköping på gruppnivå. Man har nyligen genomfört en kartläggning av missbrukets omfattning i Söderköping.⁶⁸ Man fann då att man i 50 undersökta åldersgrupper (14–63 år) hade bl.a. 139 alkoholister och 30 narkomaner. Totalt sett hade man 182 missbrukare som tillsammans hade 39 barn (21 procent).

I tabellen nedan har vi sammanställt detta och för jämförelsens skull även lagt in våra schablonframtagna siffror för Leksand och omvandlat siffrorna för Söderköping till antalet missbrukare per sjuårsskullar. Vi ser då att siffrorna för Söderköping baserade på en faktisk kartläggning är i stort sett dubbelt så höga som för Leksand, som är framtagna med en enkel schablonmetod vilket antyder att dessa senare siffror (och de kalkyler vi gjorde kring detta) sannolikt ligger i underkant.

Tabell 6.3 Antalet narkomaner och alkoholister i Söderköping fördelat per årsskullar samt i jämförelse med vår schablonkalkyl i Leksand

Marginalisering	50 årsskullar Söderköping	Sju årsskullar Söderköping	Sju årsskullar Leksand
Narkoman	30	4,2	2,4
Alkoholist	139	20	8

Om vi nu tänker oss att dessa 30+139 missbrukare i Söderköping i någon mening är ett uttryck för att det förebyggande arbetet en gång i tiden inte varit framgångsrikt; vad skulle då priset för detta vara?

Tabell 6.4 Valfärdskostnader under 1, 5 och 45 års tid diskonterat till 4 procents ränta för 30 narkomaners och 139 alkoholisters utanförskap. Ackumulerade valfärdskostnader – Per aktör

	1 år	5 år	45 år
Arbetsförmedling	4 747 419	21 980 054	102 301 387
Försäkringskassa	18 556 108	85 912 837	399 862 631
Kommun	35 035 786	162 212 017	754 980 588
Landsting	15 430 756	71 442 782	332 514 903
Rättsväsende	37 748 313	174 770 735	813 432 410
Övriga	17 797 356	82 399 894	383 512 400
Summa	129 315 738	598 718 319	2 786 604 319

Vi ser då att kostnaderna för dessa 169 personer på årsbasis uppgår till ca 130 mnkr varav 35 mnkr är direkta kommunala kostnader. De totala valfärdskostnaderna för dessa personers livslånga utanförskap uppgår till drygt 2 700 mnkr eller ca fem gånger den totala årsbudgeten för all verksamhet i Söderköpings kommun. Låt oss jämföra detta med några intressanta uppgifter från den kommunala budgeten. Vi får då följande **nyckeltal**:

- * kommunens årliga kostnader för 30+139 missbrukare utanförskap/hela budgeten för kommunens IFO-verksamhet = 35 mnkr/26 mnkr/ = 1,34
- * de totala valfärdskostnaderna under fem år för 30+139 missbrukares utanförskap/kommunens årsutgifter = 598 mnkr/550 mnkr = 1,08
- * kommunens årliga kostnader för 30+139 missbrukare utanförskap/budgeten för det förebyggande arbetet = 35 mnkr/1,6 mnkr/ = 21,8

⁶⁸ Kartläggning av missbruket i Söderköping hösten 2007, Söderköpings kommun.

Vi ser då att dessa 169 personer årligen kostar samhället 34 procent mer i sitt utanförskap än hela den samlade budgeten för kommunens IFO-verksamhet. För den kostnad de förorsakar varje år skulle man kunna bedriva förebyggande arbetet i 22 kommuner av samma storlek som Söderköping om man hade samma budget som här.

Om vi dessutom beaktar detta utanförskapskostnader i form av framtida produktionsförluster erhåller vi resultaten i tabellen nedan:

Tabell 6.5 Valfärdskostnader och produktionsförluster under 1, 5 och 45 års tid diskonterat till 4 procents ränta för 30 narkomaners och 139 alkoholisters utanförskap. Ackumulerade kostnader – Totalt

	1 år	5 år	45 år
Valfärdskostnader	129 315 738	598 718 319	2 786 604 319
Produktionsbortfall	46 679 328	224 590 823	1 414 264 515
Summa	175 995 066	823 309 142	4 200 868 834

Vi ser då att dessa relativt få människor i utanförskap förbrukar betydande samhällsresurser redan på årsbasis, för att inte tala om vad som händer under ett helt livsförlopp. Låt oss se på ytterligare några **nyckeltal**:

- * de totala samhällskostnaderna under fem år för 30+139 missbrukares utanförskap/kommunens utbildningsbudget = 823 mnkr/307 mnkr = 2,7
- * de totala livslånga samhällskostnaderna för 30+139 missbrukares utanförskap/kommunens årsutgifter = 4,200 mnkr/550 mnkr = 7,65

Kring detta kan man nu säga några mer generella saker. Den första är att kostnaderna på lång sikt, precis som i fallet med Leksand är hissnande stora, i all synnerhet om man tittar på de långsiktiga effekterna, som ofta förbises i det offentliga beslutsfattandet. Det andra är att till följd av det vi tidigare kallat stuprörspromatiken för de flesta aktörer förblir osynliga, eftersom de drabbar någon annan, och drabbar de mig själv sker det vid en senare tidpunkt. Detta väcker onekligen två frågor.

Den första är; vad som skulle hända om man i allt offentligt beslutfattande la på en sorts riskpremie för framtida marginaliseringskostnader, **en sorts preventionsskatt**. Ungefär på samma vis som man talat om att differentiera arbetsgivaravgiften så att branscher med höga ohälsostal bestraffades och de med låga tal belönades med en lägre arbetsgivaravgift.

Den andra vad skulle hända om man synliggjorde och prissatte utanförskapets kostnader i form av en fiktiv **marginaliserings- eller outsiderskatt**. Vår föreställning är att de strukturer som leder till och förstärker människors marginalisering i samhället kommer att fortleva så länge vi inte kan prissätta dem och värdera dem i förhållande till alternativen att förebygga, intervensera tidigt eller sätta in goda rehabiliteringsinsatser.

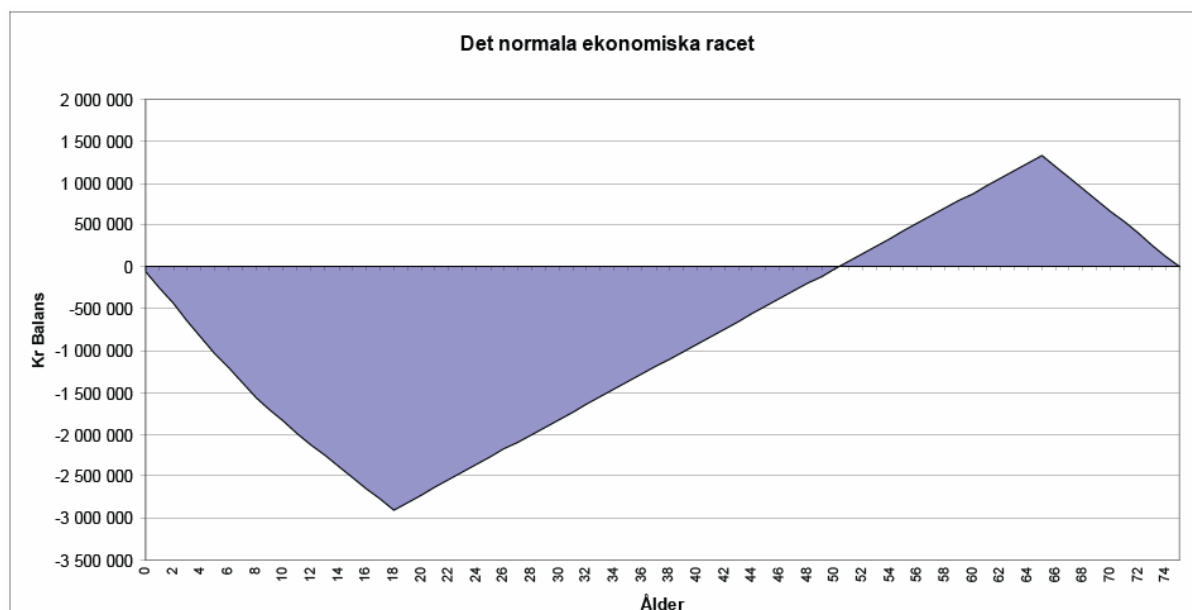
6.5 Hur mycket marginalisering av människor har samhället råd med

Detta påminner ju onekligen oss om frågan som vi ställde i början av denna rapport; hur mycket utanförskap klarar ett samhälle av utan att krackelera? Låt oss här antyda ett strikt ekonomiskt svar på denna fråga. Skatte- och välfärdssystemet bl.a. har till uppgift att balansera inkomster och utgifter över vår livscykel. I diagrammet nedan visas detta för den genomsnittlige svensken. Vi ser hur vår ackumulerade skuld till samhället byggs upp från födseln fram till någon gång i tjugooårsåldern då vi börjar yrkesarbete. Därefter betar vi av denna skuld och är skuldfria vid ungefär 50 års ålder då vi börjar bygga upp ett överskott. Detta överskott förbrukas därefter från 65 års ålder och framåt tills vi avlider strax före 80 års ålder. Detta är naturligtvis genomsnittssiffror. Men det kan vara värt att komma ihåg att om vi inte i genomsnitt inte hamnar på noll längst till höger i diagrammet betyder ett

överskott att vår generation lämnar efter sig tillgångar till nästa generation och ett underskott att vi lämnar efter oss en skuld.

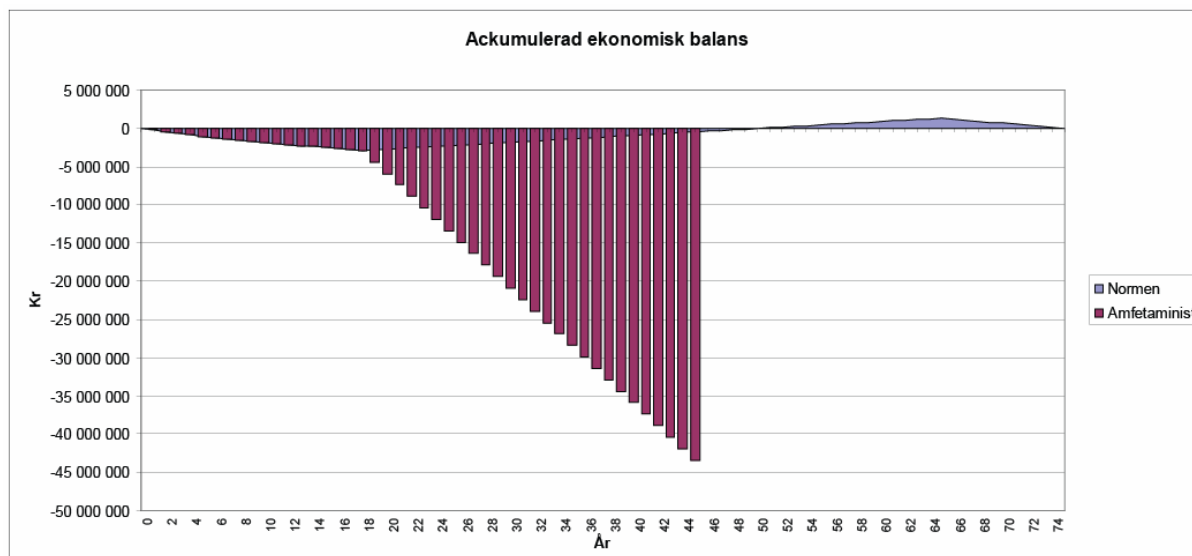
På individnivå förhåller det sig helt annorlunda. Några av oss genererar totalt sett ett överskott och andra ett underskott. Detta är själva idén med en aktiv fördelningspolitik, Men summan av överskott och underskott för samtliga medborgare och över samtliga årskullar måste vara noll, annars går inte ekvationen ihop.

Diagram 6.2 Den genomsnittliga svenskens ackumulerade skuld till och fordran på välfärdssystemen under livsrykten

Vad händer då om vi av olika skäl skulle få många personer som genererar underskott? Det är ju det som är utanförskapets finansiella konsekvens. Naturligtvis måste då detta kompenseras av att andra måste leverera ett desto större överskott. I diagrammet nedan har vi utgått från siffrorna i diagrammet ovan och jämfört den finansiella livsrykten i form av skulder och tillgångar för en narkotikamissbrukare i förhållande till en genomsnittsmedborgare. Vi ser då med en förfärande tydlighet att konsekvenserna av missbrukarens liv i finansiella termer är så dramatiska att det normala förloppet närmast drunknar i diagrammet.

Diagram 6.3. "En genomsnittlig narkomans" ackumulerade skuld till och fordran på välfärdssystemen under livsyteln

Det ackumulerade underskottet under 45 års tid kräver ett mycket stort antal andra medborgare som skrapar ihop ett överskott för att täcka detta. Detta leder till åtminstone några olika frågor och reflektioner:

- * hur mycket klarar samhället av, rent finansiellt, i form av utanförskap innan skattesystem och välfärdssystem brister i sömmarna. En diskussion kring denna fråga har redan inletts de senaste åren i Sverige när det gäller socialförsäkringssystemets och arbetslöshetskassans förmåga att bära ett stort antal människors utanförskap
- * hur länge kommer den försörjande gruppen av medborgare att acceptera att betala för detta utanförskap utan att protestera. När brister samhället i sina moraliska och etiska fogar
- * om nu insatser av förebyggande eller tidigt rehabiliterande natur i förhållande till priset för marginalisering och utanförskap är lågt, varför satsar man inte mer resurser för detta?
- * vilka styrmodeller, ledningsmodeller och uppföljningsmodeller skulle behövas för att beslutfattare skulle anse det vara mera meningsfullt att samverka och arbeta med förebyggande insatser.

6.6 Outsiderskatten – exemplet narkotikamissbruket i Söderköping

6.6.1 Osynlighetens förbannelse och strutsmentaliteten

En avgörande förklaring till detta fenomen är **osynligheten i den kostnadsmassa** som uppstår. Den är osynlig dels för att den i regel kommer att inträffa betydligt längre fram. Då en ny chef har ansvaret för frågan eller i en ny politisk mandatperiod. Men den är också osynlig därför att den till följd av stuprörslagiken drabbar någon annan aktör, ibland den mycket diffusa aktören allmänheten. Osynligheten gör att den inte får någon tyngd, ingen enskild aktör upplever sig som drabbad, ingen finner skäl att höja rösten. I detta avseende liknar förebyggande arbete kring barn och unga klimatförändringar. Man reagerar ofta först när det är för sent. Då en ung man blivit misshandlad till döds en natt i Stockholms city formulerades följande på en av otaliga hemsidor:

Ett dilemma är att det förebyggande arbetet är svårt att räkna hem, inte minst i budgetfixerade tider. Cash in i dag ska helst ge mer cash ut i morgon, vilket är en orimlighet eftersom av det som görs i dag ser vi kanske inte effekten av förrän om fem eller tio år.⁶⁹

I efterhand är klokheden ofta stor, i all synnerhet hos dem som borde ha varit förutseende. Men osynligheten gör också att det är mycket lätt att likt strutsen sticka ner huvudet i sanden och låtsas som om ingenting har hänt eller riskerar att hända. För att spetsa till det; ingen tog tag i frågan om en krisledningsfunktion i regeringskansliet på allvar förrän efter tsunamikatastrofen. Polisen i Blekinge rycker inte ut förrän efter det att den desperata fadern i den utsatta familjen i Blekinge avfyrat sitt hagelgevär.

Låt oss därför vända på steken och fundera över; vad skulle hända om vi synliggjorde detta i form av en outsiderskatt som satte kr och ören på det framtida utanförskapets kostnader? Låt oss nu göra detta och illustrera med Söderköping:

6.6.2 Förbanna inte mörkret – tänd ett ljus

I Söderköping finns ca 8 100 personer i åldern 20–64 år som betalar skatt. De har i genomsnitt en beskattningsbar inkomst på 175 000 kr per person och betalar ca 32 procent i skatt dvs. 56 100 kr per person. Totalt sett betalas varje år in ca 454 mnkr i skatt. Den fråga vi nu ställer oss är; om marginaliseringens och utanförskapets alla kostnader skulle synliggöras, samlas på ett ställe och taxeras ut som en förhöjd kommunal utdebitering, vad skulle detta leda till? För att begränsa oss något fokuserar vi nu på de 30 dokumenterade narkomanerna i Söderköping och struntar i alla andra former av utanförskap. Vi har med hjälp av våra tidigare underlag gjort en sådan kalkyl och fann då följande.

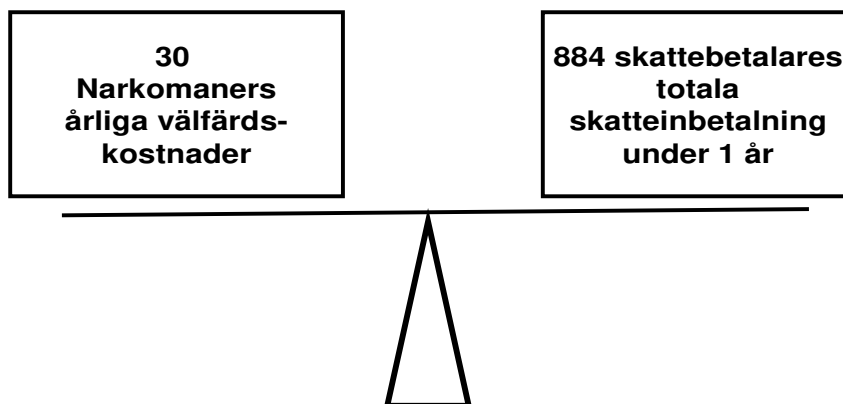
Tabell 6:6 En outsiderskatt i Söderköping baserad på 30 narkomaner

Antalet skattebetalare	8 100
Total skatteinbetalning	454 mnkr
Samhälleliga årliga välfärdskostnader för 30 narkomaner	49,5 mnkr
Årskostnad för detta per medborgare i Söderköping	3 500 kr
Andel av betald kommunal utdebitering	10,9 %
Antal skattekronor	3,5 %
Antal helårsbetalande skattebetalare för att täcka detta	884 pers
Årskostnader per medborgare 20–64 år	6 127 kr
Månadskostnader per medborgare 20–64 år	511 kr

Det vi finner är att dessa 30 personer varje år förorsakar välfärdskostnader som uppgår till nästan 50 mnkr eller 3 500 kr för var och en av kommunens ca 15 000 invånare barn som vuxna. Om nu denna kostnad kunde synliggöras och tas ut som en kommunal skatt för marginalisering och utanförskap – vi kallar det **outsiderskatt** – hur stor skulle denna bli. Som vi kan se i tabellen ovan skulle man behöva höja skattetrycket med 10,9 procent eller den kommunala utdebiteringen med 3,5 kr från 33 till 36,5 kr. Det innebär att varje skattebetalande person i åldern 20–64 år skulle få betala drygt 6 000 kr på årsbasis eller 500 kr i månaden för att täcka denna kostnad. En annorlunda bild får vi om vi tittar på figuren nedan. Vi ser då att om vi synliggjorde och kostnadsförde på kommunen dessa 30 narkomaners totala årliga välfärdskostnader i form av en kommunal utdebitering så skulle det krävas de totala skatteinbetalningarna från 884 personer eller ca 11 procent av skattebetalarna för att täcka dessa kostnader.

⁶⁹ Se www.dn.se

30 narkomaner och kommunalskatten i Söderköping

6.7 Slutsatser och sammanfattning

I detta kapitel har vi studerat det förebyggande arbetet i Söderköpings kommun i form av Livskunskapsutbildning och jämfört det med de sannolika kostnaderna för framtida utanförskap om man misslyckas med detta. Vi konstaterade att:

- * man i Söderköping, med en klar och tydlig förankring i kommunledningen, satsat intensivt på att utbilda ca 300 personer inom skola, förskola och socialtjänst m.m. i Livskunskap för att kunna stödja barns och ungas emotionella utveckling
- * värdet av en enda ung människas återvändande från en outsideridentitet och ”normalisering” i tolv år motsvarar kostnaderna för att driva förebyggande arbetet i kommunen i fem år. Dessa kostnader skulle räcka för att kunna utbilda ca 2 400 personer eller ca fyra gånger all personal inom utbildningsförvaltningen i Livskunskap.
- * det finns 30 narkomaner och 139 alkoholister i Söderköping och att dessa personer kostar samhället 34 procent mer i sitt utanförskap än hela den samlade budgeten för kommunens IFO-verksamhet. För den kostnad de förorsakar varje år skulle man kunna bedriva förebyggande arbetet i 29 kommuner av samma storlek som Söderköping
- * dessa kostnader, som utgör en konsekvens av ett misslyckande i det förebyggande arbetet, förblir i stort sett alltid osynliga i det offentliga beslutsfattande till följd av att de inträffar längre fram i tid och oftast drabbar någon annan
- * de 30 narkomanerna i Söderköping förorsakar välfärds-kostnader som på årsbasis uppgår till nästan 50 mnkr eller 3 500 kr för var och en av kommunens ca 15 000 invånare
- * man skulle behöva höja skattetrycket med 11,9 procent eller den kommunala utdebiteringen från 33 till 36,5 kr för att finansiera dessa kostnader om de synliggjordes och utdebiterades som en kommunalskatt. Det innebär att varje skattebetalande person i åldern 20–64 år skulle få betala drygt 6 000 kr på årsbasis för att täcka denna kostnad
- * om vi synliggjorde och kostnadsförde på kommunen dessa 30 narkomaners totala årliga välfärds-kostnader i form av en kommunal utdebitering så skulle det krävas de årliga totala skatteinbetalningarna från 884 personer eller ca 11 procent av skattebetalarna för att täcka dessa kostnader.

DEL 3. ATT BERÄKNA DE EKONOMISKA EFFEKTERNA AV PREVENTION, LÅNGSIKTIGHET OCH SAMVERKAN KRING BARN OCH UNGA

Denna rapport består av fyra delar. Vi har i del 1 beskrivit varför samverkan, prevention och långsiktighet är viktigt i arbetet kring barn och unga. I del 2 exemplifierade vi detta med det förebyggande arbetet i Leksand och Söderköping.

Del 3 handlar om hur man på olika vis kan beräkna de ekonomiska effekterna av att misslyckas med detta och de ekonomiska konsekvenserna av utanförskap och därmed också värdet av framgångsrik prevention och tidiga insatser. Vi kommer att presentera ett synsätt, en metodik och ett antal konkreta redskap med vars hjälp man på egen hand kan göra sådana beräkningar. Mer exakt kommer vi nu att i rapportens tredje del att:

- * diskutera vilka metodmässiga utmaningar det innebär att kalkylera det förebyggande arbetets och den framgångsrika rehabiliteringens ekonomiska effekter. Vi kommer också att presentera det synsätt och den metodik denna rapport bygger på
- * beskriva de ekonomiska effekterna av att misslyckas i det långsiktigt förebyggande arbetet kring barn och unga. Vi kommer att presentera prislappar för utanförskapet oavsett om det handlar om missbruk, psykisk sjukdom eller långtidsarbetslöshet
- * i exemplet se hur den ekonomiska beslutsprocessen kan se ut då man ska ta ställning till om man ska eller inte ska vidta för att rädda en ung människa på glid i samhället. Vi kommer också att introducera synsätt och begrepp viktiga för att förstå denna typ av beslutsprocesser
- * demonstrera sju olika modeller med vars hjälp man kan bedöma det ekonomiska värdet av prevention och tidiga insatser. Modellerna varierar i ambitionsnivå och kvalitet från de enklaste enkla till mycket komplexa och ambitiösa modellsystem
- * visa hur unga människors utanförskap utvecklas och fördjupas och att de ekonomiska effekterna av detta utanförskap blir större ju längre vi väntar med att ingripa. Vi kommer också att se att detta mönster kan skilja sig åt mellan könen
- * utgå från kalkylerna kring det framtida utanförskapets ekonomiska konsekvenser och konkret visa vad man kan skulle ha kunnat utträta med dessa resurser i stället för om man hade arbetat förebyggande
- * definiera och beskriva vad vi menar med ett SocioEkonomiskt bokslut. Vi kommer också att med utgångspunkt i vårt övningsexempel översiktligt visa hur man kan ta fram ett sådant bokslut och vilka svar man kan erhålla från det.

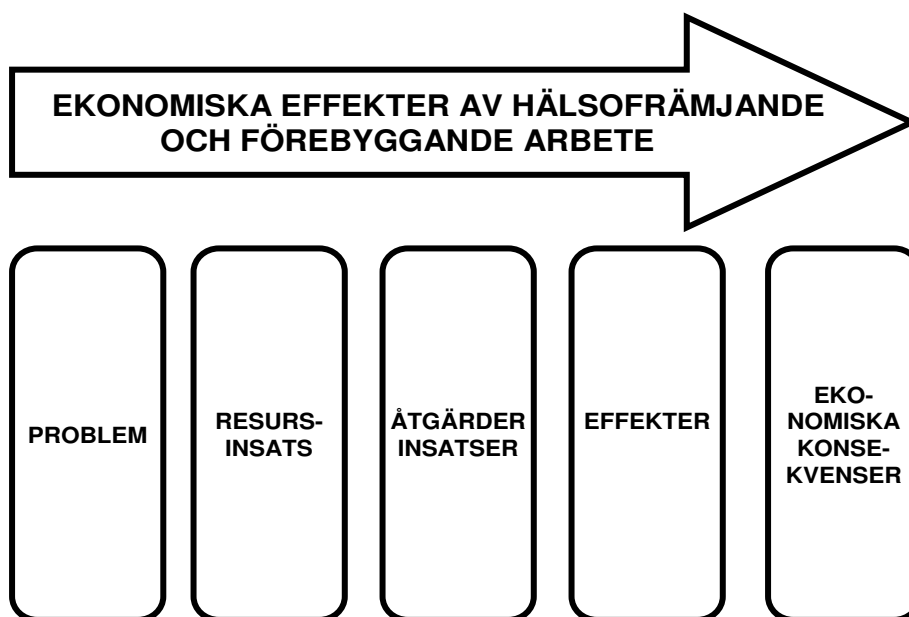
7 ATT MÄTA DET TILL SYNES OMÄTBARA

I detta kapitel kommer vi att diskutera vilka metodmässiga utmaningar det innebär att kalkylera det förebyggande arbetets och den framgångsrika rehabiliteringens ekonomiska effekter. Vi kommer också att presentera det synsätt och den metodik denna rapport bygger på.

7.1 Förebyggande arbete och dess ekonomiska konsekvenser

Det finns en generell föreställning om att tidiga insatser, hälsobefrämjande arbete och förebyggande insatser hos barn och unga kan medverka till att förebygga barns psykiska ohälsa. På ett mer generellt plan tänker man sig att en tidig samordnad insats av offensiv natur är bättre än en reparativ insats vid ett senare tillfälle.

Detta är en uppfattning som ofta finns starkt förankrad hos människor som arbetar med prevention, förebyggande arbete och tidiga insatser kring barn och unga. Man skulle kunna säga att denna föreställning utgör summan av en mängd vardagskunskap och det som brukar kallas tyst kunskap eller förtroghetskunskap hos dessa människor.

Tanken är att man kan identifiera potentiella problem och/eller risker, avdelar resurser för att hantera dem och därefter sätter in olika åtgärder såsom: öppna förskolor, kuratorer i skolan, föräldrastöd etc. Detta förväntas ge effekter på barns framtida hälsa och välmående och dessutom skapa en mängd positiva ekonomiska effekter för samhället i form av minskade kostnader och/eller ökade intäkter.

Att inte göra detta leder å andra sidan till att en större andel barn än nödvändigt senare i livet kommer att drabbas av olika problem som både skapar ett sämre liv för dem och ökade kostnader för samhället. Man skulle kunna säga att man med detta tänkande ser **satsningar på barn som sociala investeringar i befolkningens hälsa.**

Ett problem är att man i offentligt beslutsfattande normalt sett inte ser på tidiga insatser på detta vis. Man ser dem vanligtvis som en entydig kortsiktigt kostnad. Detta i sin tur kan bero på den definition som vanligtvis brukar användas kring begreppet investering:

*”Investering, en utgift som förväntas leda till framtida avkastning. Det finns fysiska investeringar av typen infrastruktur, byggnader och maskiner”.*⁷⁰

Denna definition av begreppet investering fokuserar på det förhållandet att då man ska bygga om ett kommunhus för 100 mnkr belastar detta inte den kommunala budgeten med hela summan under innevarande år, utan kanske endast med 1/30 under de kommande 30 åren. Om jag däremot vill satsa en halv miljon kr på att hjälpa en ung människa tillbaka till samhället belastar detta i sin helhet socialtjänstens budget innevarande år. Man beaktar på så sätt i styr- och uppföljningssystemen inte den framtida avkastning denna **sociala investering** i bästa fall förväntas ge.

Vi kommer här att argumentera för att sociala investeringar i framtida hälsa och produktionsförmåga bör betraktas på ett likartat sätt som tekniska och fysiska investeringar. Vi kommer också att hävda att detta kan leda till en mer samhällsekonomiskt effektiv resursanvändning än dagens synsätt. Ett ytterligare problem med detta synsätt är att länkarna mellan de olika stegen i figuren vare sig är lätta att upptäcka eller leda i bevis. Det finns flera tydliga problem sett ur en beslutsfattarens perspektiv:

- * koppling mellan insats och effekt är inte alltid klar. Vilka åtgärder leder, med vilka sannolikheter, till vilka effekter – **kausalitetsproblemet**
- * mellan insats/åtgärd och effekter går ofta lång tid, ibland så lång tid att kopplingen blir oklar eller osynlig – **fördröjningseffekterna**
- * eftersom de flesta offentliga beslutssystem bygger på det ettåriga budgetperspektivet finns inga styrinstrument för att hantera långsiktiga effekter – **kortsiktighetsproblemet**
- * beslutsfattare har sällan vare sig kunskap, möjligheter eller mandat att titta utanför den egna myndighetens omedelbara ansvarsområde och beakta effekter som uppstår där – **problemet med tunnelseende**
- * insatser hos en aktör kan leda till positiva eller negativa konsekvenser för helt andra aktörer – **omfördelningsproblemet**
- * i offentliga budgetsystem har man inte något sätt att redovisa sociala insatser som investeringar i motsats till satsningar i fysisk infrastruktur – **bristen på ett uppföljningssystem för sociala investeringar.**⁷¹

Mot bakgrund av detta är det lätt att förstå att många beslut blir långt ifrån samhällsekonomiskt effektiva eller leder till en god resursanvändning. Med dagens kunskapsnivå kring effekterna av förebyggande arbete finns det ingen möjlighet att med säkerhet bevisa den orsakskedja vi illustrerat ovan. Den svaga länken i beviskedjan mellan insats och effekter i form av förbättrad framtida hälsa gör att man måste närma sig frågan på ett annorlunda vis.

Man kan utgå från hypotetiska resonemang och villkorade kalkyler. T.ex. om ett program för stöd av ensamma unga föräldrar leder till att en potentiell framtida missbrukare kan få sitt liv i balans – vilka är de ekonomiska konsekvenserna av detta? Eller om man vänder på steken – hur mycket

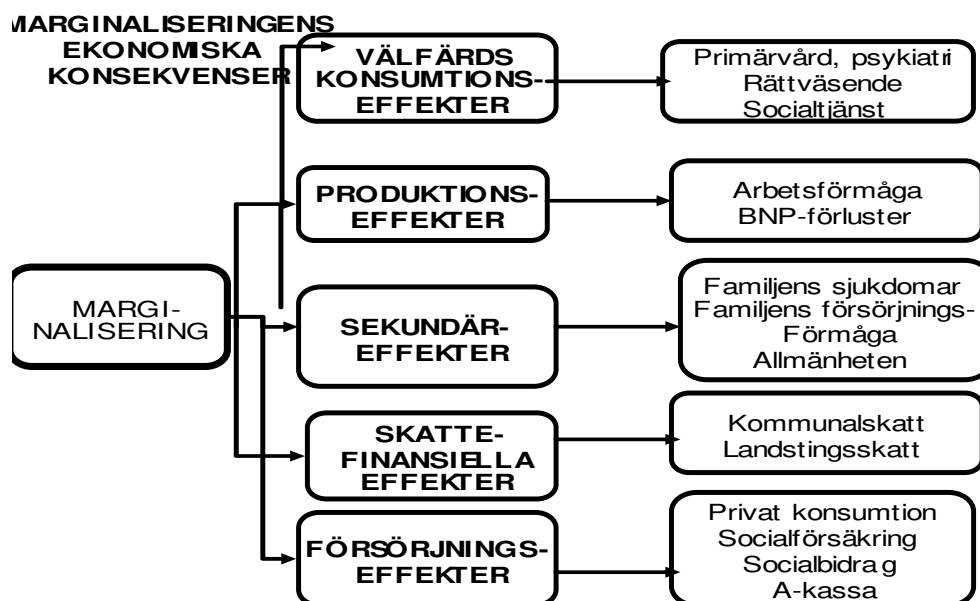
⁷⁰ Wikipedia.se, 2007-06-18.

⁷¹ Ett uppmuntrande undantag till detta är socialtjänsten i Karlstad där man har skapat ett sorts socialt investeringskonto. Se vidare; Socialt arbete som skapar tillväxt, Karlstad Kommun. 2007.

förebyggande arbete i form av familjecentraler kan vi erhålla för de uteblivna kostnaderna för en persons psykiatriska sammanbrott?

7.2 Olika ekonomiska effekter till följd av utanförskap

För att svara på dessa frågor måste man göra någon form av kalkyl där t.ex. en missbrukares eller en långtidsarbetslös persons resursförbrukning under hela eller delar av sitt liv kartläggs och värderas. Detta är basen för en samhällsekonomisk analys av utanförskapets kostnader där man kan välja olika ambitionsnivåer på detaljrikedom och värderingssystem. Vi kommer i denna rapport att i princip utgå från följande kategorier av variabler:

Utifrån bilden ovan kan man tämligen lätt dra slutsatsen att det handlar om att följa tämligen komplexa processer med många aktörer, effekter i flera dimensioner och i regel effekter över både kort och lång tid. Då vi själva genomfört denna typ av studier har vi ibland beaktat så mycket som ett par hundra variabler, fördelat på ett dussintal aktörer fördelat över tiotals år. Man måste alltså hitta ett system för att beskriva och sortera alla dessa effektdimensioner och i de flesta fall därefter förenkla bilden så att den blir hanterbar. Man måste kunna analysera effekterna både **på kort sikt och på lång sikt**.

En annan slutsats är att bilden i sig innehåller effekter av flera olika slag. De två första grupperna av effekter; produktionseffekter och välfärdskonsumtionseffekter är vad man som ekonom brukar kalla **reala effekter**, dvs. effekter som handlar om faktiska resursuppostringar i form konsumerad välfärd och förändrad produktions- eller arbetsförmåga hos den enskilde. De två nedersta grupperna skatteeffekter och försörjningseffekter är vad ekonomer brukar kalla **finansiella effekter eller transfereringar**, dvs. effekter som inte handlar om faktiska resursuppostringar utan om överföring av köpkraft mellan olika grupper av medborgare. Lite tillspetsat kan det handla om balansen mellan försörjare och försörjda i ett samhälle. I samhällsekonomiska kalkyler medräknas normalt sett inte dessa kostnader som kostnader, vilket kan verka märkligt för ett kommunalråd eller en socialchef som brottas med att balansera intäkter och kostnader i den egna budgeten.

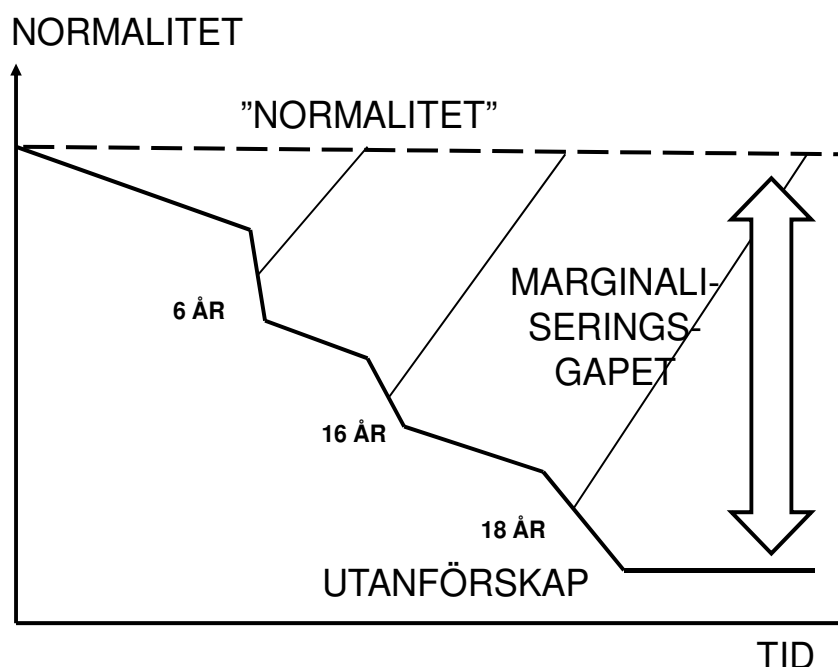
I den mittersta gruppen, det vi kallat sekundäreffekter, finns alla de effekter som uppstår indirekt eller i andra hand kring marginaliserade människor allt från stök och oro på tunnelbana, nedskräpning på offentliga platser till föräldrars oro och ångest över deras barns lidande. Sådana effekter brukar ekonomer kalla **svårsmätbara** och brukar oftast plockas ur kalkylen just på grund av sin

svårsmätbarhet. Vi kommer då och då att återvända till dessa svårsmätbara, men väldigt viktiga kostnader.

7.3 Att värdera effekterna av ett förebyggande arbete

Det vi i denna rapport kommer att göra är att utveckla och beskriva modeller för hur prevention, tidiga insatser och rehabilitering kan värderas rent ekonomiskt i förhållande till alternativet att inte göra något alls eller att göra som idag. Alla kalkyler måste ha en referenspunkt eller ett nollalternativ i förhållande till vilken en åtgärd ska ställas.

Vår utgångspunkt är att vissa barn och unga vid någon tidpunkt i livet hamnar i vad vi skulle kunna kalla **marginaliseringens utförsbacke** och att ju längre tid som löper desto brantare blir denna backe, desto fler blir problemen, ju komplexare blir de och ju allvarligare och svårare att hantera. Identifikationen som outsider förstärks och cementeras eller som Stefan Åberg, polis i Göteborgsförorten Bergsjön, sa kring organisationen "Original Gangsters": *Många av medlemmarna som i dag utgör OGs kärna kände jag till redan då. Jag såg dem växa upp. Vi borde ha satsat mer på dem redan då, när de var yngre.*⁷² De ekonomiska effekterna av detta illustreras i figuren nedan.

Det vi här kommer att göra är att fånga de ekonomiska effekterna på kort och lång sikt i livsförloppet mellan normalitet och utanförskap – **marginaliseringsgapet**. Men figuren illustrerar dessutom ytterligare några andra tankegångar. Den första av dessa är att ju längre utanförskapet varar, desto mer befästs rollen och identiteten av att vara annorlunda och utanför. Detta har vi kunnat se tydligt i en studie vi nyligen genomfört kring äldre ungdomar där just den kriminella identifikationen fick tydliga ekonomiska konsekvenser vid ca arton års ålder då myndighetsåldern inträder, föräldraansvaret avtar och skolan uppföljningsansvar upphör.

En annan mekanism vi tycker oss ha stött på är att accelerationen i utanförskapets nedförsbacke inte sker med jämn hastighet. Det finns tider då utanförskapet förefaller växa till sig snabbare än andra. Skolstarten är en sådan, slutet av högstadiet en andra brytpunkt och gymnasieskolans slut en tredje.

⁷² DN, 19 augusti 2007, sid 29.

En följd av detta är inte bara att utanförskapets ekonomiska konsekvenser blir allt större utan också att det blir allt svårare att bryta detta mönster – ”man kan inte lära gamla hundar sitta” effekten. Ju längre och djupare utanförskap desto mer omfattande och kostsamma insatser för att bryta detta utanförskap skulle man kunna säga. Sålunda leder ett mönster där man väntar med att sätta in insatserna till tre mycket tydliga ekonomiska effekter:

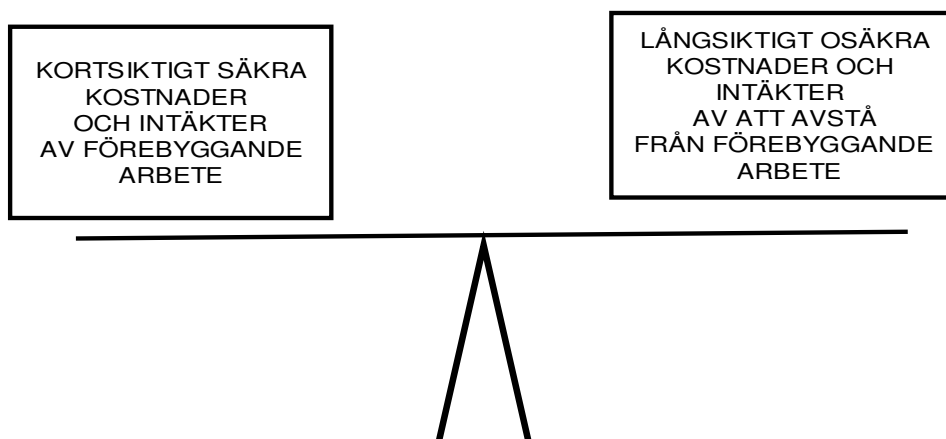
- * fler år av utanförskap, varje nytt år kostar pengar
- * för varje år som går tenderar dessa årliga kostnader att bli större
- * ju längre man väntar med att ingripa desto dyrare insatser kommer att krävas för att bryta eller motverka utanförskapet.

Vi kommer alltså att längre fram jämföra olika insatser för barn och unga i förhållande till alternativet att inte göra något alls eller som idag. Det är i gapet mellan dessa två alternativ som vi kommer att sätta in vår kalkyl.

7.4 Att som beslutsfattare jämföra äpplen med päron

Beslutssituationen är inte heller särskilt enkel. I ena vågskålen har man att ta ställning till vilka eventuella intäkter och kostnader ett förebyggande arbete kan ge upphov till i en osäker framtid. På kort sikt är det förmodligen att ta ställning till den aktuella driftskostnaden för det förebyggande arbetet eller en rehabverksamhet. Intäkterna är betydligt mera diffusa och ligger i en avlägsen framtid och kanske till och med i första hand gynnar andra aktörer. Värdet av att man genom insatser i förskola och skola förhindrar skolbarns marginalisering och därmed förhindrar framtida utslagning från arbetsmarknaden inträffar inte bara flera mandatperioder längre fram, det gynnar kanske i första hand försäkringskassa och arbetsförmedling, medan kommunen är den part som får stå för kostnaden.

ATT STÄMMA I BÄCKEN ELLER I ÅN?

Omvänt; om man avstår från att ta ställning till ett kostsamt arbete med prevention kring barn och unga för att därmed frigöra resurser till förmån för akut pockande behov inom äldreomsorgen, blir just intäkten att man slipper ta ställning till ett svårt prioriteringsbeslut. Kostnaderna för detta – en möjlig marginalisering på arbetsmarknaden i en avlägsen framtid – försvinner i ett diffust framtidsdunkel och drabbar förhoppningsvis någon annan.

Den enskilde beslutsfattaren förväntas alltså ta ställning till och väga en mycket konkret, välidentifierad, säker och stundtals akut kostnad idag i förhållande till mycket osäker, i de flesta fall diffus (både till storlek och till omfattning) intäkt någon gång i framtiden – som dessutom kanske tillfaller någon annan aktör. Det är inte konstigt att man i denna typ av beslutssituation låter dagens konkreta effekter väga tyngre än osäkra effekter i framtiden.

Det stora beslutsdilemmat är att vi kan idag tämligen säkert räkna ut vad förebyggande arbete kostar. Vi kan också räkna ut de ekonomiska effekterna av olika former av utanförskap och marginalisering. Därmed kan vi naturligtvis få ett mått på vad ett effektivt förebyggande arbete eller en framgångsrik rehabilitering kan vara värd. Problemet är att vi så sällan vet eller med säkerhet kan bevisa effekterna av det förebyggande arbetet. Vi måste alltså hitta länkar eller kopplingar mellan dessa två fenomen. Gör vi inte detta är sannolikheten betydande för att vi kommer att fortsätta att fatta kortsiktiga sektorsfokuserade beslut kring barn och unga med långsiktiga samhällsövergripande konsekvenser.

7.5 Det verkar enkelt, men vänta tills jag har förklarat

7.5.1 Välfärdskedjor ett hjälpmedel att kartlägga en komplex verklighet

De problem vi beskrivit ovan är inte unika. De är inte heller enkla eller triviala att greppa. De ger inte bara långsiktiga och osäkra effekter. De har en komplexitet och oöverblickbarhet som man som beslutsfattare kanske inte inledningsvis har instrument för att greppa, se och analysera. Det visar sig ofta att då man sätter sig ner tillsammans med en grupp specialister för att diskutera en grupp ungdomars problematik blir de flesta tämligen överraskade över komplexiteten och mängden av involverade aktörer. Alla ser sin del av kakan, men få har överblick över helheten.

Om man, vilket är avsikten här, vill fånga marginaliseringens sammanlagda effekter är en bra modell att följa den samhällsekonomiska analysens tre olika arbetssteg:

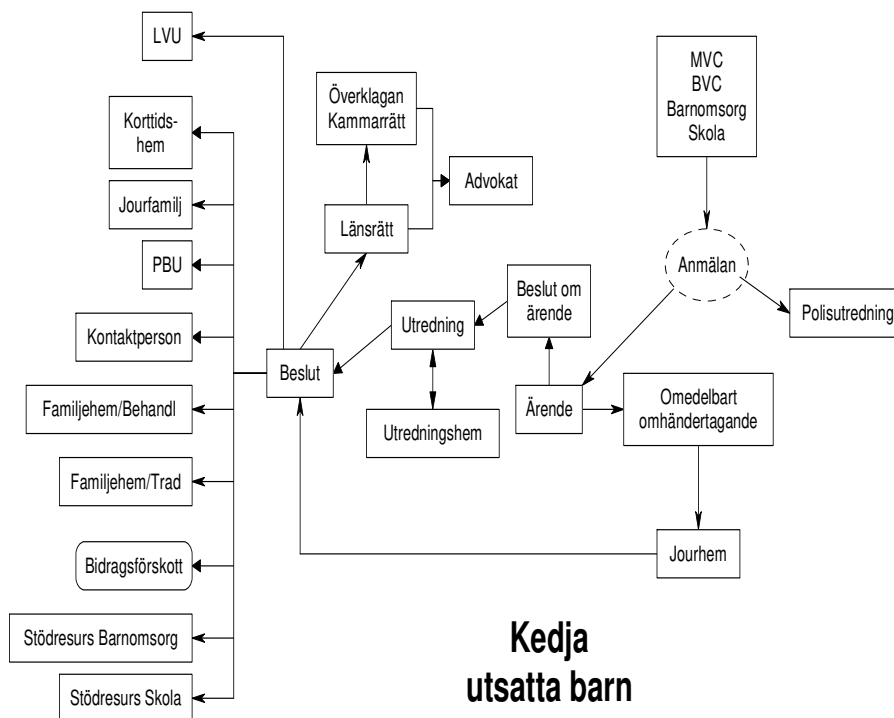
- * **man identifierar** alla de effekter man vill studera. Vad är det som händer, vad är det som påverkas och vilka aktörer påverkas
- * man **kvantifierar** dessa effekter. Hur mycket insatser krävs? Hur många kuratorsbesök? Hur många dygn på HVB-hem? Hur många polisingripanden? Osv.
- * man **värderar** de olika effekterna. Vad kostar ett vårddygn? Vad kostar ett läkarbesök? Vad kostar en månad i fängelse? Osv.

Vi har i tidigare studier konstruerat vad vi kallar välfärdskonsumtionskedjor inom olika behovsområden i livet, med vars hjälp vi först behovsområde för behovsområde identifierar vad som händer med människor på väg in i utanförskap. Därefter sammanställer vi detta i form av en sorts nätverkskarta över välfärdskonsumtion som, utgör grunden för steg två och tre, dvs. att kvantifiera och värdera de effekter som uppstår.

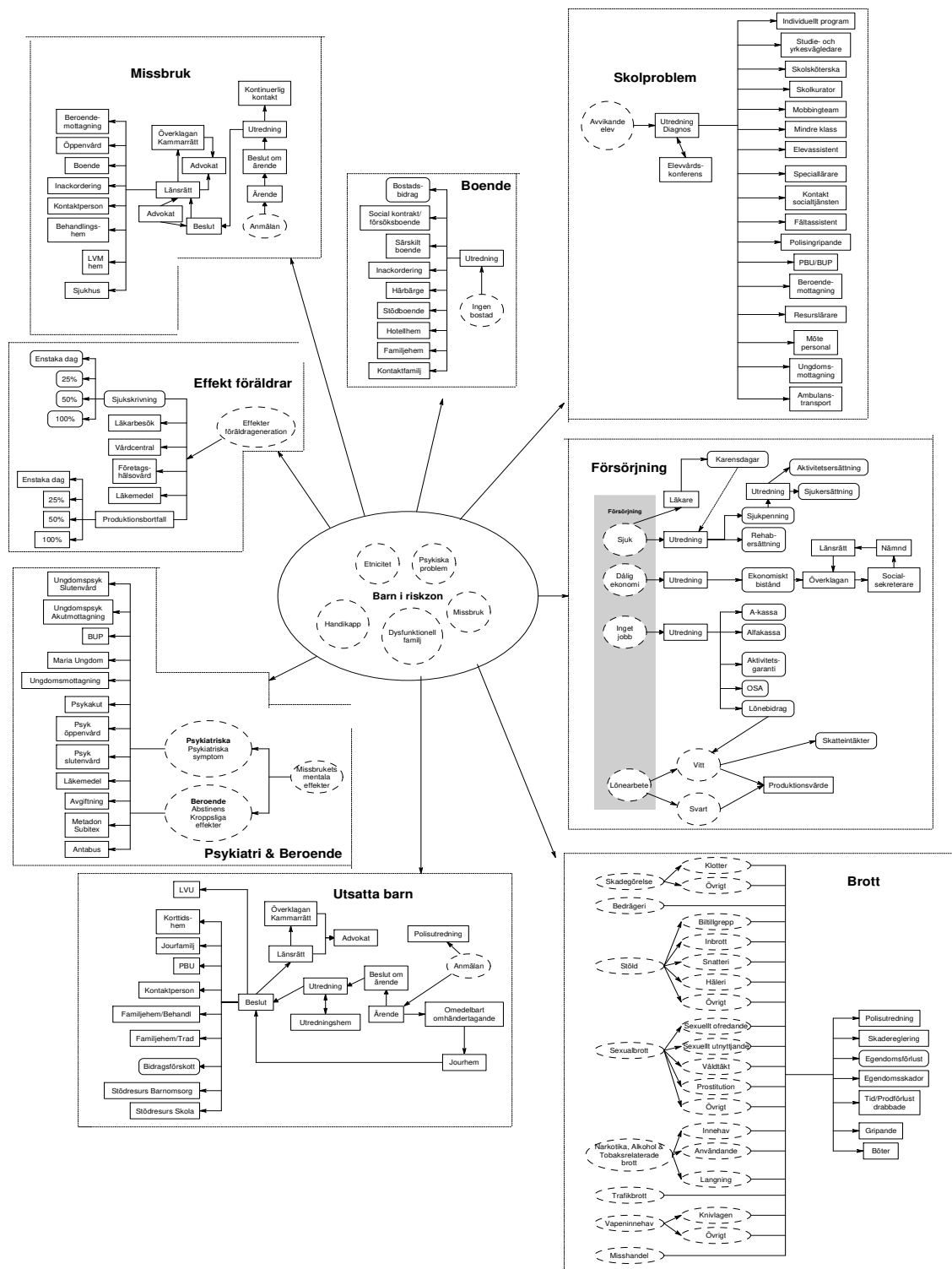
Utgångspunkten för analysen är att försöka fånga på vilket sätt utsatta barn och ungdomar utnyttjar, använder sig av eller belastar de offentliga välfärdssystemen. Vanligtvis sorteras denna typ av data utifrån myndighetsstruktur. Vi har här valt att beskriva denna välfärdskonsumtion som ett antal konsumtionskedjor. Varje kedja utgår från en problematik (försörjningsproblem, skolproblem, missbruksproblem) eller behovsområde och skildrar därefter på vilka sätt effekter uppstår till följd av problemet. Många av dessa problem är utpräglat gränsöverskridande. Omhändertagande av barn berör bl.a. rättsväsende, socialtjänst och försäkringskassa. Försörjningsfrågan berör kommun, försäkringskassa och arbetsförmedling. Låt oss illustrera med vad som händer då barn omhändertas.

Då barn och ungdomar är som mest utsatta blir de till föremål för olika samhällsinsatser. En del är frivilliga och en del är av tvångsnatur (t.ex. LVU). Då det kommer till socialtjänstens kännedom att barn far illa föreligger ett utredningsansvar som kan leda till att man sätter in stöd av olika slag, allt

från kontaktpersoner, jourhem, BUP-besök etc. till dess att barnet blir omhändertaget med stöd av tvångslagstiftningen (LVU). I det senare fallet blir också rättsväsendet involverat. Allt detta redovisas i konsumtionskedjan nedan:

Denna välfärdskonsumtionskedja och ett antal andra (som redovisas i appendix) ger en helhetsbild av alla de behov som aktualiseras då en ung människa är på väg att ramla ur samhällsgemenskapen. Den fångar också alla de insatser och de aktörer som är involverade i en sådan process. Den sammanlagda välfärdskonsumtionskartan för unga människor på glid illustreras i figuren nedan:

Nätverkskartan ovan visar på ett antal saker som vi ofta förknippar med denna typ av situationer. För det första att det är en utomordentligt komplex bild. Många aktörer, många insatser och många aktiviteter är involverade. Sannolikt har ingen enskild aktör kunskap om helhetsbilden och sannolikt kan det på en sådan arena finnas intressen som inte bara är okända för varandra utan som också (medvetet eller omedvetet) motverkar varandra.⁷³

⁷³ En illustration av detta fenomen återfinns i Egon Jönsson, SOU, 1996:85.

Det är inte ovanligt att ungdomarna känner sig överkörda och föga lyssnade på. Man skulle kunna säga att normalt sett är det ingen enskild aktör som ser helheten i den enskilde ungdomens situation. Det är inte ovanligt att unga människor har haft kontakt med 20, 30, 40 eller fler olika personer. Alla med olika perspektiv på och kunskap om deras problem. Det som för den ene är ett ordningsproblem i skolan är för den andre en neuropsykiatrisk problematik. Det som uppfattas som ett missbruksproblem på ett ställe ser hos en annan aktör ut som övergrepp och misshandel. Polisen ser kriminalitet och bostadsföretaget störning och uteblivna hyror. Ingen har helhetssyn kring dessa ungdomars liv. Kring denna bild kan man ställa många olika frågor:

- * hur orienterar man sig som beslutsfattare och hjälpsökande i detta myller av möjliga insatser?
- * hur vet man att de insatser som erbjudes också är de insatser som den enskilde behöver och efterfrågar?
- * hur försäkras man sig om att alla dessa insatser samordnas och samverkar mot samma mål och inte användes ineffektivt eller i värsta fall motverkar varandra?
- * vem har ansvar för helhetssynen och långsiktigheten i detta arbete?

Det är knappast rimligt att begära av en enskild beslutsfattare att hon ska ha **överblick** över denna komplexitet, **förstå innebörden och sambandet** mellan dess olika delar, **värdera detta samspel** både ekonomiskt och innehållsmässigt för att slutligen **beakta allt detta** i beslutsfattandet.

Det är inte särskilt långsökt att utifrån ovanstående dra slutsatsen att såväl långsiktigt tänkande som systematisk och strukturell (organiserad) samverkan kring dessa frågor borde vara en självklar grund för allt rationellt beslutsfattande. Likväl är det ofta svårt att få detta till stånd hur många rationella ekonomiska argument som än presenteras. Vår erfarenhet från ett stort antal möten med beslutsfattare är att man möts av argument som att:⁷⁴

- a) man ser inte vinsterna eftersom man saknar kunskap om helheten (illustrerad ovan) och därmed den totala kostnadsbilden
- b) man tror inte på vinsterna, utan att kalkylerna är överdrivna. Felräknade eller baserade på glädjekalkyler
- c) man ser vinsterna och tror på dem, men tror att någon annan får dem. Man ser sig själv (på saklig grund eller ej) som förlorare i ett Svarte Petterspel
- d) man ser vinsterna, tror på dem, tror att man själv kan få dem, men det ligger för långt fram i tiden för att det ska ha betydelse för dagens beslut (ettårsbudgetens förbannelse)
- e) det blir för besvärligt att tänka så här och man vet inte hur man gör, varför man låter bli.

7.6 Slutsatser och sammanfattning

I detta kapitel har vi presenterat ett synsätt och en metod för att värdera marginaliseringens kostnader och därmed också indirekt en metod för att värdera de ekonomiska effekterna av prevention och tidiga insatser. För att kunna göra detta bör man beakta ett antal faktorer:

- * det är svårt att med säkerhet fastställa kausaliteten vad gäller de långsiktiga effekterna av prevention och tidiga insatser. Därför måste man hitta andra metoder, såsom hypotetiska eller villkorade kalkyler för att värdera dessa effekter

⁷⁴ Se vidare Rutger Engström, missbrukare eller psykiskt sjuk, Nilsson & Wadeskog & Södertälje Kommun, 199x.

- * då man gör detta måste man vara beredd att hantera och värdera effekter i ett flertal olika dimensioner. Det är arbetskrävande men principiellt enkelt och fullt möjligt att göra
- * det vi då i första hand är intresserade av att mäta är gapet mellan utanförskap och normalitet. Ju längre vi låter unga människor befinna sig i ett utanförskap, desto mer fördjupas det, desto svårare blir det att bryta och desto högre blir kostnaderna
- * för en beslutsfattare är alltid svårigheten kring detta att ställa dagens säkra kostnader för att förhindra marginalisering och utanförskap mot osäkra intäkter långt in i framtiden
- * den stora utmaningen i detta är att hantera en mycket komplex kostnads- och intäktsbild som kan spänna över ett flertal olika aktörer och beröra långt över hundra olika variabler, både på kort och lång sikt
- * för att göra detta krävs dels en metodik, dels att man på ett klokt sätt kan förenkla problematiken och göra den hanterbar. Detta kommer vi att göra i kommande kapitel.

8 UTANFÖRSKAPETS EKONOMISKA EFFEKTER

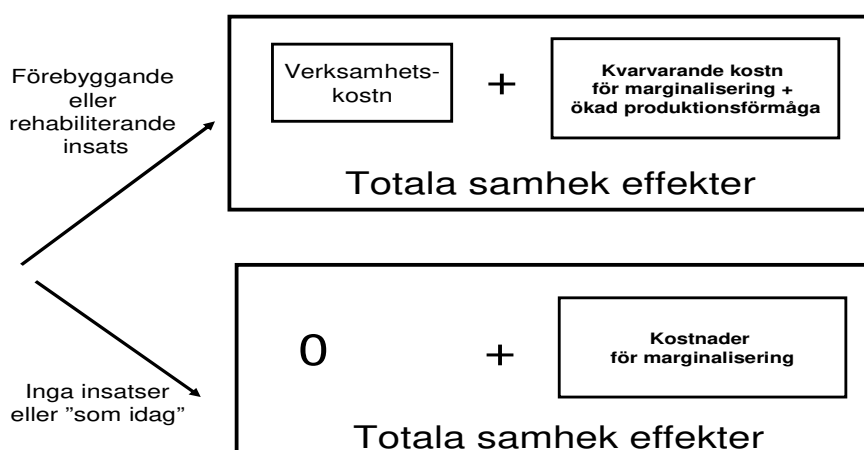
I detta kapitel kommer vi att beskriva de ekonomiska effekterna av att misslyckas i det långsiktigt förebyggande arbetet kring barn och unga. Vi kommer att presentera prislappar för utanförskapet oavsett om det handlar om missbruk, psykisk sjukdom eller långtidsarbetslöshet.

8.1 Välfärdsgapet

Då man ska studera värdet av god prevention, leder detta med en viss automatik till att man måste ställa sig frågan: vad händer om vi inte lyckas? Vilka är utanförskapets kostnader? Man skulle kunna säga att vi är intresserade av att mäta skillnaderna i samhällseffekter mellan normalitetens livsbana och utanförskapets. Man skulle kunna kalla denna skillnad för ett **välfärdsgap eller marginaliseringsgap, gapet mellan vad som skulle hända om vi misslyckas i de förebyggande insatserna och vad som skulle hända om vi lyckades.**

Ett första steg på vägen är att principiellt strukturera sitt tänkande i rent ekonomiska termer. Vi gör det med ett enkelt exempel. Låt oss anta att man i en kommun vill initiera ett generellt arbete för alla föräldrar för att förebygga utslagning av svaga/sköra barn. Hur ser normalt sett beslutssituationen ut? Till att börja med står valet mellan att göra något eller att avstå. Om vi väljer att avstå från att göra något, vad ligger då i den vågskålen? Om vi tror att detta kommer att leda till en ökad marginalisering av människor, så kommer de som en följd av detta inte att kunna arbeta alls eller kanske bara delvis och de kommer att idag och i framtiden konsumera ett stort antal välfärdstjänster. De riskerar att bli det framtida samhällets stamkunder och storkonsumenter. I vilken omfattning och när har vi inte riktigt klart för oss.

Om vi å andra sidan väljer att satsa på det förebyggande arbetet kommer vi omedelbart att få en kostnad i vår egen budget för detta. På intäktssidan tänker vi oss att detta leder till att vi i framtiden kommer få en aning fler medborgare som arbetar, skapar produktionsvärden och betalar skatt. Dessutom tror vi att detta leder till att dessa i framtiden förhoppningsvis friskare människor kommer att kräva mindre insatser i form av sjukvård, socialtjänst, missbruksvård, ekonomiskt bistånd etc. Det är summan av allt detta som utgör de totala samhällsekonomiska effekterna av ett förebyggande arbete.

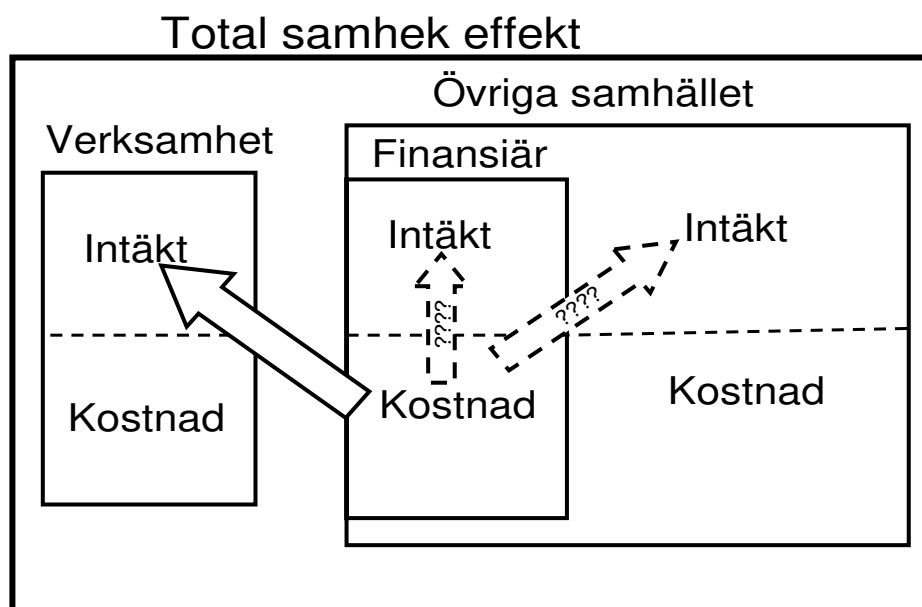

Men bilden är något mer komplex än så. Om vi i stället tar ett aktörsperspektiv på det hela kan vi se att vi får tre grupper av aktörer. Den förebyggande verksamheten (t.ex. en familjecentral), finansören av detta förebyggande arbete (t.ex. kommunens barn- och ungdomsförvaltning) samt resten av samhället.

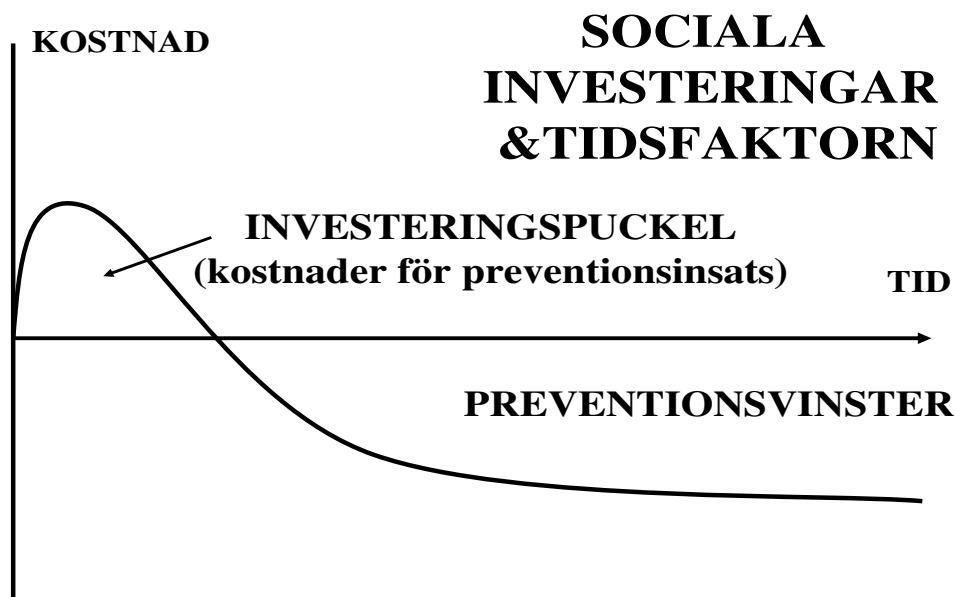
Ur verksamhetens perspektiv utgör kostnaderna allt det som behövs i form av personal, lokaler och övrig utrustning för att driva verksamheten. Intäktsidan är det som finansören, i detta fall kanske kommunens barn- och ungdomsförvaltning, är beredd att skjuta till.

För finansören utgör denna intäkt en kostnad. Intäkterna för finansören är förhoppningen om minskade framtida kostnader till följd av den generella förebyggande insatsen. En något mera diffus och avlägsen framtidspost i det kommunala bokslutet. Inte nog med detta, de verkligt stora intäkterna kommer kanske andra aktörer till del i ett längre perspektiv; kommunens socialtjänst, landstingets primärvård och psykiatriska vård samt försäkringskassans sjukersättningskonto.

För finansören kan det se ut som att jag betalar idag, kanske får jag en vinst senare och alla andra aktörer ser ut att plocka hem vinsterna av min kostsamma åtgärd. Ett inte särskilt gynnsamt beslutsäge om man vill tänka långsiktigt och ha ett helhetsperspektiv.

Det finns för finansören i detta sammanhang några utmaningar illustrerade i den välbekanta figuren nedan. Grundtanken med att satsa förebyggande är att man är beredd att ta en viss kostnad idag för att undvika en större kostnad i morgon. Detta är kärnan i allt investeringstänkande. Den första frågan handlar om långsiktighet och uthållighet, dvs. viljan och förmågan att se att kostnaden måste föregå intäkten. Den andra frågan handlar om risktagande. Att investera är aldrig riskfritt. Den som tar risken måste vara beredd på att investeringen då och då visar sig vara en icke lönsam satsning. Man lyckades inte med det man hade tänkt sig. **Långsiktighet och riskvillighet** är grundegenskaper i ett framgångsrikt investeringstänkande, oavsett om vi pratar om byggnader, vägar eller sociala frågor.

Detta väcker ett antal intressanta frågor som vi i det kommande ska belysa:

- * vad kostar det samhället om jag inte lyckas i det förebyggande arbetet? Vad blir konsekvenserna och vilka aktörer kommer att påverkas mest?
- * hur kan jag på ett konkret och handfast vis räkna ut marginaliseringen ekonomiska effekter – hur stora blir de och vem drabbas i första hand?
- * hur kan jag på ett bra och korrekt vis räkna ut kostnaderna för att bedriva ett förebyggande eller rehabiliterande arbete kring barn och unga?
- * hur ser finansiärens perspektiv ut kring denna fråga på kort och på lång sikt – finns det ett pay-offperspektiv då lönsamheten blir god även för finansiären?
- * hur ser effekterna ut för det övriga samhället och vilka omfördelningseffekter uppstår? Kan man till och med hitta modeller där vinnarna skulle kunna bidra till att kompensera finansiärens investeringskostnad?
- * och slutligen; vilket ansvar har jag som beslutsfattare att tänka långsiktigt och med helhetssyn och hur ska jag kunna kombinera detta med att hantera mitt kortsiktiga verksamhets- och budgetuppdrag?

8.2 Tre problemområden och fyra viktiga samhällsmål

Då man utgår från ett barn- och ungdomsperspektiv och diskuterar konsekvenserna av marginalisering och utanförskap kan man ana förekomsten av vissa typer av väl definierade, men komplexa, problem som, åtminstone delvis, går att återföra till tidiga misslyckanden kring ungas liv, skolmisslyckanden, sviktande psykiska hälsa och tidigt missbruk eller andra former av utanförskap:

- * missbruk, både av alkohol och narkotika
- * psykisk ohälsa och psykiska sjukdomstillstånd i olika former

- * arbetslöshet (eller långtidssjukskrivning) till följd av olika former av mer eller mindre diffusa arbetshinder av olika slag.

Naturligtvis är det så att dessa tre problemområden delvis är invävda i varandra. Missbruk och psykiska sjukdomar förekommer ofta samtidigt. Arbetslöshet kan både vara en följd av en enklare psykosocial problematik (en allmän mänsklig sprödhet eller skörhet) och en grav missbruksproblematik. Långtidsarbetslöshet och långtidssjukskrivningar utgör många gånger olika sidor på samma mynt. Inom alla tre områdena förekommer också ofta kriminalitet i större eller mindre omfattning.

Vad som är särskilt intressant är att dessa tre problemområden är direkt och tydligt kopplade till fyra angelägna samhällsområden och fyra olika uppdrag som några av de stora aktörerna på den offentliga arenan vid olika tillfällen fått av statsmakterna: kommunernas uppdrag att halvera socialbidragskostnaderna, landstingens uppdrag att minska ohälsan, arbetsförmedlingens uppdrag att höja förvärvsfrekvensen i landet samt försäkringskassans uppdrag att halvera de långa sjukfallen minska antalet personer med sjukersättning (förtidspension). Allt detta skulle kunna sammanfattas under det idag så populära begreppet; arbetslinjen.

De tre individuella problemområden vi ovan pekat på har en betydande påverkan för dessa fyra aktörers möjlighet att nå sina mål. Sett enbart ur ett snävt ekonomiskt perspektiv skulle det kanske kunna vara klokt för dessa myndigheter att tackla sitt uppdrag genom att agera mera preventivt och hälsobefrämjande, ett påstående som vi längre fram kommer att utveckla.

Lite förenklat kan man säga att misslyckanden i det förebyggande och hälsobefrämjande arbetet kring unga riskerar att leda till konsekvenser för enskilda individer i form av missbruk, psykiska sjukdomar, arbetslöshet etc. Dessa misslyckanden leder till betydande svårigheter att uppnå flera av de centrala välfärdsmålen, med stort mänskligt lidande som följd och ökande kostnader inom stora välfärdspolitiska kärnområden såsom sjukvård och socialförsäkringssystem.

8.3 Tre marginaliseringsvägar och deras samhällskostnader

I det följande redovisar vi resultaten från flera olika studier vi genomfört kring utanförskapets kostnader för missbruk, arbetslöshet till följd av psykosociala arbetshinder samt psykiskt sjukdom.⁷⁵

Detta sätt att arbeta med kalkyler gör att man inte utan vidare kan generalisera resultaten. Vi kan inte med någon statistiskt säkerställd metod hävda att missbrukets, den psykiska sjukdomens eller den psykosocialt betingade arbetslöshetens kostnader per individ är just de som vi redovisar här. De kan däremot ses som tämligen kvalificerade räkneexempel som är valda med omsorg för att ge en så representativ bild som möjligt av de problemfält vi vill studera. Vi är efter årtal av diskussioner med personer verksamma inom dessa områden tämligen säkra på att de ger en korrekt fingervisning om storleksordningar på de kostnads- och intäktsposter som är inblandade.

Det vi har funnit är att de årliga kostnaderna för marginalisering är tämligen omfattande, oavsett om vi pratar om missbruk, psykisk sjukdom eller oförmåga att försörja sig till följd av långtidssjukdom. De varierar inom intervallet 350 000 till 1 650 000 kr på årsbasis.

Vi ser också i tabellen nedan att kostnadernas fördelning är helt olika beroende på vilken problematik som studeras. Missbruket slår hårt mot allmänhet och rättsväsende. Psykisk sjukdom drabbar landstinget medan långtidssjukdom i första hand är en belastning för försäkringskassan. Kommunerna återfinns som en betydande kostnadsbärare för alla tre problemgrupperna.

⁷⁵ Dessa studier återfinns i vår litteraturförteckning i slutet av rapporten. De återfinns också på vår hemsida www.seeab.se

Tabell 8.1 De årliga samhällskostnaderna för tre olika sorters marginalisering och deras fördelning på olika aktörer

	<i>Narkoman</i>	<i>Psyiskt sjuk</i>	<i>Långtidssjuk</i>
	1 år		
Arbetsförmedling	26 375	15 701	26 222
Försäkringskassan	113 833	83 359	227 363
Kommunen	258 979	52 609	33 508
Landstinget	62 234	232 944	59 752
Rättsväsendet	651 340	0	0
Övriga	540 000	1 278	0
Summa	1 652 761	385 891	346 844

Men vad skulle hända om vi i stället skapar ett något längre tidsperspektiv, säg fem år, som ofta i ekonomiska kalkyler bedöms vara ett medellångt tidsperspektiv. Vi ser då att samhällskostnaderna återfinns i intervallet 1,6 mnkr till 7,6 mnkr.

Tabell 8.2 Samhällskostnaderna för tre olika sorters marginalisering och deras fördelning på olika aktörer under fem års tid, diskonterat till 4 procent

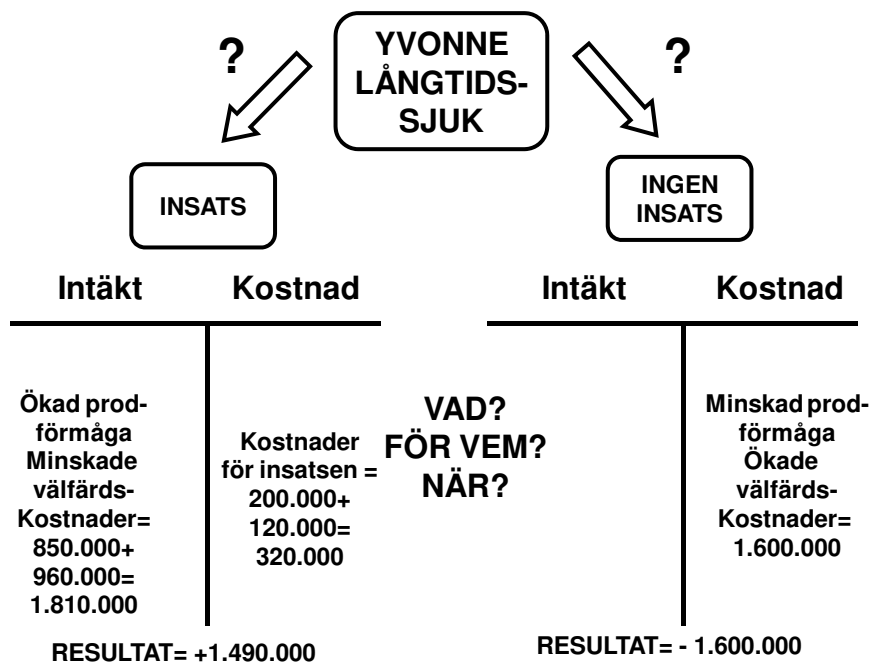
	<i>Narkoman</i>	<i>Psyiskt sjuk</i>	<i>Långtidssjuk</i>
	5 år		
Arbetsförmedling	122 115	72 695	121 404
Försäkringskassan	527 036	385 941	1 052 667
Kommunen	1 199 047	243 575	155 137
Landstinget	288 135	1 078 505	276 645
Rättsväsendet	3 015 634	0	0
Övriga	2 500 143	5 916	0
Summa	7 652 109	1 786 633	1 605 852

8.4 Rehabilitering; en kostnad eller en social investering?

Låt oss nu, med utgångspunkt i dessa siffror, fundera över detta som ett socialt investeringsproblem kring hälsa. Vi tar Torbjörns mamma Yvonne, numera långtidssjukskriven, som illustration kring detta tänkande. Låt oss till att börja med anta att Yvonne utanförskap skulle kunna brytas genom en kombination av vuxenutbildning och kognitiv beteendeterapi⁷⁶. En ganska omfattande yrkesutbildning under två års tid kommer att kosta ca 200 000 kr. En intensiv kognitiv beteendeterapiepisod under samma period kostar ca 120 000 kr (75 sessioner à två timmar à 800 kr = 120 000). Efter två års rehabilitering (utbildning+terapi) antar vi att Yvonne kan återgå till arbete och försörja sig själv, vilket ger en total samhällsintäkt på ca 850 000 kr för denna femårsperiod i form av ökat produktionsvärde (36 månader med en lön på 17 400 kr per månad och ett påslag för sociala avgifter med 35 procent). Samtidigt minskar övriga välfärdskostnader för de tre kvarvarande åren av femårsperioden med 960 000 kr (vi gör ett mycket förenklat antagande och antar att de upphör, då hon är rehabiliterad och återgår till arbete, vilket ger $0,6 * 1\,600\,000 = 960\,000$).

Vi får då följande principiella och mycket överförenklade jämförelse mellan de två alternativen i form av två resultaträkningar för femårsperioden – med och utan en aktiv och framgångsrik rehabiliteringsinsats.

⁷⁶ Detta exempel har sitt konkreta ursprung i en specifik situation för en enskild klient i en av de kommuner vi varit verksamma i.

Vi ser då att medan alternativet att inte göra något leder till en femårig samhällskostnad på 1 600 000 kr, dvs. en ren förlust i den samhälleliga resultaträkningen så leder rehabiliteringsalternativet till ett överskott eller en samhällsvinst på 1 490 000 kr för samma femårsperiod. Den avgörande frågan är om vi ska se rehabinsatsen för Yvonne som en kortsiktig kostnad på 320 000 kr eller en social investering i framtida hälsa och produktionsförmåga som på medellång sikt ger en vinst på ca 1,5 mnkr?

Men nu dyker nya frågor upp. Vem är vinnare och vem är förlorare i processen? Vem får betala investeringskostnaderna och vem erhåller vinsterna? Och hur lång tid tar det innan man kan kamma hem vinsterna? Låt oss ta Yvones utbildning som exempel. I vårt fall antar vi att den kommer att kosta 200 000 kr. Samtidig är de kommunala kostnaderna för Yvonne under femårsperioden ca 155 000 kr, varav 93 000 kr försvinner de sista tre åren. Med andra ord är detta i ett femårsperspektiv en dålig kommunal affär. Man går med ett underskott på ca 107 000 kr⁷⁷ även om man tänker så långsiktigt som i ett femårsperspektiv. Sålunda finns det inga renodlade ekonomiska incitament för kommunen att genomföra denna satsning såvida inte endera av två möjligheter dyker upp. Den ena är att man utvidgar tidsperspektivet. Då ser man att om vi utsträcker analysen till ca åtta, nio år passerar man det ekonomerna kallar "break even", dvs. investeringskostnaden är återhämtad. Den andra möjligheten är att en eller flera av de många vinnarna i processen är beredda att använda en del av sin vinst för att kompensera kommunen för dess investeringskostnad. Som ekonom kallar man detta en samhällsekonomiskt effektiv åtgärd. För att detta i sin tur ska bli möjligt krävs någon form av uppföljningssystem med vars hjälp denna typ av omfördelningseffekter går att följa. Vi kommer längre fram att ömsom kalla ett sådant system för samverkansbokslut eller SocioEkonomiskt bokslut beroende på dess mer exakta utformning.

8.5 Och om vi förlänger kalkylerna ...

Det vi kunnat se i våra räkneexempel är hur de finansiella och reala årliga kostnaderna för samhället i stort och för de olika aktörerna utvecklas till följd av missbruk, psykiska sjukdomar samt

⁷⁷ Så här har vi räknat: kostnad för utbildning är 200 000 kr. Detta leder till reduktion av de kommunala kostnaderna de tre sista åren av femårsperioden; $0,6 \cdot 155\,000 = 93\,000$. Kostnadsminskningen – utbildningskostnaden = $93\,000 - 200\,000 = -107\,000$

långtidsarbetslöshet/sjukskrivning. Vid sidan av den självklara slutsatsen att detta leder till stort mänskligt lidande är en annan reflektion att kostnaderna är höga, rentav utomordentligt höga.

Än mer dramatiska blir siffrorna om man förlänger tidsperspektivet ytterligare. Nedan har vi som en illustration förlängt tidsaxeln från ett och fem år till 30 år och extrapolerat konsekvenserna för de tre problemområdena totalt och per myndighet. Detta är givetvis vanskligt att göra eftersom osäkerheten tilltar ju mer vi förlänger tidsperspektivet. Det kan vara så att kostnaderna ökar till följd av förvärrat missbruk eller sjukdom. De kan också minska till följd av att behandlingsinsatser ger effekt eller att personer avlider i förtid till följd av sin sjukdom eller missbruk.

Den erfarenhet vi har från ett antal studier av rehabiliteringssamverkan kring denna typ av målgrupper är att förloppet tenderar att accelerera, stundtals ganska kraftigt om ingenting görs. Vi har i tabellen nedan redovisat de framtida förväntade kostnaderna för de tre typkarriärerna diskonterade till 4 procents ränta.

Tabell 8.3 Diskonterade nuvärden av framtida kostnader för tre typkarriärer 1, 5 och 30 år framåt

	Narkoman			Psykiskt sjuk			Långtidssjuk		
	1	5	30	1	5	30	1	5	30
Arbetsförmedling	26 375	122 115	474 325	15 701	72 695	282 367	26 222	121 404	471 565
Försäkringskassan	113 833	527 036	2 047 145	83 359	385 941	1 499 095	227 363	1 052 667	4 088 831
Kommunen	258 979	1 199 047	4 657 409	52 609	243 575	946 110	33 508	155 137	602 591
Landstinget	62 234	288 135	1 119 190	232 944	1 078 505	4 189 194	59 752	276 645	1 074 559
Rättsväsendet	651 340	3 015 634	11 713 504	0	0	0	0	0	0
Övriga	540 000	2 500 143	9 711 206	1 278	5 916	22 979	0	0	0
Summa	1 652 761	7 652 109	29 722 778	385 891	1 786 633	6 939 745	346 844	1 605 852	6 237 547

Vad vi kan se är alltså att de samlade finansiella och reala kostnaderna för narkotikamissbruk under en trettioårsperiod uppgår till ca 30 mnkr. Detta skulle vi med en viss överförenkling kunna säga vara samhällets prislapp på ett misslyckande med tidiga och effektiva insatser i barndomen, för en enda individ som utvecklar en sådan problembild. Även de samlade finansiella och reala kostnaderna för psykiska sjukdomstillstånd är tämligen stora – sju mnkr för en trettioårsperiod.

Vi kan också se att dessa kostnader fördelar sig helt olika. För den psykiska sjukdomen är landsting och försäkringskassan stora kostnadsbärare, medan det för missbruk är rättsväsendet och allmänheten under rubriken övrigt som är de stora kostnadsbärarna. Psykosociala arbetshinder leder till en samlad finansiell och real totalkostnad för trettioårsperioden på ca sex mnkr med försäkringskassan som den stora aktören, vilket är en konsekvens av den långtidssjukes utstötning från arbetsmarknaden.

I inget av dessa tre fall är arbetsmarknadsverket en särskilt ekonomiskt aktiv part vilket kan förklaras med att dessa tre exempel illustrerar personer som i våra scenarier är så långt bort från arbetsmarknaden att de inte i särskilt stor omfattning blir aktuella för arbetsmarknadspolitiska åtgärder. För fullständighetens skull bör också det produktionsbortfall, och därmed den BNP-förlust, som uppstår till följd av att en person ej yrkesarbetar mellan 20 och 50 års ålder nämnas. Om vi antar att personerna i våra tre exempel som alternativ till sitt utanförskap skulle ha arbetat inom ett låglöneområde t.ex. som kommunanställd med en genomsnittlig månadslön på 17 400 kr⁷⁸ och ett lönekostnadspåslag på 35 procent under 30 år (utan beaktande av diskonteringsräntan) uppgår produktionsförlusterna till:

$$* \quad 30 * 12 * 1,35 * 17\,400 = 8\,456\,400 \text{ kr}$$

⁷⁸ Statistisk Årsbok 2003, Tab 322.

Om man väljer en diskonteringsränta på 4 procent så blir beloppet: 5 069 300 kr. Med andra ord bör vi till de ovan beskrivna kostnaderna för de berörda myndigheterna beakta att ett produktionsbortfall på lågt räknat mellan fem och åtta miljoner kr per person som uppstår som en följd av deras utanförskap.

8.6 Slutsatser och sammanfattning

En av de teser vi inledde denna rapport med var att man kan sätta ett pris på marginaliseringens kostnader. Vi har ovan visat exempel på detta och presenterat resultatet av tre olika kalkyler av en sådan prissättning. Vi ser då att priset på utanförskapet är stort, mycket stort. För varje ung människa som i onödan hamnar i ett utanförskap och där vi inte lyckas i rehabiliteringsprocessen leder till samhällskostnader som på årsbasis uppgår till mellan 350 000 kr och 1 600 000 kr i form av ökad välfärdskonsumtion. Till detta kommer värdet av årliga produktionsförluster på ytterligare ca 300 000 kr per person. Är detta, sett ur ett samhällsperspektiv, mycket eller lite? Låt oss exemplifiera med några enkla räkneexempel!

I Sverige finns det enligt regeringens narkotikasamordnare ca 26 000 narkomaner av ungefär det slag vi här gjort en kalkyl kring. Om vi i ett något förenklat antagande utgår från att samtliga dessa har en kostnadsprofil som vår typkarriär för missbruk, uppgår de årliga samhällsförlusterna för dessa missbrukare till ca 50 mdkr.⁷⁹ Skulle vi räkna på de kostnader dessa 26 000 missbrukare kan komma att förorsaka under hela sitt livsförlopp i motsats till om vi genom någon form av mirakel hade kunnat förhindra denna utslagning och de i stället skulle ha varit normalt välfungerande arbetande och skattebetalande medborgare upp går siffran till hissnande 1 120 mdkr.⁸⁰ Som en jämförelse kan sägas att utgifterna för det svenska totalförsvaret årligen uppgår till knappt 50 mdkr och att svenska statens totala utgifter för budgetåret 2006 uppgick till ca 800 mdkr.

Nu tror vi naturligtvis inte att man rakt av vare sig kan eller bör jämföra dessa siffror, eller att våra kalkyler med nödvändighet är korrekta i varje detalj.⁸¹ Men de ger oss en uppfattning om storleksordningar. Dessa siffror ger oss också en uppskattning av eller ett mått på det potentiella ekonomiska värdet av framgångsrik prevention. Det man skulle kunna kalla **preventionspotentialens ekonomiska värde**. En alternativ beskrivning skulle vara att detta beskriver det potentiella värdet av tidigt upptäckt och tidiga och framgångsrika insatser för att förhindra missbruk.

⁷⁹ Vi har räknat på följande vis: 26 000 (1 652 000 + 282 000) = 50 284 000 kr

⁸⁰ Vi har räknat på följande vis: 26 000 (8 mnkr + 35 mnkr) = 1 118 000 mnkr

⁸¹ Våra kalkyler innerhåller med säkerhet en grov underskattning då det gäller missbrukarens kriminalitet och stölder och möjligtvis en viss överskattning av kostnaderna eftersom han/hon med en viss sannolikhet avlider innan 65 års ålder.

9 ÄR DET LÖNSAMT ATT RÄDDA EN UNG MÄNNISKA PÅ GLID?

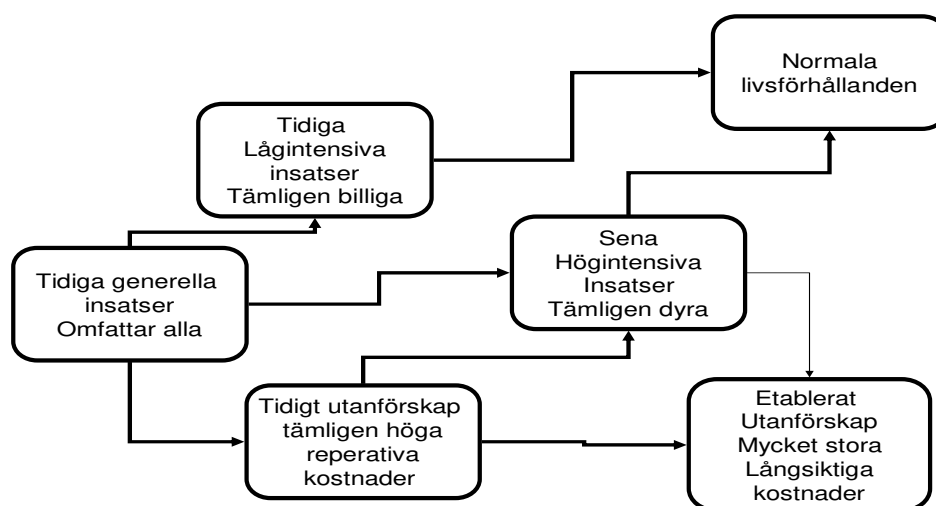
I detta kapitel kommer vi i exemplets form att se hur den ekonomiska beslutsprocessen kan se ut då man ska ta ställning till om man ska eller inte ska vidta åtgärder för att rädda en ung människa på glid i samhället. Vi kommer också att introducera synsätt och begrepp viktiga för att förstå denna typ av beslutsprocesser.

Vi har nu studerat de ekonomiska konsekvenserna av vuxna människors marginalisering. Låt oss nu gå vidare med att i exemplets form diskutera hur beslutsprocessen kan se ut kring en ung människa på glid. Vi vänder nu tillbaka till Torbjörn, vars livsförlopp vår rapport inleddes med.

Torbjörn är nu femton år gammal. Han är en kille, med ett antal olika problem även om han precis som så många andra så kallade problembarn har många, men dolda och inlåsta, resurser. Han strular till det ganska ordentligt för sig med jämna mellanrum. Han missbrukar i måttlig omfattning alkohol. Röker hasch då och då. Skolkar i skolan, snattar och stjälar en del. Han ingår i gängkulturens utkantsgrupper. Låt oss nu se hur beslutssituationen kring Torbjörn kan tänkas se ut.

9.1 Torbjörn ur det lokala beslutsperspektivet

Vi startar med den lokale beslutsfattarens situation. Vilka alternativ har socialchefen i Torbjörns hemkommun då han ska ta ställning till barn och unga som befinner sig i Torbjörns situation? Ett alternativ är att inte göra något alls med de konsekvenser det kan medföra. Ett annat alternativ är att agera tidigt med lågintensiva selektiva insatser av olika slag. Ett tredje alternativ är vänta och att ingripa med högintensiva insatser vid ett senare tillfälle. Den lokale beslutsfattarens handlingsrepertoar kan illustreras på följande vis:

Dessa olika handlingsalternativ har helt olika innebörd, riktar sig mot delvis olika målgrupper, har olika grad av träffsäkerhet och effektivitet och kostar väldigt olika:

- * den första gruppen är de **generella insatser** som handlar om att förhindra att barn i allmänhet, men kanske framförallt att sköra barn, får en så svår uppväxt att deras framtida vuxenliv försvåras. Bland dessa hittar vi generella insatser såsom att minska antalet barn i skolklasserna eller antalet barn i dagisgrupperna. Till denna grupp av generella insatser hör också fenomen som familjecentraler, föräldrautbildningar, ungdomsmottagningar och olika former av öppna förskolor

- * den andra gruppen av insatser skulle man kunna kallas **lågintensiva selektiva insatser** av förebyggande natur. Denna typ av insatser innebär att man identifierat riskgrupper, riskbeteenden eller riskmiljöer och strävar efter att agera förebyggande mot just dessa. Ett exempel kan vara särskilt stöd till unga ensamma föräldrar eller barn till psykiskt sjuka människor. Här riktar man in sig mot en medvetet vald grupp av människor som man bedömer vara i riskzon, med alla problem kring social stämpling och stigmatisering detta kan medföra. Andra exempel kan vara att anställa skolkuratorer, annan elevvårdspersonal eller särskilda insatser mot mobbing. Då fokuserar vi på den psykosociala risken i en viss typ av sammanhang eller miljö. Ett tredje exempel kan vara morsor på stan eller föräldravandringar nattetid. I detta sammanhang fokuserar man på det riskfyllda med ett visst beteende – att som ung vistas på stan nattetid
- * den tredje gruppen av insatser skulle kunna kallas för **högintensiva selektiva insatser** med syfte att förebygga framtida utslagning i vuxenlivet. Bland dessa kan vi hitta allt från besök på BUP-mottagningar, anorexiteam för unga via HVB-insatser till LVU-hem.

I detta exempel ser vi att Torbjörn redan befinner sig i ett läge då det krävs högintensiva insatser som kostar tämligen mycket pengar. En mycket bred arsenal av olika insatser står till den lokale beslutsfattarens förfogande då han ska ta ställning till barns uppväxtvillkor. Man kan säga att han i den kortsiktiga vågskålen har en produktkatalog för olika typer av insatser, men en produktkatalog med ofullständig information om priser och effekter:

- * han vet inte alltid vad de olika insatserna kostar totalt sett och i förhållande till varandra
- * han vet ännu mera sällan vilka åtgärder som är mest kostnadseffektiva på kort sikt i förhållande till ett visst problem. Inte minst forskningen är tämligen begränsad inom detta fält
- * han har förmodligen ringa kunskap om vilka långsiktiga sociala och ekonomiska effekter olika insatser ger. Det finns nästan forskning alls inom detta fält
- * sannolikt har han heller ingen klar uppfattning om hur kostnader och intäkter för dessa insatser fördelas mellan olika aktörer.

Den lokale beslutsfattaren (vare sig det är socialnämndens ordförande, socialchefen eller skolchefen) är fången i de perspektivbegränsande mekanismer vi tidigare talat om såsom tunnelseendet, kortsiktigheten, och bristen på ett investeringsperspektiv kring de effekter som uppstår till följd av ett beslut.

9.2 De ekonomiska konsekvenserna av Torbjörns liv

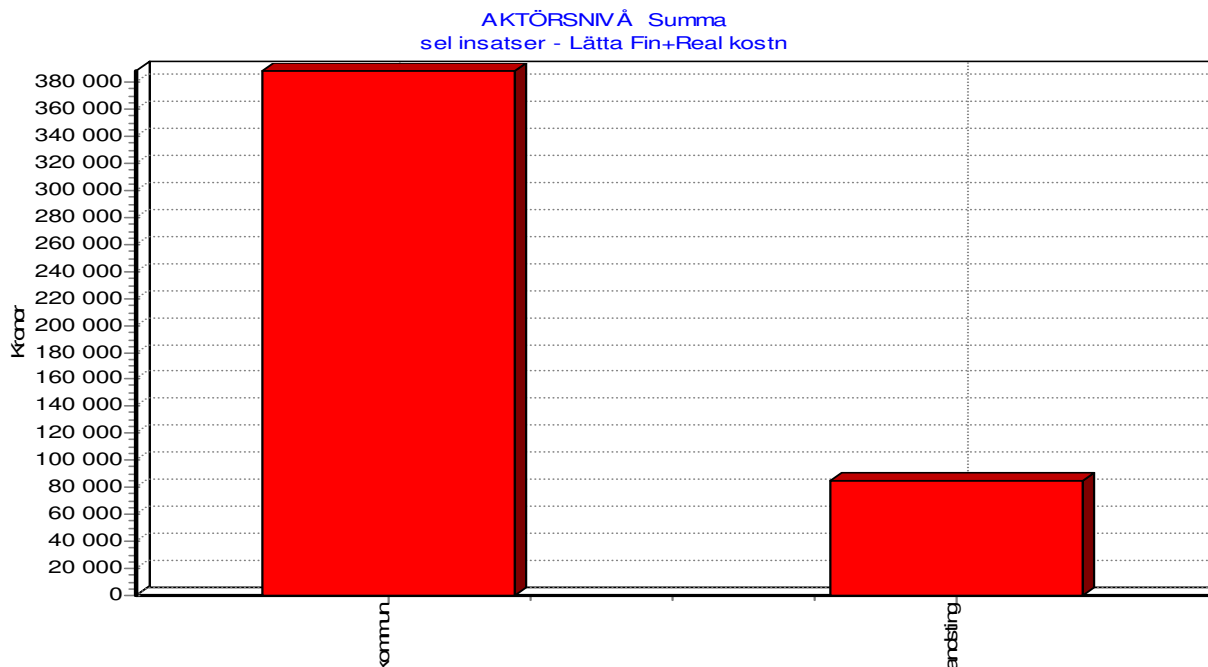
9.2.1 En högintensiv insats för att rädda Torbjörn upp på banan

Ett annat problem är att man som lokal beslutfattare är beroende av de beslut som olika samverkanspartners – lokalt, regionalt eller nationellt – fattar och som berör den egna verksamheten. Det uppstår betydande övervältringseffekter, både av positivt och negativt slag. Sålunda kanske en god stödsats kring Torbjörn i form av kuratorssamtal, stödperson i skolan och psykologsamtal för hans mamma kombinerat med kortare vistelser på HVB går om intet om de inte stöds av samordnade insatser t.ex. från BUP-verksamheten eller vuxenpsykiatrin. Resultatet av en insats är ofta beroende av samverkan såväl mellan olika aktörer inom kommunen som mellan kommunen och landstinget.

Låt oss, för den fortsatta diskussionen anta att man lyckas enas om en sådan högintensiv, samlad och dessutom långsiktig insats för Torbjörn genom en gemensam handlingsplan där kommun (skola och socialtjänst) och landsting (barn och ungdomspsykiatrin samt vuxenpsykiatrin) samverkar. I insatsen ingår allt från stödsamtal för hans mamma, en stödperson i skolan, kortare vistelser på behandlingshem eller skolhem till terapeutiska insatser inom BUP för Torbjörn och psykologkontakt

inom vuxenpsykiatri för hans mamma Vilka blir de ekonomiska effekterna av en sådan ambitiös satsning? Svaret som speglar den kommande femårsperioden återfinns nedan:

Diagram 9.1 Kostnaderna för projekt "Rädda Torbjörn" under fem år fördelat mellan kommun och landsting

Den totala reala kostnaden för en femårsperiod uppgår till knappt 500 000 kr. Ca 100 000 kr på årsbasis, fördelat med ca 85 procent av kostnaderna på kommunen och ca 15 procent på landstinget. För kommunens del handlar det i första hand om kostnader för vistelse på ett HVB-hem, stödjande insatser i skolan samt vissa kurativa insatser för både Torbjörn och hans mamma. Kostnader som kompletteras med landstingets insatser av BUP för att stödja Torbjörns psykiska återhämtningsprocess och psykologsamtal för hans mamma.

Hur har vi då räknat för att få fram dessa siffror? Vi har utgått från de olika insatserna som är definierade i den gemensamma handlingsplanen för Torbjörn.⁸² Därefter har vi tagit reda på vad de kostar (dygn på HVB, kuratorssamtal inom öppenvårdpsykiatri, specialpedagog i skolan osv.). Allt detta har vi därefter sammanställt i en sorts projektkalkyl för det femåriga projektet "Rädda Torbjörn". Resultatet finner vi nedan:

⁸² Kalkylen här är baserad på en sammanvägning av ett flertal olika handlingsplaner för unga pojkar vars liv starkt påminner om Torbjörns som vi mött i olika uppdrag vi haft.

Tabell 9.1 Kostnadsbudget för "Projekt; Rädda Torbjörn" för en femårsperiod

Insats	Kostnad Kommun	Kostnad Landsting	Kostnad totalt
Kommun			
HVB-vistelse	250 000		250 000
Utredning	35 000		35 000
Kuratorstöd	50 000		50 000
Specialpedagog	50 000		50 000
Landsting			
BUP Torbjörn		65 000	65 000
Psykiatri Mamma		15 000	15 000
Summa fem år	385 000	80 000	465 000
Summa per år	77 000	16 000	93 000
Procentuell kostnad	83 %	17 %	100 %

I detta exempel finner vi att samhället anser det vara värt att under en femårsperiod satsa 465 000 kr på Torbjörns framtid. Är detta mycket eller lite pengar? Är det en god satsning eller helt bortkastade pengar? Och vad är skillnaden om jag försöker besvara denna fråga ur socialchefens perspektiv eller ur ett mer allmänt samhällsperspektiv?

9.2.2 Vad blir konsekvenserna om man inte ingriper

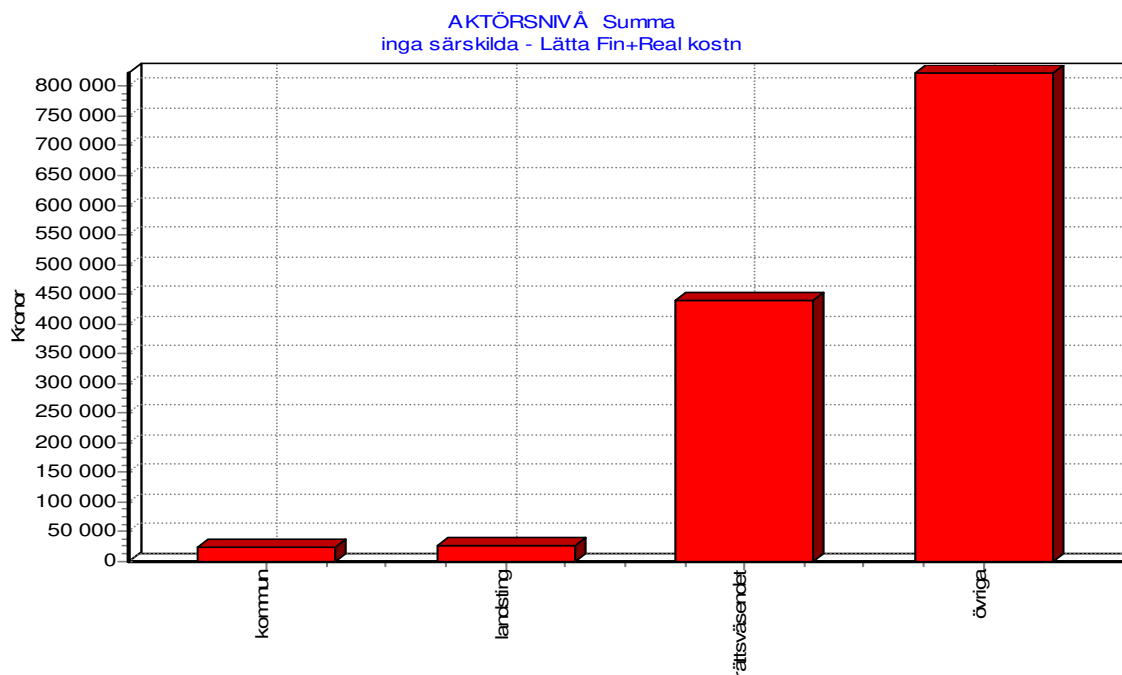
Den första frågan att besvara är alltså om detta är väl använda pengar? Svaret beror på två faktorer, dels de alternativa insatser som skulle kunna komma ifråga, dels av konsekvenserna av att inte ingripa. Låt oss som referenspunkt anta att man väljer det senare, dvs. att man avstår från att göra en omfattande insats och att Torbjörn i och med detta fortsätter utvecklas i riktning mot tilltagande småbrottslighet och missbruk. Hans liv mellan 15 och 20 års ålder kommer då att präglas av den sorts kriminalitet bland unga män med missbruksbakgrund som vi kan läsa om i tidningarna. Inte den allra värsta sortens kriminella ungdom, utan mer en vilsen ung man på glid som missbrukar och begår brott men ännu inte har skapat sig en fullfjädrad kriminell identitet.⁸³

Detta innebär i Torbjörns fall: stölder, inbrott och snatteri. Polisingripanden, omhändertaganden och enstaka dygn i arresten. Omhändertaganden i LVU-form i regi av Statens Institutionsstyrelse. En mamma som oroar sig, blir sjukskriven och behöver kurativt och medicinskt stöd. Förlorade skatteintäkter. De ekonomiska konsekvenserna av detta i form av ett lågintensivt missbrukar- och brottsscenario kan då få följande utseende:⁸⁴

⁸³ I en nyligen genomförd studie i Österåker kommun kring just denna åldergrupp har vi fått tydliga belägg för att marginaliseringen accelererar mycket snabbt just i detta åldersläge och ungefär på det sätt som här illustreras. Nilsson & Wadeskog, Utvärdering av rehabprojektet Livlinan i Österåker, 2008.

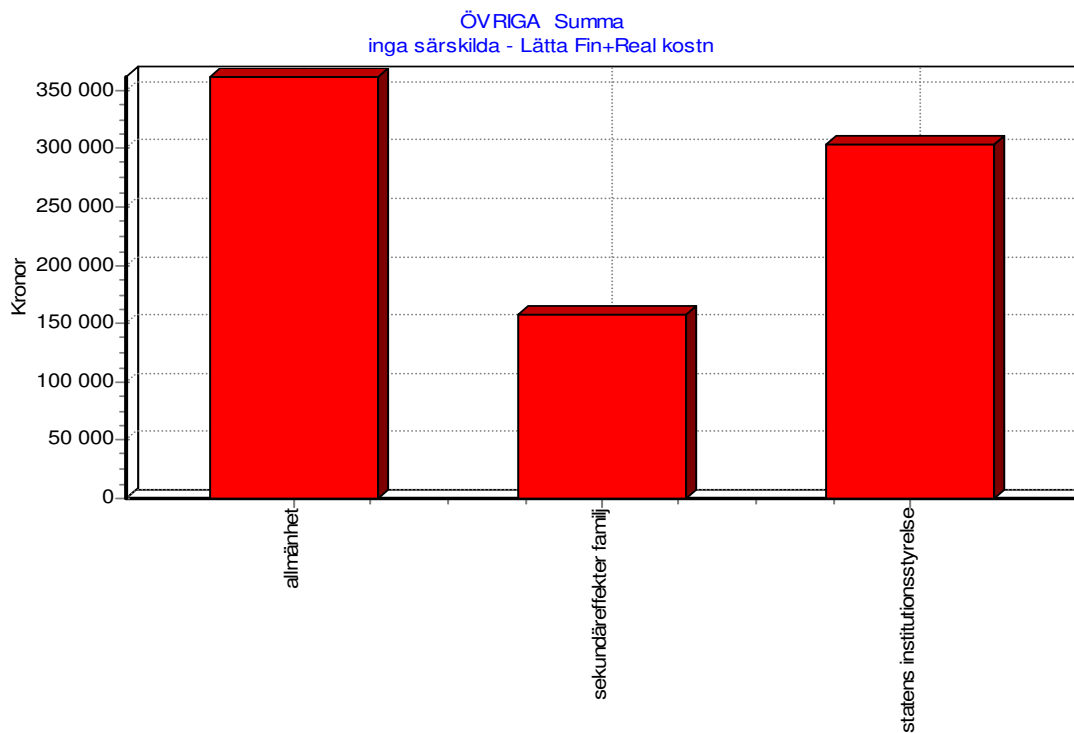
⁸⁴ Kalkylen är i detta exempel baserad på livsförlopp för andra unga män vi mött i andra studier i första hand Basta, Vägen Ut, Österåker samt Lugna Gatan (se refflista).

Diagram 9.2 Samhällskostnaderna för Torbjörns utanförskap under perioden 15–20 år

Vi ser att de totala samhällskostnaderna för detta scenario för femårsperioden uppgår till ca 1 300 000 kr (eller ca 260 000 kr på årsbasis) med kommun och landsting som tämligen små kostnadsbärare. Här har i stället rättsväsendet och kategorin övrigt (dvs. i hög grad allmänheten i rollen som brottsoffer) tagit över som de stora bärarna av dessa kostnader. Detta är kostnaderna för Torbjörns livsstil och kriminalitet. Bakom rubriken övrigt döljer sig följande delposter:

Diagram 9.3 Samhällskostnaderna under rubriken övriga för Torbjörns utanförskap under perioden 15–20 år

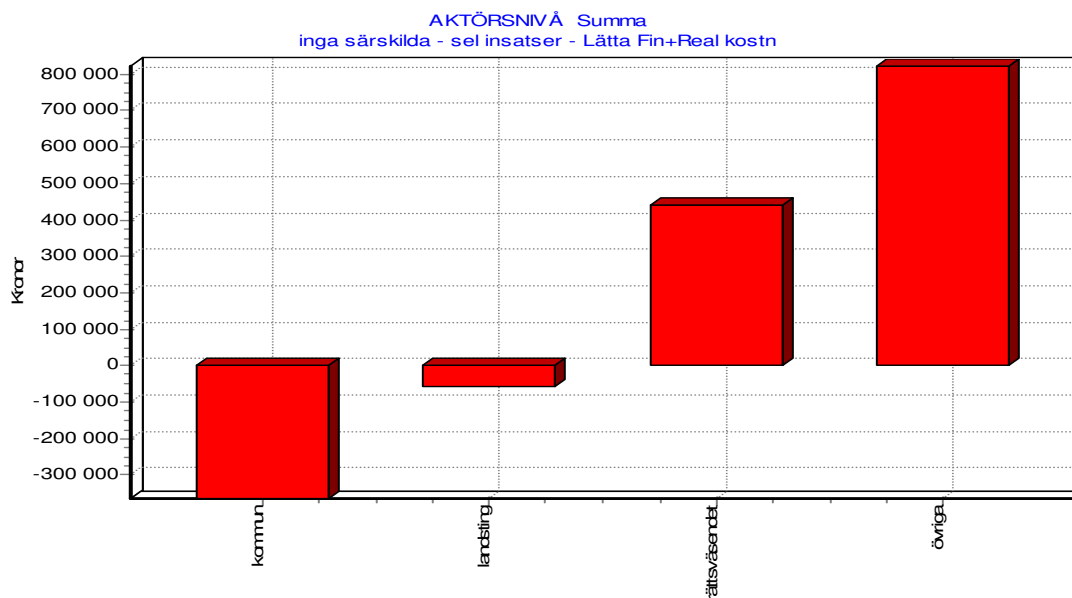
Vi ser att kostnaderna under rubriken övriga är tre till antalet: allmänheten i första hand som offer för de stölder och inbrott som Torbjörn begår (bl.a. för att finansiera sitt missbruk och sin livsstil i övrigt), hans mamma Yvonne (i form av utebliven produktion och sjukskrivningskostnader för henne) samt Statens Institutionsstyrelse för hans LVU-vistelser som i detta hypotetiska exempel både är få och korta.

9.2.3 Skulle det löna sig även på kort sikt att ingripa?

Vi har ovan konstaterat att det vi kallat en högintensiv insats för Torbjörn skulle kosta 465 000 kr under en femårsperiod. Mot detta kan vi ställa 1 300 000 kr som är den samhällsekonomiska konsekvensen av att inget göra. Kvoten mellan dessa båda kostnader uppgår till 2,79. Detta betyder att om vi med säkerhet vet att den planerade insatsen kommer att bli framgångsrik kommer den sociala investering som denna insats innebär att ge tillbaka knappt tre gånger insatsen under femårsperioden eller en ungefärlig avkastning på 55 procent på årsbasis. Omvänt betyder det att sannolikheten för att lyckas inte behöver vara mer än 35 procent ($1/2,79$) för att man ska gå jämt ut. Det räcker med att man lyckas med var tredje insats av detta slag för att det ur ett strikt ekonomiskt perspektiv ska vara meningsfullt att göra insatsen.

Även i detta kortsiktiga femårsperspektiv skulle det uppenbarligen vara lönsamt att göra en tämligen omfattande insats av det slag vi tidigare skisserat för att bistå Torbjörn med att ta sig tillbaka in i normalitetens samhällsgemenskap. Skillnaden mellan dessa två scenarier illustreras i figuren nedan:

Diagram 9.4. Skillnaden i samhällsekonomiska effekter mellan alternativet att framgångsrikt intervensera vid 15 års ålder och att inget göra⁸⁵

Det vi då finner är tämligen intressant. För samhället i sin helhet är vinsterna av en framgångsrik insats av detta slag vara tämligen stora. I vårt scenario ca 835 000 kr för femårsperioden eller ca 170 000 kr om året. Men ur ett strikt kommunalt beslutsperspektiv är en intensiv behandlingsinsats en tämligen dålig affär. Man får en nettokostnad på ca 360 000 kr och vinsterna av detta tillfaller till stor del helt andra aktörer – rättsväsendet och det som rymms under rubriken övrigt.

⁸⁵ Detta diagram utgör skillnaden mellan de två tidigare diagrammen x & y. Stapel över nollinjen indikerar att aktören får en nettovinst av insatsen, stapel under nollinjen en nettoförlust.

Vi får här en tydlig illustration av det omfördelningsproblem och det tunnelseende som ofta präglar offentligt beslutsfattande kring utsatta barn. Det finns en betydande risk att en samhällelig vinst på 840 000 kr inte tas hem eftersom en av nyckelaktörerna riskerar att förlora på processen.

9.3 Lönsamhet på lång sikt av tidiga insatser

Vilka slutsatser kan man då dra av detta? En första slutsats är att även om det vi här kallat högintensiva insatser är tämligen dyra kan de även i ett ganska kortsiktigt perspektiv bli lönsamma om de är framgångsrika. I det här fallet ger de vid framgång en avkastning på nästan tre gånger pengarna eller en vinst på 835 000 kr under en femårsperiod. Rad nummer ett i tabellen nedan.

Ser vi i ett något längre perspektiv får vi ännu intressantare resultat. Låt oss anta att icke interventionsscenario leder till att Torbjörn förvandlas till en missbrukare av det slag vi tidigare beskrivit under perioden fram till Torbjörns 25 årsdag och att han därefter av något skäl skulle bryta med detta mönster. Ett sådant scenario (se rad två i tabellen nedan) leder till totala samhällskostnader på ca tio mnkr (1,3 mnkr + 9,0 mnkr). Omvänt betyder det att det vi kallat en högintensiv insats på 465 000 kr skulle ge tillbaka ca 22 gånger pengarna (2,80 + 19,35) om den varit framgångsrik. Eller annorlunda uttryckt; sannolikheten för att lyckas behöver bara vara ca 5 procent (1/22) för att den sociala investeringen ska anses vara lönsam i ett tioårsperspektiv.

I ett livsperspektiv blir naturligtvis siffrorna ännu mera hissnande. En insats i tonårstiden ger vid framgång (se rad tre i tabellen nedan) en avkastning på ca 95 gånger pengarna (2,8 + 92,5) och behöver inte ha högre sannolikhet än 1 procent för att vara framgångsrik för att med dessa kalkyler som grund kunna anses vara framgångsrik.

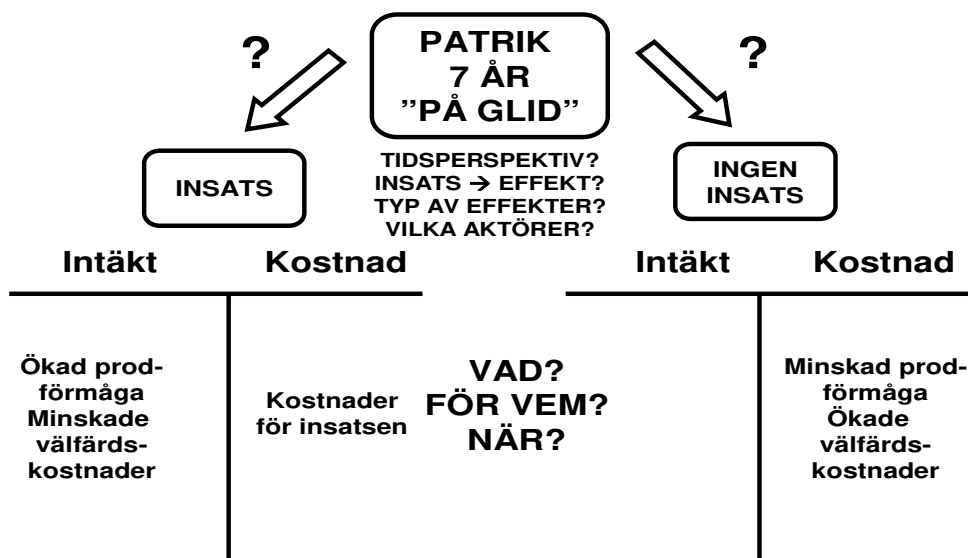
Tabell 9.2. En högintensiv insats kring Torbjörn vid 15 års ålder som ett investeringsproblem

	Investe- ring	Välfärds- kostnad	Produktions- bortfall	Total kostnad	Total vinst	Avkastning = kvot
15–20 år	465 000	1 300 000	-	1 300 000	835 000	2,80
20–25 år	465 000	7 600 000	1 400 000	9 000 000	8 535 000	19,35
20–65 år	465 000	35 000 000	8 000 000	43 000 000	42 535 000	92,47

9.4 Vad ska jag jämföra med – de två vågskålarna

Som beslutsfattare kring Torbjörn och hans framtids liv ställs jag alltså inför ett val som mycket förenklat ser ut så här: att göra något eller att avstå från att göra något. På kort sikt och ur ett kommunalekonomiskt perspektiv är det enkelt. Det är en ren kostnad. Den drabbar socialtjänstens budget och detta redan innevarande verksamhetsår. Utifrån ett strikt ekonomiskt perspektiv är det en ren förlustaffär. Men hur ska vi värdera alternativet att inget göra? Om vi bedömer att detta riskerar leda till ett framtida liv i utanförskap måste vi ta i beräkningen att på sikt kommer detta att leda till två helt olika typer av effekter. Den ena effekten är allt det produktionsbortfall som uppstår till följd av Torbjörns framtida utanförskap. Den andra effekten är alla de välfärds-kostnader som kommer att uppstå till följd av Torbjörns framtida marginalisering: sjukpenning., a-kassa, sjukvård, ekonomiskt bistånd, missbruksvård etc.

I själva verket är ett beslut kring Torbjörn (om vi här enbart fokuserar på dess ekonomiska sida) en komplex riskkalkyl mellan två alternativ: att göra något och att avstå från att göra något, där utfall och konsekvenser av de två alternativen är mycket osäkra. Bedömningen beror på saker som: vilket tidsperspektiv har vi, hur bedömer vi värdet och effekten av en insats, vilka aktörer kommer att påverkas och vilka effekter ska medräknas?

Vi tror att man idag nästan alltid intuitivt tar i beaktande flera eller alla av dessa faktorer då man fattar beslut, men att underlagen är alltför vaga, otydliga eller ofullständiga för att kunna fatta kloka beslut. Vi tycker oss också ana att en följd av detta är att man tenderar att fatta beslut utifrån ett tunnelseende och ett kortsiktigt tänkande.

9.5 Några grundläggande samband

Vi har här använt oss av några begrepp: t.ex. vinst och kvoten mellan investeringskostnad och kostnader för marginalisering och utanförskap. Begrepp som vi återkommer till längre fram, men som vi redan nu formaliserar i form av ett antal enkla ekvationer eller matematiska definitioner som vi kommer att utgå från längre fram. Den vinst som uppstår till följd av en framgångsrik rehabilitering definierar vi som skillnaden mellan de intäkter rehabilitering skapar och kostnaderna för denna rehabilitering eller:

$$* \text{ Rehabvinst} = \text{rehabintäkter} - \text{rehabkostnad} \quad (\text{ekv 1a})$$

$$* \text{ V(R)} = \text{I (R)} - \text{K (R)} \quad (\text{ekv 1b})$$

Rehabiliteringsintäkterna i sin tur består av två delar, dels de produktionsvärden (inklusive eventuella skatteintäkter) som uppstår till följd av att människor genom rehabprocessen återtar produktionsförmåga, dels de minskade välfärds-kostnaderna som uppstår till följd av att den enskilde inte längre behöver samma stöd och insatser som tidigare:

$$* \text{ Rehabintäkter} = \text{ökat produktionsvärde} + \text{minskad välfärds-kostnad} \quad (\text{ekv 2a})$$

$$* \text{ I(R)} = \text{V (P)} + \text{K (VF)} \quad (\text{ekv 2b})$$

Produktionsvärdet i sin tur brukar i denna typ av analyser definieras som summan av lön och lönebikostnader (det som i vardagslag brukar kallas sociala avgifter och som brukar anges till ca 35 procent) dvs. den kostnad en arbetsgivare betalar för sin arbetskraft:

$$* \text{ Produktionsvärde} = \text{lön} + \text{lönebikostnad} \quad (\text{ekv 3a})$$

$$* \text{ V (P)} = \text{L} + \text{L(B)} \quad (\text{ekv 3b})$$

Vi definierar här (brutto-)avkastningen på en rehabinsats som kvoten mellan de intäkter den ger och de kostnader rehabiliteringen orsakar:

$$* \quad \text{Rehabavkastning} = \text{Rehabintäkt/rehabkostnad} \quad (\text{ekv 4a})$$

$$* \quad A(R) = I(R)/K(R) \quad (\text{ekv 4b})$$

9.6 Slutsatser och sammanfattning

I exemplet ovan ser vi att en framgångsrik insats kring Torbjörn i ekonomiska termer förefaller vara utomordentligt lönsam. Men för att det ska bli möjligt att först skapa och därefter ta hem dessa potentiella vinster, krävs några olika saker:

- * det första är att man hittar en modell för **strukturell och långsiktig samverkan** mellan olika berörda aktörer. Hela tankegången bygger på att man kan göra en gemensam insats mellan kommun och landsting. Utan denna samverkan finns det en stor risk att de olika aktörernas insatser inte ger full effekt och i värsta fall kanske till och med motverkar varandra⁸⁶
- * för det andra måste man ha en modell med vars hjälp man kan följa upp **vem som vinner och vem som förlorar på processen**. Här har vi en klar och tydlig bild av att kommunen både på kort och medellångt perspektiv är en förlorare, vilket inte är ovanligt i denna typ av kalkyler.⁸⁷ Sådana uppföljningsmodeller kallar vi här ömsom samverkansbokslut och ömsom SocioEkonomiska bokslut
- * en tredje faktor är att man dessutom måste hitta en modell där de olika aktörerna kan agera på ett sådant vis att **vinnarna kan kompensera förlorarna**. Annars finns det inget rationellt ekonomiskt skäl för förlorarna att göra denna sociala investering
- * slutligen krävs det att man har **ett tidsperspektiv som är flerårigt**, helst minst femårigt, både då man planerar en insats och då man följer upp och värderar den.

Sammanfattningsvis krävs för framgång: **strukturell samverkan, SocioEkonomiska bokslut, omfördelningsmekanismer och långsiktighet.**

⁸⁶ För en illustration av detta se SOU, 1996:85.

⁸⁷ Däremot är det tämligen säkert att på lång sikt, dvs. längre sikt än fem år blir även kommunen en vinnare. Den kommunala kostnaden för Torbjörn mellan 20 och 25 års ålder uppgår till 1 290 000 kr (se tabell 4.xx) vilket motsvarar ca 3,3 gånger de ursprungliga kommunala kostnaderna.

10 DAGENS PROJEKTKOSTNAD OCH NÅGRA OLIKA SÄTT ATT RÄKNA PÅ FRAMTIDA EFFEKTER

I detta kapitel kommer vi att demonstrera sju olika modeller med vars hjälp man kan bedöma det ekonomiska värdet av prevention och tidiga insatser. Modellerna varierar i ambitionsnivå och kvalitet från de enklaste enkla, som i stort sett vem som helst kan genomföra, till mycket komplexa och ambitiösa modellsystem där man sannolikt behöver professionell hjälp för att lyckas.

Vi har nu i exemplet form visat på hur man kan räkna på det ekonomiska värdet av att fånga upp en ung människa på glid. Vi kommer nu att fortsätta med att mer systematiskt visa ett antal olika sätt och ambitionsnivåer hur man kan göra detta på egen hand.

10.1 Kostnaderna för att fånga upp unga människor på glid

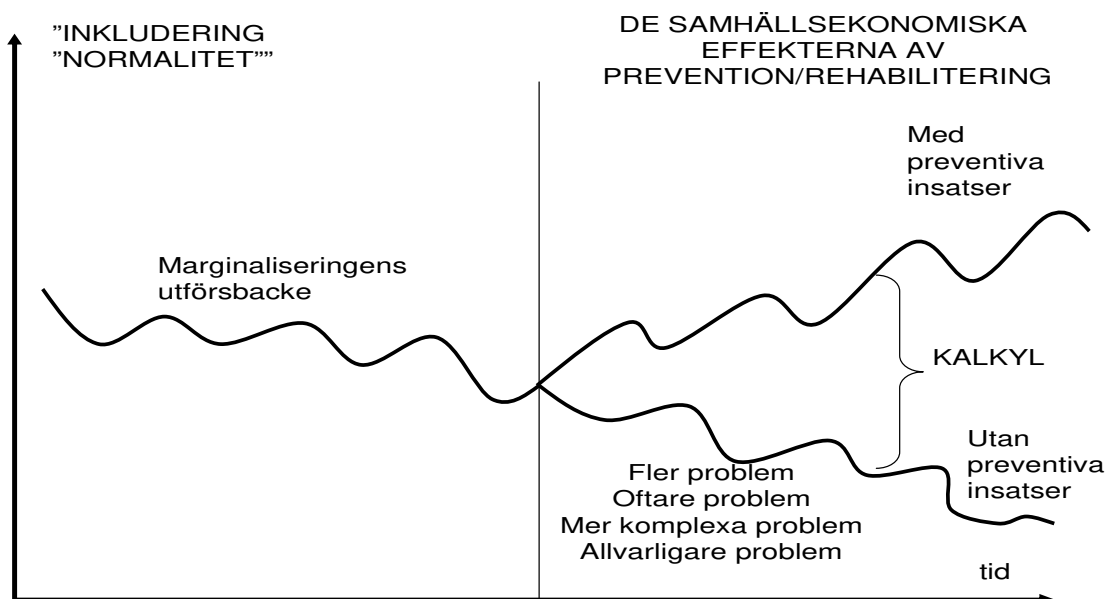
10.1.1 Att jämföra äpplen med päron

Vi ska här skapa oss en bild av vad det projekt man vill utvärdera/granska kostar idag och hur dessa kostnader påverkar olika aktörer samt vilka ekonomiska effekter på kort och lång sikt detta kan ge för att därefter ställa detta i relation till de kostnader som skulle uppstå om man inte gjorde något alls eller gjorde "som vanligt" – ett sorts "business as usual"-scenario.

Vi tänker oss alltså att vi har en grupp unga människor på glid i samhället. Processen kring deras marginalisering har inletts. Det vi nu står inför är frågan om denna resa längs marginaliseringens utförsbacke ska fortsätt (med fler och svårare problem, och svårare att ta sig tillbaka) eller om man ska sätta in en insats från samhällets sida för att bryta detta mönster av utanförskap. Med bilden nedan vill vi också principiellt peka på tre mekanismer som vi tror är giltiga:

- * ju länge man väntar med att bryta ett utanförskap, desto djupare blir det. Man hinner skaffa sig en identitet som annorlunda och utanför, i värsta fall som kriminell.⁸⁸ Sin tydligaste uttrycksform för detta upplevda permanenta utanförskap finns hos en grupp ungdomar som i Stockholmsregionen definierar sig som FFL – fucked for life
- * ju längre man väntar med att bryta utanförskapet, desto större blir de samhällsekonomiska effekterna. Dels därför att man får fler år av utanförskap, dels för att varje tillkommande år tenderar att bli dyrare än det föregående
- * ju längre man väntar med att bryta utanförskapet, desto svårare och dyrare blir det och desto mindre blir sannolikheten för att lyckas.

⁸⁸ En beskrivning av den kriminella identifikationsprocess återfinns i Wierup & Larsson, Svensk maffia, 2007.

Vid sidan av de självklara och rent mänskliga vinsterna som står att göra då man bryter unga människors utanförskap är det ett antal frågor vi nu ska ställa oss i detta kapitel:

- * är en sådan insats lönsam sett ur ett strikt ekonomiskt perspektiv?
- * vad krävs för att den ska vara lönsam? Hur framgångsrik måste man vara?
- * för vem är den lönsam? Finns det vinnare och förlorare i processen?
- * i vilket tidsperspektiv är den lönsam? Är den lönsam tämligen omgående eller tar det lång tid innan lönsamheten visar sig?

Vi kommer att göra detta genom att beskriva ett fiktivt projekt som sysslar med att fånga upp unga människor i åldern 16–21 år på väg att tappa fotfäste i tillvaron. Vi har valt exemplet i detta åldersintervall för att i kalkylarbetet få in andra aktörer än kommun och landsting. Projektet har stora likheter med flera projekt vi arbetat med under de senaste åren och utgör en sorts syntes av dessa. I senare kapitel kommer vi att studera de ekonomiska effekterna av tidiga insatser och förebyggande arbete för små barn.

10.1.2 Återtåget – ett ungdomsprojekt i förort

Idén om Återtåget uppstod en dag då de två ungdomsassistenterna Karin och Gunnar satt och fikade. De hade då haft tillfälle att besöka några olika arbetskooperativ både för personer med missbruk och psykiska funktionshinder och blivit imponerade av vilka effekter detta hade haft på de berörda. De förstod att tanken på att driva **rehabilitering i företagslika former** och med **en hög grad av självbestämmande** innehöll en sprängkraft de tidigare inte hade förstått. Det var framförallt två begrepp de hade fastnat för vid studiebesöken: **egenmakt** och **KASAM**. Låt oss göra en lite teoretisk utflykt och se hur Karin och Gunnar tolkade dessa begrepps betydelse för dessa sociala företag.

Det finns mycket forskning kring varför människor blir sjuka, men inte lika mycket om varför de flesta av oss trots allt förblir friska. Antonovsky⁸⁹ har studerat detta. Utifrån begreppet **KASAM**

⁸⁹ Se Antonovsky, *Hälsans mysterium*.

(Känsla Av SAMmanhang) menar han att tre faktorer är avgörande för att behålla eller uppnå hälsa: att kunna **se meningen** med det sammanhang man är i, att **begripa detta sammanhang** och att kunna **kontrollera eller påverka** detta. Studier av arbetslivet pekar på att arbetsplatser som uppfyller dessa krav också får lägre sjukfrånvaro.⁹⁰

Inom social teori och managementteori finns ett annat begrepp; **empowerment**. Det kan tolkas med något olika nyanser beroende på val av perspektiv. Ur ett managementperspektiv kan det ses som en metod att delaktiggöra medarbetarna i beslutsprocesser för att genom denna delaktighet skapa en större känsla av mening och samtidigt höja effektiviteten.⁹¹ Delaktigheten som en effektivitetsskapande och meningsskapande mekanism. Ur ett socialt perspektiv kan man se det som ett sätt att återerövra makten över det egna livet. Begreppet har ur detta perspektiv översatts med det svenska ordet egenmakt.

10.1.3 Återtåget och dess budget

Det var med dessa ideologiska bilder i bagaget Karin och Gunnar bestämde sig för att ta ett initiativ till ett rehabprojekt. Man lyckades värva socialförvaltningen och utbildningsförvaltningen i kommunen. Man fick också med sig arbetsförmedlingen och kriminalvården som finansierande samverkanspartners för projektet.

Organisatoriskt är Återtåget ett kommunalt projekt som leds av en styrgrupp bestående av personer från socialtjänsten och skolan i kommunen, barn och ungdomspsykiatri, försäkringskassan, arbetsförmedlingen och kriminalvården. Syftet med projektet är att via utbildning och sociala insatser bryta asociala beteendemönster (ungdomskriminalitet) och via arbetsmarknaden bereda väg tillbaka in i det svenska samhället.

Det riktar sig mot personer i ålder 16–25 år med låg utbildning, begynnande utanförskap, till stor del första eller andra generationens invandrare med inte helt perfekt svenska. Det finns inslag av kriminalitet, missbruk och vad man skulle kunna kalla gängbeteenden eller huliganism inom delar av målgruppen. I huvudsak rekryteras målgruppen från olika miljonprogramområden i den aktuella staden. Man kan samtidigt arbeta med ca 20 ungdomar. Målgruppen domineras av pojkar och unga män, vilket leder till att flickorna och de unga kvinnorna är i minoritet.

Verksamhetsidéen handlar om att i så självständiga, företagslika och entreprenörmässiga former som möjligt erbjuda rehabiliteringstjänster till kommun, arbetsförmedling och kriminalvården samtidigt som man på en öppen marknad säljer olika service-, bygg- och transporttjänster.

Karin och Gunnar har blivit projektledare och arbetsledare för Återtåget. Projektet är femårigt och redovisas som ett eget kostnadsställe i den kommunala budgeten. Man har egen resultat- och balansräkning. Projektets intäkter för föregående verksamhetsår ser ut på följande vis

⁹⁰ Se Nilsson, *Telge Rent, sjukfrånvaron och ledarskapet*, OFUS, 2005.

⁹¹ Lundmark & Nilsson, *Mogna organisationer*, 2007.

Rehabförsäljning	
Arbetsförmedling	200 000
Kommun	500 000
Kriminalvård	500 000
Summa Rehabförsäljning	1 200 000
Marknadsintäkter	
Servicetjänster	250 000
Bygg- och transporttjänster	275 000
Städ- och parkarbeten	100 000
Summa Marknadsintäkter	525 000
Summa intäkter	1 725 000

Projektet har en verksamhetschef med en månadslön på 25 000 kr och tre handledare med vardera en lön på 20 000 kr per månad. Man hyr lokaler och fordon av kommunen. Projektets kostnader för föregående verksamhetsår ser ut på följande vis:

Lön verkschef 25 000 per månad	300 000
Lön tre pers à 20 000/mån	720 000
Summa lön	1 020 000
Lönekostnadspåslag 35 procent	357 000
<i>Summa Lönekostnad</i>	<i>1 377 000</i>
Lokalhyra	250 000
Resor, mobilfn m.m.	75 000
Summa kostnader	1 702 000
Resultat (vinst)	23 000

Till detta kommer subventioner från kommunen i form av ytterligare lokaler (100 000 kr per år) och datorer (25 000 kr per år), dvs. **en dold subvention på 125 000 kr** som inte påverkar verksamhetens resultat. De frågor man nu kan ställa sig ur ett rent ekonomiskt perspektiv är om det är ett lönsamt projekt och om det är ett billigt eller dyrt projekt? En enkel nyckeltalsanalys ger vid handen följande siffror:

Tabell 10.1 Nyckeltal för Återtåget baserat på verksamhetens resultaträkning

	Täljare	Nämnare	Nyckeltal
kostnad per årsplats	1 702 000	20	85 100
kostnad per årsplats för externa	1 200 000	20	60 000
kostnad per dygn	1 702 000	365	4 663
intäkt per dygn	1 725 000	365	4 726
Vinst per dag	23 000	365	63
Vinst per deltagare	23 000	20	1 150
Vinst per satsad offentlig krona	23 000	1 200 000	2%

Tittar vi enbart på dessa siffror så ser det ut att vara ett projekt som kostar samhället 1 200 000 kr per år. Per deltagare uppgår kostnaderna till 85 000 kr på årsbasis varav 60 000 kr utgör offentliga medel. Den årliga vinsten är blygsam och de offentliga insatserna ger på ett års sikt endast en avkastning på 2 procent.

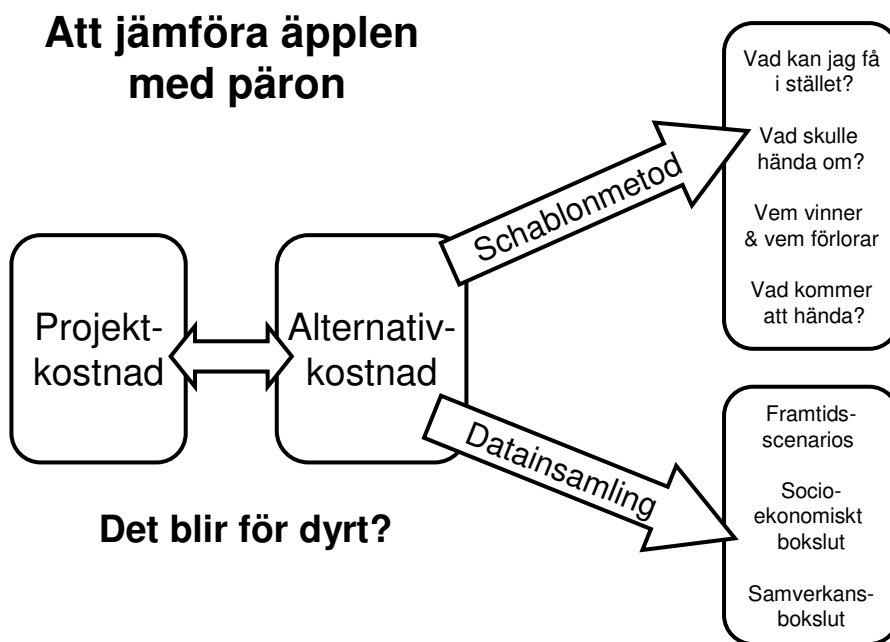
Låt oss nu anta att den berörda kommunen har problem med sin budget och eftersom detta projekt är en frivillig, icke lagstadgad, verksamhet väcks frågan om man ska lägga ner projektet för att därmed spara 600 000 kr eller ha det kvar. Låt oss i det följande analysera vad som skulle vara ett ekonomiskt sett klokt beslut.

10.2 Det blir för dyrt!

Som beslutfattare ställs man ofta inför att fatta beslut om att finansiera eller inte finansiera ett visst projekt. Låt oss ta exemplet ovan. Det kommer att kosta socialtjänsten i den berörda kommunen 600 000 kr om året. De totala samhällskostnaderna uppgår på årsbasis till 1,2 mnkr. Är detta mycket? Eller håller det påstående som ofta yttras i denna typ av sammanhang: **det blir för dyrt!**

Det beror ju på vad man jämför med. Den offentliga beslutfattarens dilemma består av flera olika delar. Den första är att man sällan har en bild av vad som är alternativet till att fatta ett finansieringsbeslut. Det andra är att man sällan förfogar över metoder att ekonomiskt jämföra de olika alternativen med varandra. Det tredje är att om det skulle finnas sådana metoder är dessa ofta så svåra, komplexa, tidskrävande och dyra att det i praktiken blir omöjligt att genomföra.

Låt oss därför med detta som grund föreställa oss att vi ska utvärdera detta projekt ur ett samhällsekonomiskt perspektiv.⁹² Vi vill helt enkelt ta reda på projektets "lönsamhet" sett ur ett bredare och mer långsiktigt perspektiv än det kommunalekonomiska ettårsperspektivet och vi kommer att visa sju helt olika sätt och med helt olika ambitionsnivåer att göra detta på. Allt från en enkel överslagberäkning som i stort sett vem som helst kan utföra på några timmar, till en mer grundläggande analys som kräver månader av analysarbete.

⁹² Vi kommer här inte att göra någon analys av kostnadseffektiviteten av ett visst projekt, dvs. hur kostnadseffektivt en viss insats är i förhållande till en annan insats. Vi återkommer till detta i slutet av rapporten.

I korta nästan slagordsmässiga termer beskriver vi de sju olika metoderna på följande vis:

Frågeställning	Metod
Vad kan jag få i stället?	Alternativkostnadsmodell
Vad skulle hända om?	Villkorade kalkyler
Hur fördelas effekterna mellan olika aktörer?	Vinnare & förlorare
Vad kommer att hända?	Prognoser & skattningar
Vilken framtid går vi till mötes?	Scenariometoden
Om vi har en helhetssyn?	SocioEkonomiska bokslut
Om vi samverkar?	Samverkansbokslut

Skälet till att vi väljer att presentera så många olika metoder är att vår erfarenhet säger att i denna typ av sammanhang riskerar man snabbt att drunkna i olika svårigheter som handlar om komplexitet i att ställa upp kalkylen, svårighet att hitta data, modelluppbyggnad och andra arbetskrävande insatser. Sålunda resignerar man ofta och ger upp inför det till synes oöverstigliga.

Naturligtvis kan denna typ av kalkyler vara mycket komplexa, men också göras mycket enkla. Vi vill här visa hela panoramat. Vår tanke är att det är bättre att göra en enkel överslagskalkyl och få grepp på storleksordningar än att inte göra något alls. Det viktiga är att komma ihåg begränsningarna och allmängiltigheten i de slutsatser man kan dra med stöd av de förenklade modellerna. Vill man ha en Rolls Royce, får man betala för en Roll Royce. Det gäller även i kalkylsammanhang.

10.3 Fyra tämligen enkla metoder för schablonmässiga kalkyler

Vi börjar med att demonstrera fyra tämligen enkla metoder för att ekonomiskt värdera ett rehabprojekt. Metoder som är så enkla att i princip vem som helst som är väl insatt i projektet på ganska kort tid kan genomföra dem på egen hand.

10.3.1 Vad skulle jag kunna få i stället?

Den första frågan man kan ställa sig som beslutsfattare är: om jag nu la ner detta projekt, vad skulle jag kunna få för pengarna i stället? Dvs. att beskriva en sorts alternativ användning av resurserna. Man skulle kunna säga att ett sådant tänkande speglar vad respektive aktör tror kommer att hända med dessa ungdomar om projektet läggs ner. Låt oss anta att socialchefen tror att deras framtida liv kommer att präglas av perioder av omhändertagande på institution (s.k. HVB-boende). Kriminalvården ser en risk att flera av dem kommer att hamna i fängelse. Och arbetsförmedlingen ser framför sig kostnader för a-kassa. I tabellen nedan har vi nu ställt samman vad som skulle vara de olika aktörernas alternativa användning av de pengar som idag går till att skapa tjugo årsplatser i projektet.

Tabell 10.2 Alternativanvändningen av de offentliga aktörernas satsning i projektet

Aktör	Totalkostnad	Alternativ	Kostnad	Antal	Antal/deltagare
Kommun	600 000	HVB-dygn	31 00	193	10
K-vård	400 000	Fängelsedygn	1 900 ⁹³	210	11
Arbetsförmedling	200 000	A-kassa månad	8 000	25	1

Vi ser då att för kommunens del räcker den satsade summan till ca tio HVB-dygn per medverkande ungdom i projektet, för kriminalvårdens del elva dygn på slutan anstalt och för arbetsförmedlingen ca en månads a-kassa per deltagare. Om man tror att projektet har en god framgångspotential och att alternativet för dessa unga människor är en hög sannolikhet för långvarigt utanförskap leder detta

⁹³ Kriminalvårdsstyrelsens hemsida, 2007.

naturligtvis till slutsatsen att man för en dygnskostnad på 235 kr per deltagare får ganska mycket för pengarna. I all synnerhet om man jämför det med vad man skulle ha kunnat få i stället.

10.3.2 Vad skulle hända om – villkorade kalkyler

Ett stort problem då man ska göra denna typ av analyser är att man inte har tillgång till några referensdata. Man vet vad projektet kostar, men sällan vad som skulle hända om man inte hade projektet och vilka kostnader detta skulle kunna leda till.

Om man inte förfogar över något annat, är faktiskt internet ett utomordentligt stöd för den enklaste formen av kalkyler. Det vimlar av uppsatser, avhandlingar och artiklar som beskriver kostnader för olika sorters utanförskap. Så länge man är varsam med begränsningarna i denna typ av material kan man mycket väl använda dem. Vi visar med ett par exempel:

Låt oss anta att det för vår målgrupp finns betydande risker att ett par av deltagarna till följd av ett långvarigt utanförskap på arbetsmarknaden hamnar i livslång psykisk ohälsa med starka inslag av depression. Vad skulle ett sådant scenario leda till? På internet hittar vi en hemsida som säger att den årliga samhällskostnaden för ett sådant livsförlopp uppgår till 491 000 kr per person.⁹⁴ Om detta skulle bli följden för två av personerna i målgruppen blir de årliga samhällskostnaderna ca en mnkr. Under loppet av 30 års tid kommer detta att generera en samhällskostnad på mellan 15 och 20 mnkr. Detta kan ställas mot projektkostnaden för de offentliga aktörerna för samtliga tjugo personer på ca 1,2 mnkr per år eller kostnaden för en årsplats i projektet för det offentliga på ca 60 000 kr. Vi kan då ta fram följande enkla nyckeltal:

* priset på två personers utanförskap till följd av psykisk ohälsa/årskostnad för att driva projektet för tjugo ungdomar = 20 mnkr/1,2 mnkr = 16,7

Med andra ord om projektet leder till att två av dessa ungdomars framtida utanförskap i form av psykisk ohälsa kan förhindras och inga andra positiva effekter uppstår ger projektet en avkastning på 16,7 gånger pengarna eller 1,670 procent.

Eller låt oss ta ett helt annat scenario; utan projektet kommer tre till fyra av de unga männen att hamna i ett livslångt utanförskap till följd av narkotikamissbruk och därmed förknippad kriminalitet. Vad kommer detta att kosta? En rapport från Västra Götalands Polismyndighet på internet ger oss viss vägledning.⁹⁵ Den årliga kostnaden enbart för brottsligheten (alla andra kostnader ej medräknade) kring en missbrukare uppgår enligt denna rapport till ca 540 000 kr per person. Om detta skulle gälla fyra av de unga männen i vårt projekt kommer de (med utgångspunkt i dessa data) årligen att kosta samhället ca två mnkr enbart i form av kostnader för brott. Under trettio års tid leder detta till samhällskostnader på 35–40 mnkr. Detta kan nu jämföras antingen med projektets totala årskostnad på 1,2 mnkr för de offentliga aktörerna eller kriminalvårdens årliga kostnader som uppgår till 400 000 kr. Vi får då ett annat intressant nyckeltal:

* priset på fyra unga mäns framtida kriminalitet/årskostnad för kriminalvårdens finansiella medverkan i projektet = 35 mnkr/0,4 mnkr = 87,5

Med andra ord om projektet leder till att fyra av dessa ungdomars framtida kriminalitet kan förhindras och inga andra positiva effekter uppstår ger projektet ur kriminalvårdens synvinkel en avkastning på 87,5 gånger pengarna eller 8,750 procent.

⁹⁴ Se www.pfizer.se, augusti 2007.

⁹⁵ Andersson & Rönn, Narkotikamissbrukares kriminalitet i Västra Götaland, 2004, Länskriminalen i Västra Götaland, sid 8.

Det är naturligtvis alltid vanskligt att göra denna typ av kalkyler. Letar man tillräckligt länge kommer man sannolikt att kunna hitta stöd för vilket påstående som helst. Men om man inte har tillgång till några andra data kan det åtminstone ge en projektledare eller en styrgrupp någon form av referenspunkt för att diskutera frågan om projektet är för dyrt eller i något rimligt samhällsperspektiv kan tänkas vara lönsamt. Det viktiga är att vara öppen med hur man funnit data och hur man gjort sina kalkyler.

10.3.3 Vem vinner och vem förlorar?

Ett annat, och något mer komplicerat, sätt att resonera på är att utgå från följande fråga: vad skulle hända om vi inte hade detta projekt? Man skulle kunna kalla detta en villkorad kalkyl eller hypotetisk kalkyl baserad på ett antagande vad som skulle hända om vi inget gjorde, eller gjorde som vanligt.

I nedanstående tabell har vi jämfört kostnaderna för att driva projektet under ett år för tjugo ungdomar med alternativet att det leder till bara en enda sak, nämligen att **en av dessa ungdomar inte hamnar i ett livslångt narkotikamissbruk**. Vi utgår då från ett av de ”standardscenarier för utanförskap” som vi tidigare presenterat som en sorts måttstock på utanförskapets kostnader. Vi har med utgångspunkt i kunskap om den berörda målgruppen valt scenariot narkoman. Detta sätt utgör naturligtvis en utomordentlig överförenkling av verkligheten, men innehåller sannolikt mer information än att inte alls beakta dessa effekter.

I tabellens vänstra del ser vi kostnaderna för olika aktörer och samhället i stort till följd av en persons narkotikamissbruk i ett, fem och 30 år (diskonterade till 4 procents ränta). I den mittersta kolumnen hittar vi de tre parternas årliga kostnader för att stödja projektet. I de tre högra kolumnerna hittar vi slutligen kvoten mellan det man satsar och det man får tillbaka till följd av vårt antagande om framgång. Det bör också noteras att vi här endast beaktat ökade välfärdskostnader till följd av utanförskapet och negligerar framtida produktionsförluster.⁹⁶

Tabell 10.3 Lönsamhetskvoten av projektet om det skulle leda till att det förhindrade att en av dessa tjugo ungdomar att bli narkoman

	Narkoman			Kostnad	Intäkt/kostnad		
	1	5	30		1	5	30
Arbetsförmedling	26 375	122 115	474 325	200 000	0,13	0,61	2,37
Försäkringskassa	113 833	527 036	2 047 145				
Kommun	258 979	1 199 047	4 657 409	600 000	0,43	2,00	7,76
Landsting	62 234	288 135	1 119 190				
Rättsväsende	651 340	3 015 634	11 713 504	400 000	1,63	7,54	29,28
Övriga	540 000	2 500 143	9 711 206				
Summa	1 652 761	7 652 109	29 722 778	1 200 000	1,38	6,38	24,77

Vi ser då att redan på ett års sikt är samhällets intäkter 38 procent (kvoten 1,38) större än kostnaderna om projektet leder till att man förhindrar en enda deltagares framtida utanförskap till följd av narkotikamissbruk. I övrigt kan man helt misslyckas och kalkylen visar ändå på en vinst. Vi ser dessutom att rättsväsendet är den stora vinnaren som på 30 års sikt får en avkastning i detta scenario på nästan 30 gånger pengarna. Kommunen går med en vinst först efter drygt två år ($1/0,43 = 2,32$). För arbetsförmedlingen utgör projektet en förlust i mer än fem års tid – en följd av missbrukarens normala frånvaro i de arbetsmarknadspolitiska systemen. De belastar i första hand andra aktörer genom sitt utanförskap. Det tabellen visar är fem saker som inte alltför sällan blir synliga i denna form av kalkyler:

⁹⁶ Om dessa produktionsförluster skulle medräknas skulle den totala samhällsvinsten nästan fördubblas.

- * samhället går med vinst kortsiktigt och omedelbart
- * vinsten är både på kort och på lång sikt betydande. Om vi skulle beskriva projektet som en social investering uppgår avkastningen till många hundra procent
- * den dominerande aktören (den som tar det största sociala investeringsansvaret), i det här fallet kommunen, går ofta med vinst först efter något år
- * det finns även på medellång sikt förlorare, i det här fallet arbetsförmedlingen, som går med vinst först efter mycket lång tid
- * det finns aktörer, t.ex. försäkringskassan, som får betydande vinster av projektet utan att ha satsat egna resurser.

Förutsättningen för att kunna göra denna typ av kalkyler är att man, som vi har här, har tillgång till rimliga kalkyler för utanförskapets kostnader. Det är ju dessa kostnader på kort och lång sikt som utgör referenspunkten för kalkylen.

10.3.4 Vad kommer att hända – prognoser om framtida utanförskap ⁹⁷

En fjärde modell är att med kunskap om deltagarna i projektet försöka sig på något så svårt som att prognostisera deras framtid med och utan projektet. En modell vi använt oss av är att vi låtit ett antal (i regel minst tre) olika människor som haft god kunskap om deltagarnas liv och förutsättningar (oberoende av varandra) göra en prognostisering av deltagarnas sannolika framtida liv i termer av utanförskap. Vi har då använt oss av en femgradig skala och de tre typscenarierna vi beskrivit i denna rapport. Därefter har vi vägt samman de olika bedömarnas prognoser till ett medelvärde. Slutligen har dessa sannolikheter vägts samman med kostnaderna för utanförskapet. Mer formellt kan följande ekvation ställas upp:

- * förväntad framtida kostnad =
= sannolikheten för marginalisering * kostnaden för marginalisering (ekv 1a)
- * $K(V) = P(M) * K(M)$ (ekv 1b)

Det vi gjort i kalkylen är helt enkelt att konfrontera de sannolikhetstal för framtida marginalisering som gjorts med de kostnader för sådant utanförskap vi haft tillgång till. I tabellen nedan har en sådan sammanvägning gjorts för vårt fiktiva projekt. I de tre vänstra kolumnerna beskrivs kostnaderna för långtidsarbetslöshet/sjukskrivning (dvs. $K(M)$). I nästa kolumn ser vi att bedömarna angivit den genomsnittliga sannolikheten för långtidsarbetslöshet är 30 procent för varje individ i gruppen (dvs. $P(M)$). Det väntevärde (dvs. $K(V)$) som fås för gruppen på tjugo anger att bedömarna tror att 6 ($0,3 * 20 = 6$) av dem kommer att hamna i långsiktigt utanförskap till följd av arbetslöshet/sjukdom. I de tre högra kolumnerna återfinns de framtida (välfärds-)kostnaderna för detta. Inte heller här är eventuella framtida produktionsförluster medräknade.

⁹⁷ Denna modell har vi tillämpat i två studier; Livlinan i Österåker och Gemet i Karlstad – se reflista.

Tabell 10.4 Förväntade framtida samhällskostnader för gruppen om de bedöms till 30 procent hamna i ett långsiktigt utanförskap i form av arbetslöshet och sjukskrivning

	Långtidsarbetslös/sjukskriven			Sannolikhet	Väntevärde	Förväntad framtida kostnad för gruppen		
	1	5	30			1	5	30
Arbetsförmedling	26 222	121 404	471 565	0,3	6,0	157 331	728 425	2 829 392
Försäkringskassa	227 363	1 052 667	4 088 831	0,3	6,0	1 364 178	6 316 001	24 532 988
Kommun	33 508	155 137	602 591	0,3	6,0	201 046	930 820	3 615 547
Landsting	59 752	276 645	1 074 559	0,3	6,0	358 511	1 659 867	6 447 356
Rättsväsende	0	0	0	0,3	6,0	-	-	-
Övriga	0	0	0	0,3	6,0	-	-	-
Summa	346 844	1 605 852	6 237 547	0,3	6,0	2 081 065	9 635 114	37 425 283

Vi ser då följande:

- * de årliga framtida förväntade samhällskostnaderna för gruppen som helhet uppgår till ca två mnkr
- * under de kommande 30 åren förväntas de gemensamt konsumera samhällstjänster till en kostnad av 37 mnkr, diskonterat till nuvärde vid 4 procents ränta
- * till detta kommer kostnaderna för de produktionsförluster som uppstår till följd av utanförskapet liksom kostnaderna för uteblivna skatteintäkter
- * den stora kostnadsbäraren är försäkringskassan till följd av deras sannolika (och dessutom till stor del sannolikt onödiga) sjukersättning (det som för kallades förtidspension)⁹⁸
- * arbetsmarknadsmyndigheterna drabbas i tämligen ringa omfattning, eftersom dessa unga människor tämligen snabbt i statistiska termer kommer att definieras som utanför arbetskraften.

Dessa siffror kan nu relateras till de årliga kostnaderna för de olika aktörernas bidrag till projektets finansiering, vilket vi gör i tabellen nedan:

Tabell 10.5 Förväntade framtida samhällskostnader för gruppen i förhållande till respektive aktörs finansiella bidrag till projektet

	Intäkt			Kostnad	Kvot intäkt/kostnad		
	1	5	30		1	5	30
Arbetsförmedling	157 331	728 425	2 829 392	200 000	0,79	3,64	14,15
Försäkringskassa	1 364 178	6 316 001	24 532 988				
Kommun	201 046	930 820	3 615 547	600 000	0,34	1,55	6,03
Landsting	358 511	1 659 867	6 447 356				
Rättsväsende		-	-	400 000	-	-	-
Övriga		-	-				
Summa	2 081 065	9 635 114	37 425 283	1 200 000	1,73	8,03	31,19

Här kan vi se att redan på ett års sikt genererar projektet en samhällsvinst som innebär att de kostnader som satsas blir täckta av intäkterna och dessutom uppstår en vinst på ytterligare 73 procent eller ca 800 000 kr. Vi kan dessutom se följande:

⁹⁸ Detta är något som på nationell nivå speglas i siffrorna för unga som förtidspensioneras, se t.ex. Statistisk Årsbok, 2007, tabell 498.

- * för ingen av de finansierande aktörerna ger projektet en vinst under det första året. Vinsten dyker upp först efter två till tre år, vilket illustrerar behovet av långsiktighet i denna form av projekt
- * på lång sikt, här definierat som 30 år, ger projektet en utomordentligt hög avkastning för samhället i sin helhet, mer än 30 gånger insatsen
- * den aktör som tjänar mest på projektet, försäkringskassan med en vinst på 25 mnkr över en trettioårsperiod, har inte bidragit alls till projektet
- * en av de bidragande aktörerna, rättsväsendet, får i denna kalkyl ingen vinst alls eftersom just denna kalkyl bygger på ett antagande om att ingen av deltagarna i projektet har ett kriminellt mönster.⁹⁹

Dessa två senare effekter visar tydligt det som nästan alltid dyker upp i denna typ av projekt, nämligen vinnare och förlorare. Vår erfarenhet är att det är viktigt att hålla detta i minnet eftersom förlorarna kan ha en benägenhet att inte medverka i processer som inte gynnar den egna organisationen.

10.3.5 Sammanfattning – schablonmetoder

Vi har nu visat på fyra olika sätt att med hjälp av enkla schablonmetoder göra överslagskalkyler för att få en bild av det samhällsekonomiska värdet av ett projekt kring barn och unga. Fördelen med dessa tämligen enkla metoder är att i stort sett vem som helst kan med lite eftertanke och data som finns i denna rapport göra kalkyler för den egna verksamheten. Vare sig teoretiskt eller praktiskt är de särskilt svåra att utföra.

Nackdelen är naturligtvis att de inte kan göra några som helst anspråk på att visa hela sanningen (vilket för övrigt i stort sett inga kalkyler kan göra). De utgör en sorts villkorade kalkyler eller en ekonomisk värdering av hypotetiska utfall från en viss given verksamhet. Deras användbarhet står och faller med realismen i de hypoteser som ligger till grund för kalkylen och trovärdigheten i de grunddata man använder sig av.

Icke desto mindre är de enligt vårt förmenande ett stort steg framåt från ståndpunkten att gissa eller negligera de ekonomiska effekterna av en preventiv eller rehabiliterande insats, så länge man bara är försiktig med och redovisar begränsningarna i kalkylens generaliserbarhet och är öppen med varifrån man fått data och hur sedan hur man räknat och använt dessa data.

Det avgörande skälet till att använda sig av denna form av enkla schablonmetoder är att de är enkla, snabba och billiga att göra. Och i situationer där man vill skaffa sig en uppfattning om storleksordningar kring de ekonomiska effekterna kan de vara väl så användbara.

10.4 Mer arbetskrävande metoder

Om man vill ha mer underbyggda resultat får man gå tillväga på ett mer grundligt vis. Vi kommer nu att presentera tre olika modeller för detta.

10.4.1 Att bygga scenarier med hjälp av välfärdskonsumtionskedjorna

Den första av dessa skulle vi kunna kalla scenariometoden. Modellen bygger på att man tillsammans med en eller flera olika expertgrupper bygger ett eller flera olika scenarier för hur framtiden kan tänkas komma att utvecklas för den grupp man vill studera. Man gör detta dels för det fall att inget

⁹⁹ Detta resultat bygger på ett överförenklat antagande om i vilken form av utanförskap projektets tjugo ungdomar kan komma att hamna. Naturligtvis kan man också göra alternativa prognoser kring utanförskap som innebär missbruk, kriminalitet och psykisk sjukdom. Se vidare Nilsson & Wadeskog, *Skräddarsydd rehabilitering – en lönsam historia*.

särskilt görs (business as usual-scenariet), dels för ett (eller flera) interventionsscenario oavsett om det handlar om allmän prevention, tidiga insatser eller ren rehabilitering. Utgångspunkten för detta arbete är de välfärdskonsumtionskedjor vi tidigare presenterat. Låt oss nu beskriva hur en sådan process skulle kunna gå till med vårt fiktiva ungdomsprojekt.

Vi vill alltså ställa två ekonomiska bilder mot varandra. Dels vad händer om vi inget gör, dels effekterna av projektet. Den första frågan man ställs inför när man ska göra detta är om det räcker med att ställa två bilder mot varandra – en sorts ”typindivid”(eller genomsnittsindivid) med och utan projektet – eller om det krävs en mer nyanserad bild. I idealfallet skulle vi naturligtvis vilja skapa tjugo olika individuella scenarier, ett för varje person i projektet. Av praktiska skäl låter detta sig i regel inte göra. Därför blir lösning att försöka hitta några viktiga skillnader mellan olika delar av den grupp som ska studeras som är viktiga och meningsfulla.

En första klyvning skulle kunna vara mellan kvinnor och män. Vi vet från tidigare studier att utanförskapet för unga män ser annorlunda ut än för unga kvinnor både i form av livsstil och vad avser ekonomiska effekter. Män tenderar, lite tillspetsat, att blir mer missbrukande och kriminella. Kvinnor tenderar, lika överförenklat, mer hamna i psykisk ohälsa och bli beroende av insatser från socialtjänsten. En annan intressant klyvning skulle kunna vara mellan yngre och äldre. Upp till arton års ålder är man inte myndig, föräldrarnas försörjningsansvar kvarstår och skolan har ett uppföljningsansvar. Då man blivit nitton år upphör dessa effekter och utanförskapet manifesteras ofta både ekonomiskt och i ansvarstermer för berörda aktörer. På så sätt kan vi välja att i scenarioform studera effekter för den äldre respektive yngre gruppen samt uppdelat på män och kvinnor med och utan projektet.

Hur ska vi då gå tillväga för att fånga dessa fyra gruppers tänkbara framtida liv, med och utan vårt fiktiva projekt. Vi har själva använt oss av en workshops-modell på följande vis: man skapar ett antal vad vi kallar expertgrupper, dvs. grupper av personer som besitter stor kunskap om den berörda målgruppen. Därefter genomför man tillsammans med dessa expertgrupper ett antal (tre till sex stycken) workshops, där man steg för steg mejslar fram innehållet i de olika scenarierna. Mellan varje workshop dokumenterar man resultatet, återkopplar detta till gruppen och ber om kompletteringar och korrigeringar. Ett sådant scenario skulle i mycket komprimerad form kunna se ut på följande vis:

Agneta – Amfetaminmissbrukare, kvinna

Agneta finansierar sitt missbruk i första hand genom stölder och inbrott, stundtals en till två inbrott per dygn. Annars finansieras missbruket genom langning. Prostitution som försörjningskälla tillgriper hon periodvis. Då hon tänder av försöker hon upprepade gånger bli inskriven på avgiftning.

Hon har flera skyddstillsynsdomar. Periodvis har hon gripits en gång i månaden eller oftare. Ett par gånger i fängelse med halvårslånga strafftider. I huvudsak korta strafftider, men hon har en längre dom till följd av grovt narkotikabrott. Tiden före Basta har hon suttit i fängelse i genomsnitt en halv till en månad per år.

Även om hon har jobbat, särskilt tidigt i missbrukskarriären, har hon levt på socialbidrag under långa perioder samt finansierat sitt missbruk genom egen försäljning. Hon har haft kortare eller längre perioder med a-kassa eller sjukpenning. Har fått bostad via det sociala, i vissa fall med mycket höga månadskostnader.

Hon har två omhändertagna barn. De är efter flera utredningsomgångar placerade i två olika fosterhem. Barnen har särskilt stöd i skolan och under perioder kontakt med BUP.

Över åren har hon genomgått tre olika behandlingar på vardera ca nio mån. Dessutom har hon deltagit i öppenvårdsprogram av olika slag. Såsom 12-stegsprogram. Hon har inte lyckats hålla

sig drogfri trots både arbete och lägenhet, så efter ett tag har hon fått upprepade besök av störrningsjouren och blivit av med sin lägenhet.

Socialtjänsten har hjälp till att magasinera hennes saker och ordnat något annat boende mellan behandlingarna. Hon bor då omväxlande på härbärke, på socialt kontrakt eller hotellhem.

Till följd av missbruket drar hon på sig olika infektionssjukdomar (gulsot, olika sexuellt överförbara sjukdomar etc.) som gör att hon får besöka vårdcentral, akuten och stundtals läggs in på infektionsavdelning. Hon utsätts för misshandel och annat våld som gör att polis och ibland sjukvården blir inblandad. Hon får vid ett stort antal tillfällen förskrivet olika former av lugnande medicin från bl.a. vårdcentralen. Hon har sökt upp psykakuten vid några tillfällen för nojor av olika slag. Periodvis nyttjar hon psykofarmaka.¹⁰⁰

I fallet med Återtåget skulle vi välja tre expertgrupper. En första grupp bestående av professionella som representerar olika kunskapsområden som berör målgruppen t.ex. socialtjänst, skola, rättsväsende, psykiatri, somatisk vård, arbetsmarknadsmyndigheter etc. En andra grupp bestående av män i målgruppen. Och en tredje grupp bestående av kvinnor i målgruppen. Erfarenheten säger att män och kvinnor i utsatta målgrupper har helt olika verklighetsbilder. Arbetar man med män och kvinnor i samma expertgrupp, tenderar männen att ta över processen och kvinnorna gradvis tystna. Det blir också väldigt tydligt att de professionella ofta har djupa men mycket smala kunskaper om målgruppen, men ibland starkt förvrängda av den tolkningsram som ligger i varje yrkesroll. Personerna i målgruppen är de som oftast sitter på den mest genuina kunskapen om helhetsbilden i utanförskapet.

Om man gör på detta vis, så får man tre kontrasterande bilder av verkligheten, där syftet med processen är att samtliga tre grupper ska vara överens om att de scenarier som mejslas fram är rimliga, sannolika och troliga. Det visar sig att denna metod i stort sett alltid leder till en för deltagarna häpnadsväckande helhetsbild oavsett hur professionell eller erfaren man är inom sitt yrke. Man saknar i regel viktig kunskap om välfärdskartans övriga delar. För de professionella visar det sig ofta gälla bristen på kunskap och insikt om brukarens perspektiv samt sidoordnade myndigheter.

Arbetsmetoden förutsätter att den eller de som leder den har en god kunskap om de offentliga systemen och deras relation till målgruppens situation samt att de olika arbetsseminarierna leds utifrån ett genomtänkt kreativt och pedagogiskt perspektiv.

10.4.2 Att undvika överdrifter i resultat

Modellen gör det möjligt att förbluffande snabbt få en god helhetsbild av utomordentligt komplexa förlopp som berör marginalisering och utanförskap. De tidigare redovisade välfärdskartorna utgör därvidlag hjälpmedel i den pedagogiska processen. Trovärdigheten i resultat står och faller med realismen i de scenarier som tas fram. Det finns dock en icke obetydlig risk att deltagarna i processen omedvetet börjar skönmåla eller övervärdera effekterna av det studerade projektet. Vi har därför utvecklat ett antal sätt att reducera denna risk.

Den första av dessa är att vi skaffar oss en **extern referensgrupp**, en grupp av experter utan vare sig anknytning till oss eller det studerade projektet vars uppgift är att kritiskt värdera och realitetspröva de scenarier vi arbetat fram i våra workshops. En sorts kollegial revision skulle man kunna säga. Detta gjorde vi i en studie kring dubbeldiagnoser utförd för Socialstyrelsens räkning.

En andra metod är att om vi i projektet finner att scenariona pekar på att deltagarna genomgår en betydande positiv utveckling försöker vi styrka detta med hjälp av **objektiva data** tagna från journaler

¹⁰⁰ Detta scenario är (i något modifierad form) hämtat från studien Ur samhällets perspektiv, Nilsson & Wadeskog, NUTEK, 2006. Scenariot är i huvudsak formulerat av före detta missbrukare.

eller akter för de berörda klienterna. Detta gjorde vi i en studie kring personer med psykiska funktionshinder och där vi använde oss av olika etablerade kliniska mått kring slutenvårdskonsumtion, funktionsförmåga och behovsbild m.m.

En tredje metod är att jämföra det utfall de framtagna scenariona målar och med **faktiskt utfall för grupper** som tidigare har genomgått projektet. Detta gjorde vi i en studie utförd för Socialstyrelsen kring reformen med personligt ombud för psykiskt funktionshindrade.

En fjärde metod är att använda **de olika expertgruppernas utsagor som varandras motbilder** för att på så sätt se om olikheter eller inkonsistenser uppstår. Så gjorde vi i en studie kring missbruk där två verksamheter studerades och expertgruppernas utsagor i denna grupp fick utgöra referenspunkt för den andra gruppen.

Sedan är det viktigt att då man väl mejslat fram scenariona inte riskera att överdriva de ekonomiska effekterna av de olika livsförloppen till följd av projektet. Vi har därför utvecklat vad vi kallar **minsta värdes-metoden**. Med detta menar vi för det första, att då effekter av projektet är diffusa, otydliga eller svårsmätbara (t.ex. effekterna av familjens oro för utanförskapet, otrygghet på tunnelbanan till följd av missbruk, vandalisering till följd av en kriminell livsstil etc.) utesluter vi i regel dessa. För det andra, om en effekt av ett rehabiliteringsarbete kan skattas inom ett brett intervall väljer vi regelmässigt att ligga rejält i underkant. Skälen till detta är uppenbara. Om man på en enda punkt överdriver en effekt av ett projekt och någon uppmärksammar detta, faller trovärdigheten för resten av analysen. Med detta anslag kan vi efter genomförd studie någorlunda tryggt säga att vi med säkerhet underskattar effekterna av projektet.

Resultatet av denna process sammanställs sedan i en eller annan form som ekonomiska effekter av projektet både för olika berörda aktörer och samhället som helhet. Tidigare i denna rapport har vi gjort sådana enkla sammanställningar kring "Torbjörn".

10.4.3 Det SocioEkonomiska bokslutet

Styrkan med scenariometoden i förhållande till de tidigare redovisade schablonmetoderna är att man med hjälp av välfärdskonsumtionskartor kan visa på och i grova drag räkna ut de ekonomiska effekterna av viss form av rehabiliterande insats.

Swagheten är att resultaten redovisas i en form som inte omedelbart är kompatibel eller jämförbar med de uppföljnings- och beslutssystem som används inom offentlig sektor eller i samhällsdebatten. Därför har vi tagit fram en modell som vi kallar **SocioEkonomiska Bokslut (SEB) för preventiva, och rehabiliterande insatser**. Detta är den mest utvecklade formen för att redovisa denna typ av effekter och vi kommer längre fram att definiera begreppet mera exakt, och i detalj visa hur ett sådant SocioEkonomiskt bokslut kan arbetas fram.

Skälet till att vi valt denna form är att vi funnit att om man inte kan redovisa denna typ av insatser på ett sätt och med ett språk som påminner om de offentliga budgetsystemens språk får argumenten ingen ordentlig tyngd. Under de senaste decennierna har det både i näringslivet men framförallt inom offentlig sektor utvecklats olika former av vidgade bokslutsmodeller där man försökt fånga in viktiga effekter av den egna verksamheten, men som inte beskrivs i de traditionella uppföljnings- och styrmodellerna. Exempel på sådan bokslut är:

* hållbarhetsredovisningar¹⁰¹

* miljöbokslut¹⁰²

¹⁰¹ Folksam är ett exempel på ett stort företag som tagit fram på hållbarhetsredovisning.

- * personalekonomiska bokslut
- * hälsobokslut¹⁰³.

Dessa har några gemensamma drag:

- * man strävar efter en **regelbundenhet** med samma **periodicitet som ordinarie bokslut** vilket ger en möjlighet till kontinuerlig fördjupning av kunskaper och metodik, men också möjlighet att skapa tidsserier
- * de bygger på att man försöker identifiera de olika områden inom vilka organisationen har en påverkan på världen. På så sätt försöker man **omdefiniera organisationens gränssnitt** mot omvärlden eller **införliva parametrar i redovisningen** som annars uteblir (t.ex. antal sjukdagar per anställd)
- * man kvantifierar och försöker på olika sätt hitta mått för **verksamhetens påverkan** på de externa variablerna i förhållande till den ekonomiska verksamheten (t.ex. utsläppta ton kväveoxid per miljon kr i omsättning)
- * man försöker på olika sätt **internalisera effekterna** på ett bokföringsmässigt acceptabelt vis i redovisningen och redovisa dem sammanhängande med den ekonomiska bokföringen
- * man försöker beskriva hur de icke bokförda parametrarna (t.ex. andelen kort- och långtidssjukskrivna) kan **påverka verksamhetens resultat**
- * i vissa fall strävar man efter att **monetarisera de externa effekterna** så att direkt jämförbarhet med det ekonomiska resultatet erhålles¹⁰⁴
- * presentationen bygger ofta på **nyckeltal**¹⁰⁵ som antingen fångar relationen mellan den traditionella bokföringen och de externa effekterna (t.ex. personalomsättning i förhållande till vinst, sjukdagar per miljoner kr i omsättning).

Det SocioEkonomiska bokslutet är med andra ord en metod med vars hjälp man kan fånga inte bara de kortsiktiga utan även långsiktiga effekterna av en preventiv insats eller rehabiliteringsprocess. Dessa effekter fångas inte bara för den berörda organisationen utan för övriga berörda organisationer och för samhället i sin helhet.

Det SocioEkonomiska bokslutet bygger på att det företagsekonomiska bokslutet kompletteras med ett samhällsekonomiskt perspektiv. Syftet med detta är att internalisera relevanta delar av det sociala företagets externa effekter.

I vår definition av detta bokslut utgår vi från etablerad nationalekonomisk teoribildning och den begreppsapparat som denna teoribildning använder sig av.¹⁰⁶ Inom denna teoribildning använder man sig av begreppet **externa effekter** med vilket i grova drag menas effekter som uppstår till följd av en organisations verksamhet men som inte speglas i dess bokföring eller företagsekonomiska eller myndighetsekonomiska redovisning. Ett vanligt exempel på negativa externa effekter, är miljöeffekter

¹⁰² Nacka kommun är t.ex. en kommun som under lång tid tagit fram såväl miljö- som personalbokslut.

¹⁰³ En bra beskrivning av begreppet hälsobokslut och dess användning finns i Hälsobokslut, Aronsson & Malmquist, Metodicum.

¹⁰⁴ Se Aronsson & Malmquist, Rehabiliteringens Ekonomi, Bilda, 2002.

¹⁰⁵ Med nyckeltal menar vi här kvoten mellan två för företaget viktiga parametrar t.ex. utsläpp av ton svaveldioxid per miljon kr i omsättning eller vinst i kr per helårsanställd.

¹⁰⁶ För vidare diskussion av detta se Bohm, i Samhällets intresse, SNS, 1978.

av industriproduktion. Motsatsen till detta begrepp är interna effekter dvs. sådana effekter som faktiskt redovisas i företagets bokslut m.m. I vår definition av SocioEkonomiskt bokslut har vi utgått från dessa två begrepp.

Bokslutet kan antingen arbetas fram med stöd av rena journaldata och aktdata, dvs. man studerar för de berörda personerna med hjälp av offentlig (men ofta sekretessbelagd) statistik vad som händer eller så gör man detta med stöd av scenariometoden ovan. En tredje modell är att kombinera de båda metoderna. Vi återkommer utförligt till hur ett sådant bokslut kan arbetas fram senare i rapporten.

10.4.4 Samverkansbokslutet

Samverkan är en aktivitet som idag ligger i alla offentliga aktörers uppdrag. Ofta har samverkansfrågorna svårt att göra sig gällande bland alla andra uppdrag. Ett skäl till detta är att de sällan återkommer i de olika organisationernas verksamhetsplaner och verksamhetsberättelser. De riskerar därmed att bli osynliga eller mindre viktiga. Ett sätt att öka synligheten är att som i all annan verksamhet ta med samverkansfrågorna då man ska upprätta ett bokslut och en verksamhetsberättelse.

Ett annat sätt att redovisa samhällseffekterna av en preventiv insats eller ett rehabarbete är att omvandla det SocioEkonomiska bokslutet på ett sådant vis att just samverkansperspektivet framhävs. Detta i all synnerhet idag då nya tvärsektorieella organisationer som samverkansförbund börjar dyka upp på den offentliga arenan. Organisationer som ofta har ett samverkansuppdrag men saknar metoder att följa samverkans ekonomiska effekter. Låt oss börja med att preliminärt definiera vad vi pratar om. Med **samverkansbokslut** menar vi:

- * ett system gör det möjligt att **beskriva och analysera effekter av olika samverkansaktiviteter**
- * i synnerhet ett system som gör det möjligt att följa **finansiella omfördelningseffekter** mellan olika aktörer och mellan kort och lång sikt
- * ett system som är stabilt över tid vilket gör det möjligt att **fånga förändringar och trender**.

Samverkan leder till flera olika effekter varav många idag endast är delvis eller ofullständigt kända. Ett samverkansbokslut kan fylla flera olika funktioner. Det beskriver och **synliggör effekterna** av samverkan, i synnerhet de positiva effekterna – kostnaderna för samverkan är i regel redan kända idag. Därmed kan också **samverkan få en större legitimitet** genom att dess positiva effekter blir synliga. Man får på så sätt också en klar bild av vilka **omfördelningsmekanismer** mellan olika aktörer som uppstår vilket kan underlätta beslutsfattandet. Ett samverkansbokslut kan också bidra med att visa de positiva effekterna av samverkan över tid – man får hjälp att **anlägga ett investeringsperspektiv på samverkan**. Detta leder till ett antal möjligheter och användningsområden:

- * man får ett **helhetsperspektiv på ekonomin** i den offentliga sektorn kring framförallt komplexa frågor och målgrupper
- * man kan **underlätta beslutsfattandet** kring dessa typer av frågor
- * man kan använda bokslutet som stöd då man ska **fördela kostnader för olika samverkansaktiviteter**.

Låt oss illustrera detta med ett samverkansbokslut för Gemet, ett rehabprojekt för personer med psykisk ohälsa i Karlstad Kommun som vi utvärderat bl.a. på detta vis. Här tänker vi oss att det finns ett lokalt/regionalt samverkansförbund bestående av arbetsförmedling, försäkringskassa, kommun och landsting. Gemet finansieras i denna kalkyl helt av samverkansförbundet med ca 570 000 kr årligen.

Tabell 10.6 Samverkansbokslut med ett tänkt Samverkansförbund för projekt Gemet

		Gemet	Samv förbund	Övriga	Summa	Vinst	Vinst/ Individ
Gemet	Intäkt		570 495		570 495		
	Kostnad	568 682			568 682	1 813	201
Samv.förbund	Intäkt		1 252 362		1 252 362		
	Kostnad		570 495		570 495	681 867	75 763
Övriga	Intäkt			322 861	322 861		
	Kostnad				0	322 861	35 873
Totalt	Intäkt				2 145 718		
	Kostnad				1 139 177	1 006 542	111 838

Vi kan då konstatera att Gemet ser ut att skapa en nettovinst för Samverkansförbundet som ligger på drygt 680 000 kr. Denna vinst i sig är större än den årskostnad som Samverkansförbundet haft för Gemet. Förbundet satsar 570 000 kr i Gemet. Men detta leder också till att andra samhällskostnader förändras, här samlade under rubriken övriga. Den totala årliga vinsten som uppstår till följd av Gemet uppgår till ca en mnkr eller drygt 110 000 kr per deltagare och år (här räknat på nio personer).

Samverkansbokslutet ger oss möjlighet att tydligt studera dels effekterna av vad som skulle hända om olika aktörer slog samman sina pengar till en enda påse och agerade samfällt inför ett komplext problem. Men det ger oss också möjlighet (att med en någon annorlunda uppställning än ovan) identifiera vinnare och förlorare i en sådan process och ger oss därmed möjlighet att diskutera hur vinnarna ska kunna kompensera förlorarna för att därmed undvika att en konstruktiv process blockeras till följd av att en av parterna upplever sig som finansiell förlorare.

10.5 Slutsatser

Utifrån dessa sju olika modeller för att ekonomiskt värdera en preventiv insats eller ett rehabprojekt och ett stort antal andra studier vi tagit del av eller medverkat i, kan man dra ett antal olika slutsatser både kring metod och resultat. Vi gör det nedan i punktform:

10.5.1 Resultat

- * det är inte alltid självklart vad som är lönsamt eller inte lönsamt då preventiva insatser eller ett rehabprojekt ska värderas, allt beror på val av perspektiv
- * de flesta preventiva insatser och rehabprojekt är lönsamma ur ett samhällsperspektiv redan under första året. De blir i regel lönsamma för alla involverade aktörer, inklusive de som finansiellt mest bidragit till projektet, efter några år
- * lönsamheten är ofta utomordentligt hög. Redan på ett års sikt ger många projekt en avkastning som kan uppgå till 100 procent eller mer. Ur ett långsiktigt perspektiv ger ett projekt som lyckas förhindra en ung människas marginalisering ofta en avkastning på mellan 20 och 30 gånger insatsen
- * en av orsakerna till detta är att de livslånga kostnaderna för utanförskap är så utomordentligt stora och drabbar så många olika delar av samhället
- * detta innebär att då en preventiv insats eller ett rehabprojekt värderas ur ett kortsiktigt kommunalekonomiskt perspektiv får man nästan alltid en helt annan bild då man breddar eller förlänger perspektivet. Det förvandlas då nästan alltid från en kortsiktig kostnad till en tämligen lönsam social investering

- * framgångsrika rehabprojekt betraktade som en social investering ger nästan alltid avkastningstal som överstiger de mest lönsamma investeringarna på en riskkapitalmarknad
- * man bör alltid i denna typ av sammanhang identifiera kortsiktiga och långsiktiga finansiella vinnare och förlorare i processen, eftersom förlorarna kan ha en benägenhet att avbryta, försvåra, förhindra eller avstå från att medverka i samverkansprocesser där man inte får ett gynnsamt svar på frågan; *"what's in it for me?"*.

10.5.2 Metod

Metodmässigt kan man från ovanstående dra ett antal olika slutsatser:

- * det finns ett flertal olika modeller med vars hjälp det ekonomiska värdet av prevention, tidiga insatser och framgångsrik rehabilitering kan mätas
- * de enklaste metoderna kan på kort tid i stort sett genomföras av vem som helst som driver eller medverkar i ett sådant arbete. De mer avancerade modellerna kräver ofta professionellt stöd och kan ta flera månader att genomföra
- * valet av metod avgörs av en mängd faktorer såsom ambitionsnivå, tillgång till tid och pengar
- * man bör hålla i minnet att ju mer tillförlitliga och ju mer genomarbetade resultat man vill ha desto mer resurser och tid kommer det att kosta
- * det är inte alltid (eller ens oftast) nödvändigt att lägga sig på de högsta ambitionsnivåerna. Ibland kommer man mycket långt med det vi här kallat schablonmetoderna
- * det är viktigt att då man presenterar resultatet av en sådan analysprocess är tydlig med att redovisa tillvägagångssätt och avgränsningar samt begränsningar i resultatens användbarhet (öppenhet och genomskinlighet) så att resultat inte missbrukas, feltolkas eller överdrives.

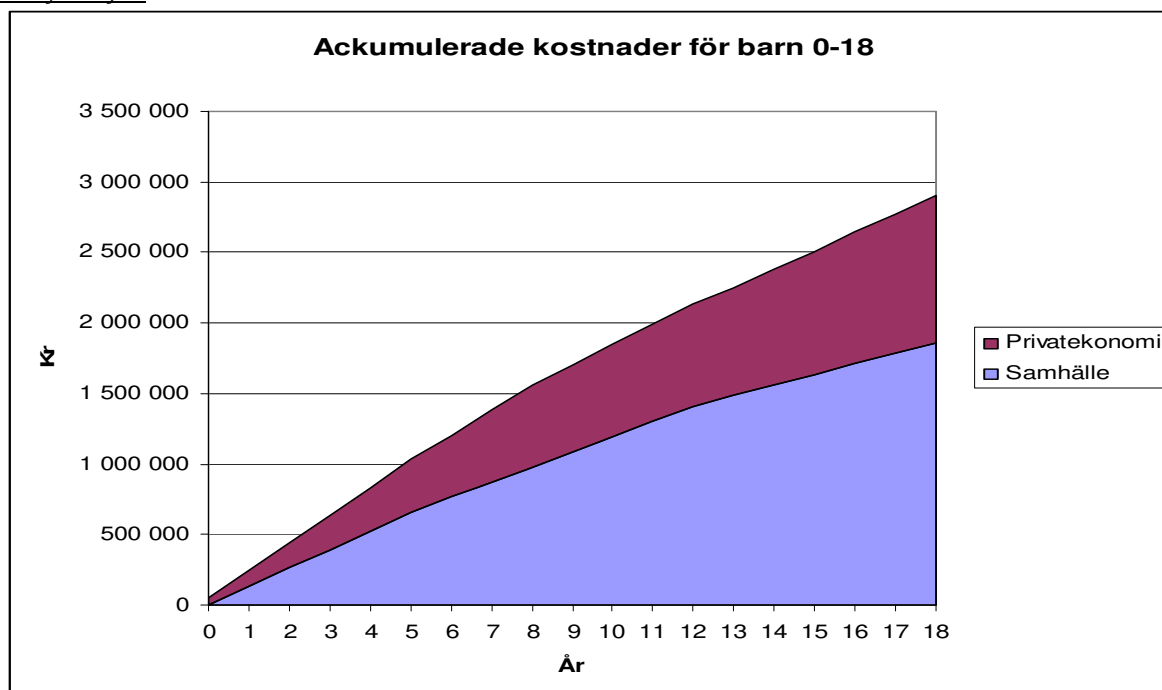
11 VAD KOSTAR UNGA MÄNNISKOR UTANFÖRSKAP?¹⁰⁷

I detta kapitel kommer vi att visa hur unga människors utanförskap utvecklas och fördjupas och att de ekonomiska effekterna av detta utanförskap blir större ju längre vi väntar med att ingripa. Vi kommer också att se att detta mönster kan skilja sig mellan könen.

11.1 Vad kostar normalt sett en ung människa

Vi har nu i ett antal exempel diskuterat olika insatser för unga människor på glid. Möjligtvis kan man utifrån detta få en känsla av att de insatser som görs för unga kan vara både omfattande och dyra. Om det förhåller sig så kan det vara en bra utgångspunkt att ha något att jämföra med. En sådan jämförelse skulle rimligtvis vara vilka samhällskostnader som "normalungdomen" skapar. Då man ska besvara denna fråga kan det vara viktigt att erinra sig att skatte- och välfärdssystemet har flera olika fördelningsmekanismer. En sådan är mellan de med höga inkomster och de med låga. En annan, lika viktig mekanism, är omfördelning över livsrytmen. Tanken, lite förenklad, är att samhället under uppväxt- och utbildningsfasen i unga människor liv bidrar med resurser. Resurser som sedan återbetalas via skattesystemet under den yrkesverksamma fasen då man samtidigt ackumulerar ett finansiellt överskott avsett att förbrukas efter 65 års ålder till bl.a. pension och olika former av vård och omsorg. Kostnaderna under ungdomstiden består av två delar. Den ena delen är de kostnader som uppstår inom familjen för mat, bostad, fritid, nöjen etc. Den andra delen är samhällets kostnader för föräldrapenning, barnomsorg, skola, hälso- och sjukvård etc. I diagrammet nedan redovisas dessa ackumulerade kostnader fram till arton års ålder. Vi ser då att samhällets kostnader för detta uppgår till ca 1,8 mnkr eller ungefär 100 000 kr på årsbasis:

Diagram 11.1 Den ackumulerade kostnaden för barn och unga upp till arton års ålder för samhället och familjen

¹⁰⁷ Detta avsnitt är baserat på data från utvärderingen av projektet Livlinan i Österåker kommun, se referenslista.

11.2 Vad kostar då tjugoungdomar i riskzonen?

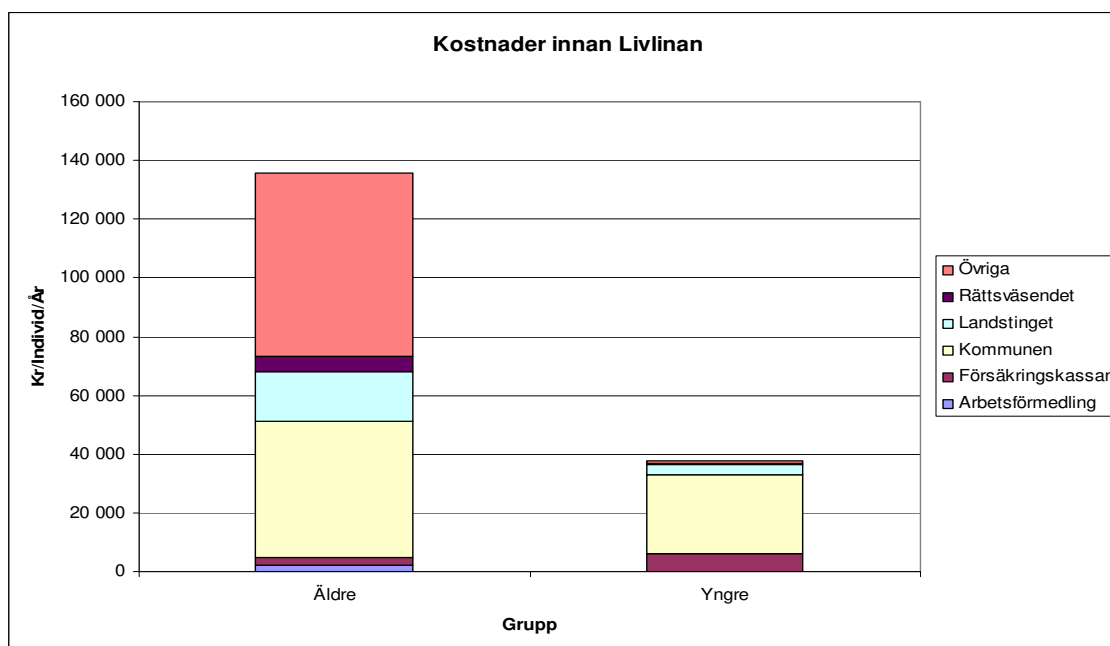
I ett projekt vi studerat för tjugoungdomar som befinner sig i riskzonen och där projektets syfte var att stödja dessa ungdomars väg tillbaka in i samhället genomförde vi en kartläggning av deras samhällskonsumtion utöver "det normala". Målgruppen är mycket blandad. För en utomstående betraktare blir det första intrycket "sköra ungdomar" med ett tungt bagage. Ungdomar som t.ex.:

- * misslyckats i skolan och utsatts för många olika insatser inom ramen för skolhälsoarbetet
- * drabbats av ett tidigt utanförskap och har många gånger trassliga hemförhållanden samt saknar struktur i tillvaron
- * har en komplicerad relation till vuxenvärlden, har alkohol- och andra drogvanor i större omfattning än andra ungdomar, kan ha blivit tagna av polisen
- * i några fall bär med sig en mer eller mindre tydlig (oftast diffus) diagnos (psykiatrisk eller neuropsykiatrisk).

Vi pratar inte här om det som i pressen benämns som värstingar eller ungdomar anslutna till organiserade gängbildningar. Vi pratar snarare om vilsna och sköra unga människor i slutet av tonårstiden och i början av vuxenlivet som av olika skäl befinner sig i en riskzonen, men ännu inte hamnat i utanförskap.

Vi har tagit fram data för dessa tjugoungdomars samhällskonsumtion fram till dess att de kommer i kontakt med det aktuella projektet. Tio av dem är mellan 16 och 19 år gamla (det vi här kallar den yngre gruppen). De resterande tio är mellan 19 och 22 år gamla (det vi kallar den äldre gruppen). I diagrammet nedan ser vi att skillnaderna mellan den yngre gruppen och den äldre gruppen är dramatisk. För den yngre gruppen uppgår den till ca 40 000 kr per person och år eller ca 680 000 kr fram till arton års ålder. Motsvarande siffra för den äldre gruppen är ca 135 000 kr per person och år eller ca 2,7 mnkr för hela uppväxtperioden.

Diagram 11.2 Årliga genomsnittliga samhällskostnader utöver "det normala" för målgruppen fördelat på den äldre och den yngre gruppen och fördelat på olika aktörer

Vi tolkar detta som att under de få år som skiljer den yngre gruppen från den äldre sker en mer definitiv marginalisering av dessa ungdomar. Deras utanförskap befästs. Under denna period upphör föräldrarnas försörjningsansvar, skolans uppföljningsansvar försvinner och man blir myndig både i straffrättslig och i ekonomisk mening.

Kostnaderna är tämligen höga. Om vi jämför dem med normalungdomens genomsnittliga årskostnad på ca 100 000 kr och betänker att kostnaderna i diagrammet ovan i huvudsak omfattar åtgärder under tonårstiden och tiden därefter ser vi att de konsumerar betydligt mer samhällsresurser än normalungdomen. I tabellen nedan återges samma resultat mera preciserat:

Tabell 11.1 Välfärdskostnader för hela målgruppen totalt och individuellt innan man kommer till Livlinan (utöver ungdomars "normalkonsumtion")

		Arbetsförm	Försäkring	Kommuner	Landstinge	Rättsväsen	Övriga	Summa
Äldre	Summa	390 368	556 000	9 274 700	3 386 100	1 051 300	12 453 750	27 112 218
	Per individ	39 037	55 600	927 470	338 610	105 130	1 245 375	2 711 222
	Individ/År	1 952	2 780	46 374	16 931	5 257	62 269	135 561
Yngre	Summa	0	1 067 000	4 835 500	668 800	50 100	201 000	6 822 400
	Per individ	0	106 700	483 550	66 880	5 010	20 100	682 240
	Individ/År	0	5 928	26 864	3 716	278	1 117	37 902

Vi ser då att dessa tjugo ungdomar under sin uppväxt konsumerat ca 34 mnkr mer av samhällsresurser än det vi skulle kunna kalla normalungdomen. För den äldre gruppen uppgår summan till 2,7 mnkr/person och för den yngre ca 0,7 mnkr/person. Om man studerar siffrorna i tabellen mera i detalj finner vi följande:

- * den yngre målgruppen har en stor andel kostnader som belastar försäkringskassan vilket är överraskande eftersom de knappast kan ha sjukpenning. En förklaring kan vara att det är kostnader som uppstår då deras föräldrar blir sjuka/sjukskrivna till följd av deras utanförskap. En annan förklaring kan vara att föräldrakostnaderna är en orsak till barnens problem (sjuka familjer som skapar sjuka barn eller sjuka barn som gör att föräldrarna inte orkar). I varje fall kan man tala om detta som ett flergenerationsproblem
- * hos den äldre målgruppen faller denna kostnad men i stället uppstår till viss del den direkta kostnaden för deras sjukpenning då de är sjukskrivna
- * hos den äldre gruppen hittar vi betydande kostnader för brott (under rubrikerna rättsväsendet och övriga som inkluderar effekter för allmänheten). Något som endast i ringa omfattning drabbar den yngre
- * i bägge åldersgrupperna är andelen landstingskostnader låg. I allt väsentligt handlar det för den yngre gruppen om kostnader inom BUP-verksamheten och för den äldre gruppen inom vuxenpsykiatri
- * den yngre gruppens kommunala kostnader handlar i första hand om insatser från skolans och elevvårdens sida. För den äldre gruppen handlar det i första hand om insatser från IFOs sida. För bägge åldersgrupperna dyker kostnaderna för LVU-insatser upp som stora poster för enstaka individer.

Vi har nu fått ett exempel på en prislapp på unga människor utanförskap. Prislappen är stor och växer med en förskräckande hastighet i takt med att de ungas utanförskap befästs. Dessutom har vi fått en tydlig illustration av talesättet att det är bättre att stämman i bäcken än i ån. Man skulle kunna tala om en sorts **marginaliseringsacceleration**.

11.2.1 Förväntade framtida effekter på kort sikt

Detta var alltså historien. Vad kommer då att hända i framtiden? Kan man göra någon rimlig prognos kring dessa unga människor framtid? I den här refererade studien valde vi ett något annorlunda grepp. Vi bad tre av varandra oberoende personer med god kunskap om de berörda ungdomarna oberoende av varandra göra en bedömning eller prognos av dessa ungdomars framtida marginalisering (såsom missbrukare, psykiskt sjuk eller långtidsarbetslös/sjukskriven). Dessa sannolikheter konfronterades därefter med kostnaderna för de tre karriärtyper vi tidigare diskuterat i denna bok på det sätt vi diskuterade i föregående kapitel.

Naturligtvis är detta både svårt och grannlaga och dessutom etiskt kanske inte helt okomplicerat. Intressant att nämna kan vara att de tre bedömare låg varandra utomordentligt nära både vad gäller risken (sannolikheten) för marginalisering för dessa tio+tio ungdomar och vilken form av utanförskap de sannolikt skulle komma att drabbas av.

Resultatet var att bedömargruppen ansåg att ca 50 procent av ungdomarna i den yngre gruppen och ca 65 procent i den äldre gruppen skulle komma att hamna i ett framtida utanförskap om inga särskilda åtgärder vidtogs. I tabellen nedan ser vi att det framförallt är de äldre männen som enligt vår expertpanel till 75 procent förväntas marginaliseras i motsats till de yngre männen (55 procent) eller de äldre kvinnorna (54 procent).

Tabell 11.2 Den genomsnittliga sannolikheten för tre sorters framtida marginalisering fördelat per kön och åldersgrupp

	Äldre			Yngre		
	arblös	missbr	psyk	arblös	missbr	psyk
Alla	72%	50%	73%	63%	38%	54%
Kvinnor	55%	43%	64%	44%	48%	44%
Män	88%	56%	81%	75%	32%	60%

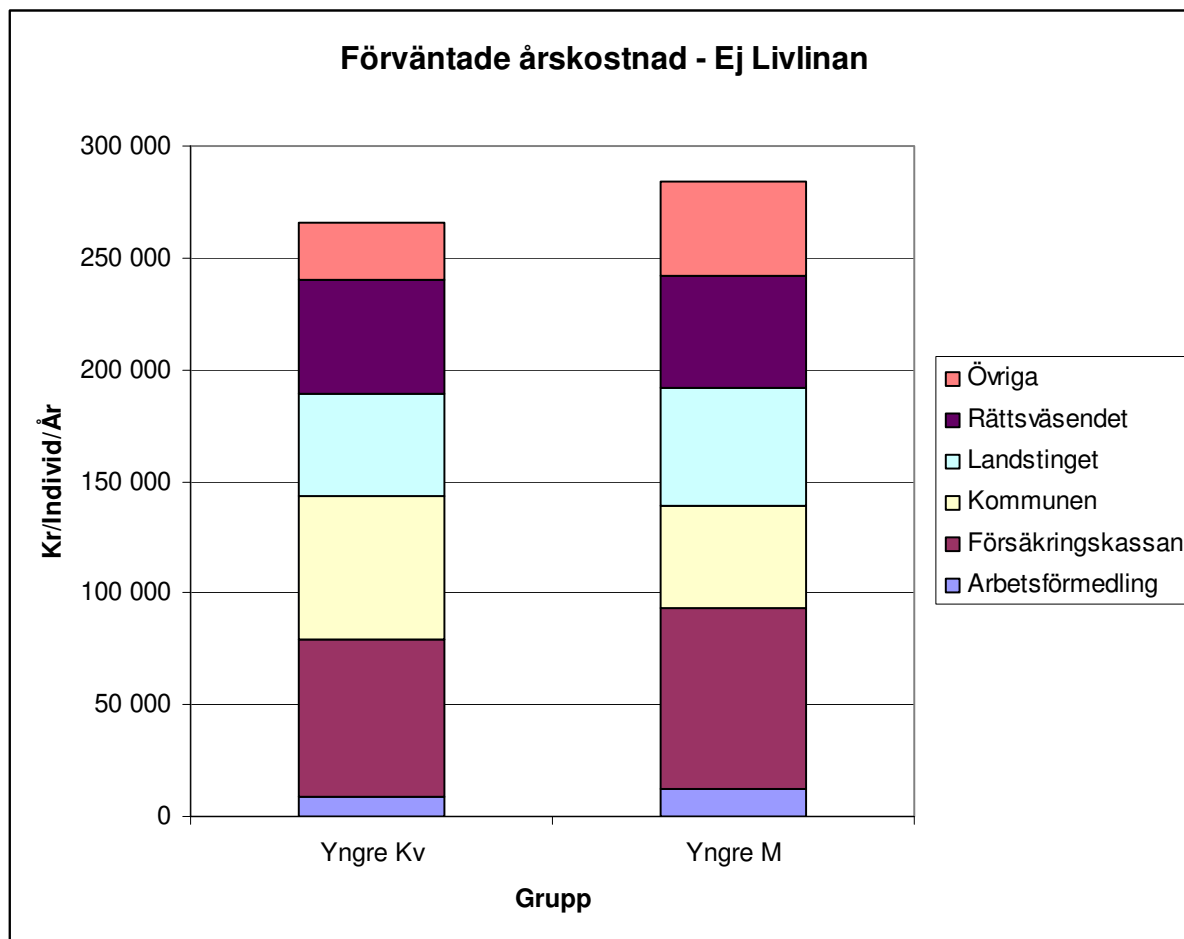
Vad kommer då de ekonomiska effekterna av detta prognostiserade utanförskap att vara? I tabellen nedan har vi räknat på de ekonomiska konsekvenserna av detta framtida utanförskap för den yngre gruppen.

Tabell 11.3 Den genomsnittliga individuella förväntade årliga framtida kostnaderna i en grupp om tio ungdomar mellan 16 och 19 år med 50 procents risks för marginalisering

		Arbetsförm	Försäkrings	Kommuner	Landstinge	Rättsväsen	Övriga	Summa
		Yngre	Alla	10 849	76 845	52 903	50 358	50 388
	Kv	9 196	69 931	63 932	46 102	51 405	25 522	266 088
	M	11 951	81 454	45 551	53 195	49 709	42 065	283 925

Vi ser då att den årliga förväntade genomsnittskostnaden för gruppen som helhet uppgår till ca 2,7 mnkr, eller ca 275 000 kr per ungdom och år. Detta kan ställas mot projektkostnaden på drygt två mnkr för att driva det projekt vars syfte var att för tjugo ungdomar under två år motverka denna marginalisering. Vi ser också att det är flera olika aktörer som delar på dessa kostnader. Den aktör som kommer lindrigast undan är arbetsförmedlingen. Förmodligen är detta en konsekvens av att dessa ungdomar i detta framtida scenario bedöms stå så långt från arbetsmarknaden att de inte anses vara till föremål för arbetsmarknadspolitiska åtgärder. Samma resultat redovisas nedan i diagramform. Vi ser där också att det finns en viss men tämligen liten skillnad mellan könen.

Diagram 11.3 Den genomsnittliga individuella förväntade årliga framtida kostnaderna i en grupp om tio ungdomar mellan 16 och 19 år med 50 procent risk för marginalisering fördelat på kön

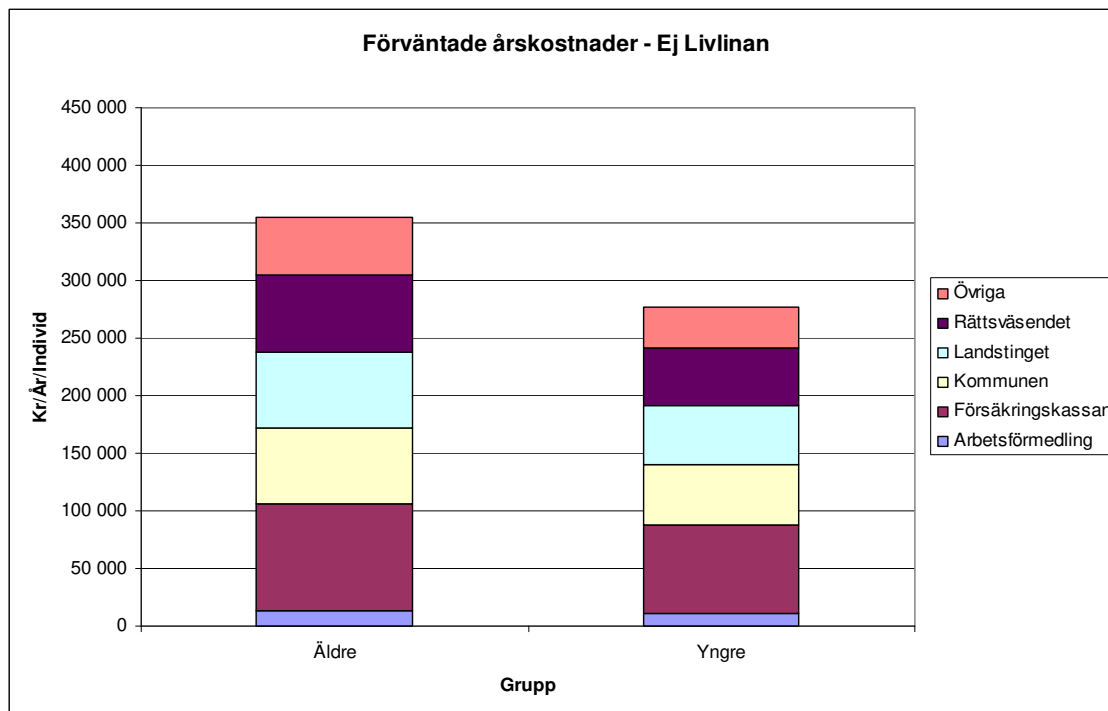
Den ovan beskrivna gruppen befinner sig i åldersintervallet 16–19 år. Vad kan då tänkas hända med den äldre gruppen mellan 19 och 22 års ålder? Precis som man kan förvänta sig har deras utanförskap förstärkts och deras samhällskonsumtion innan man kommit med i projektet överstigit den yngre gruppens med mellan 300 och 400 procent vilket vi redan tidigare kommenterat. Detta återspeglas i att den framtida förväntade marginaliseringen ökat från 50 till ca 65 procent. De ekonomiska effekterna av detta redovisas nedan:

Tabell 11.4 Den genomsnittliga individuella förväntade årliga framtida kostnaderna i en grupp om tio ungdomar mellan 19 och 22 år med 65 procent risk för marginalisering

		Arbetsförm	Försäkrings	Kommuner	Landstinge	Rättsväsen	Övriga	Summa
Äldre	Alla	12 962	92 917	66 319	65 626	67 438	49 631	354 892
	Kv	9 667	81 753	65 766	57 762	46 123	23 002	284 072
	M	15 845	102 685	66 802	72 508	86 090	72 931	416 860

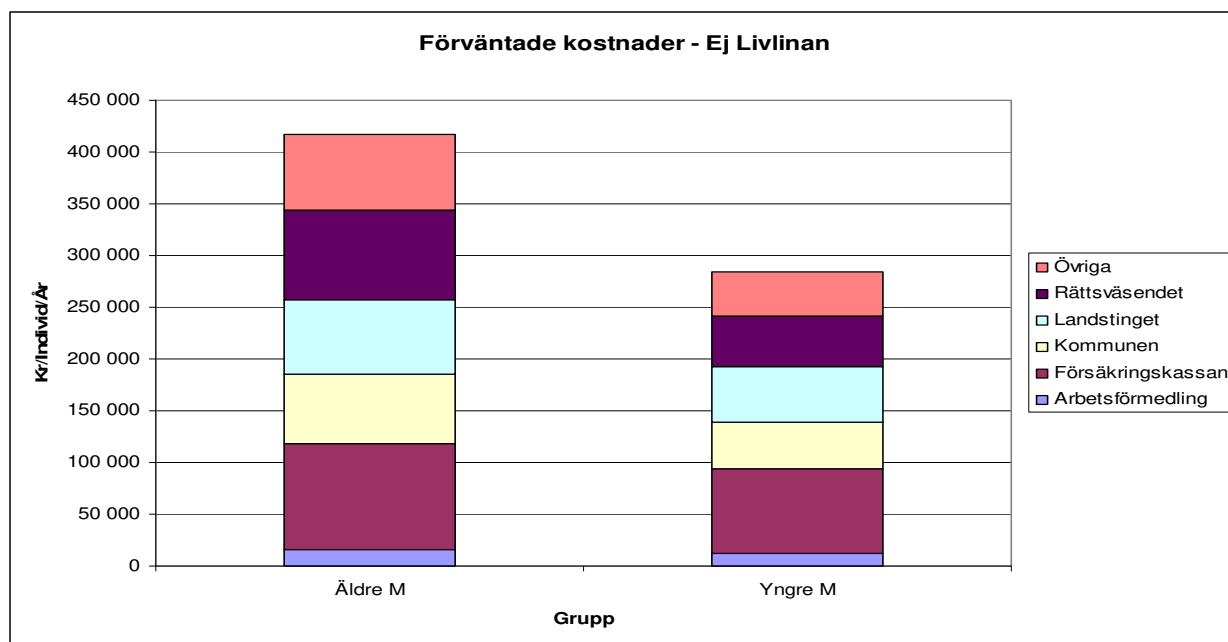
Vi ser här att de förväntade framtida kostnaderna för hela gruppen ökat med mellan 25 och 30 procent eller ca 75 000 kr per person och år.

Diagram 11.4 Den genomsnittliga individuella förväntade årliga framtida kostnaderna i en grupp om tjugo ungdomar fördelat på yngre och äldre

Än mer remarkabelt är kanske att ökningen för männen uppgår till ca 45 procent eller 135 000 kr per ung man och år. Vår tolkning är att detta i stor utsträckning handlar om dessa unga mäns allt starkare koppling till och identifiering med en kriminell subkultur.

Diagram 11.5 Den genomsnittliga individuella förväntade årliga framtida kostnaderna i en grupp om tjugo ungdomar fördelat på yngre och äldre män

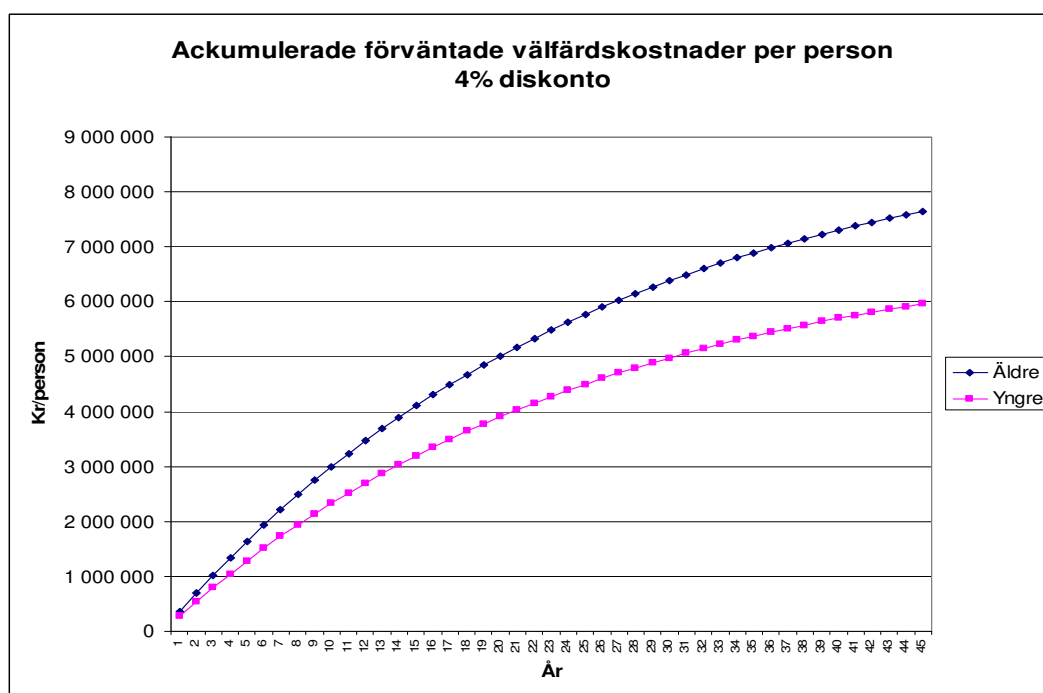

11.2.2 De långsiktiga välfärdskostnaderna

Hur ser effekterna av detta ut på lång sikt? Vi har nedan utgått från det förväntade utanförskap som kommer att drabba dessa tjugo ungdomar. Vi har därefter utnyttjat de siffror vi fått fram i tabellerna ovan. Sedan har vi gjort antagandet att dessa ungdomar kommer att vara i detta utanförskap med de sannolikheter som bedömnarna angivit under hela perioden 20–65 år och räknat på de ackumulerade kostnaderna för detta diskonterat med 4 procents ränta. Vi får då den bild som visas i diagrammet nedan.

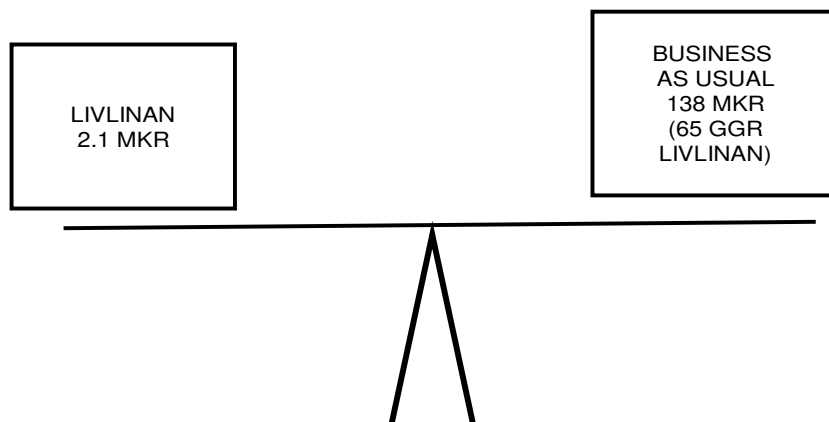
Fram till sin ålderspension kommer den yngre gruppen att förbruka samhällsresurser på ca sex mnkr per person eller ca 60 mnkr för hela gruppen. För de personerna i den äldre gruppen är motsvarande siffror 7,8 mnkr per person respektive 78 mnkr för hela gruppen.

Diagram 11.6 Ackumulerade prognostiserade välfärdskostnader för äldre och yngre ungdomar för perioden 20–65 års ålder om inget görs

Vi kan nu ställa detta mot vad arbetet i projekt för att bidra till att hjälpa dem tillbaka till samhället kostar; 2,1 mnkr för insatser för tjugo ungdomar under två års tid. Är detta mycket eller lite pengar? För hela vår målgrupp på tjugo ungdomar utgör samhällets samlade välfärdskostnader ca 138 mnkr om inget görs för att bryta utanförskapet (detta kalkylerat på en sannolikhet för framtida utanförskap med 50 procent för den yngre och 65 procent för den äldre gruppen). Detta är mer än IFO-verksamhetens årliga totala budgetram i den aktuella kommunen. Det är också vad det skulle kosta att under två år driva 65 projekt av detta slag för sammanlagt 1 300 ungdomar.

VAD FÅR JAG FÖR PENGARNA LIVLINAN VS BUSINESS AS USUAL VÄLFÖRDSFÄRDSKOSTNADER

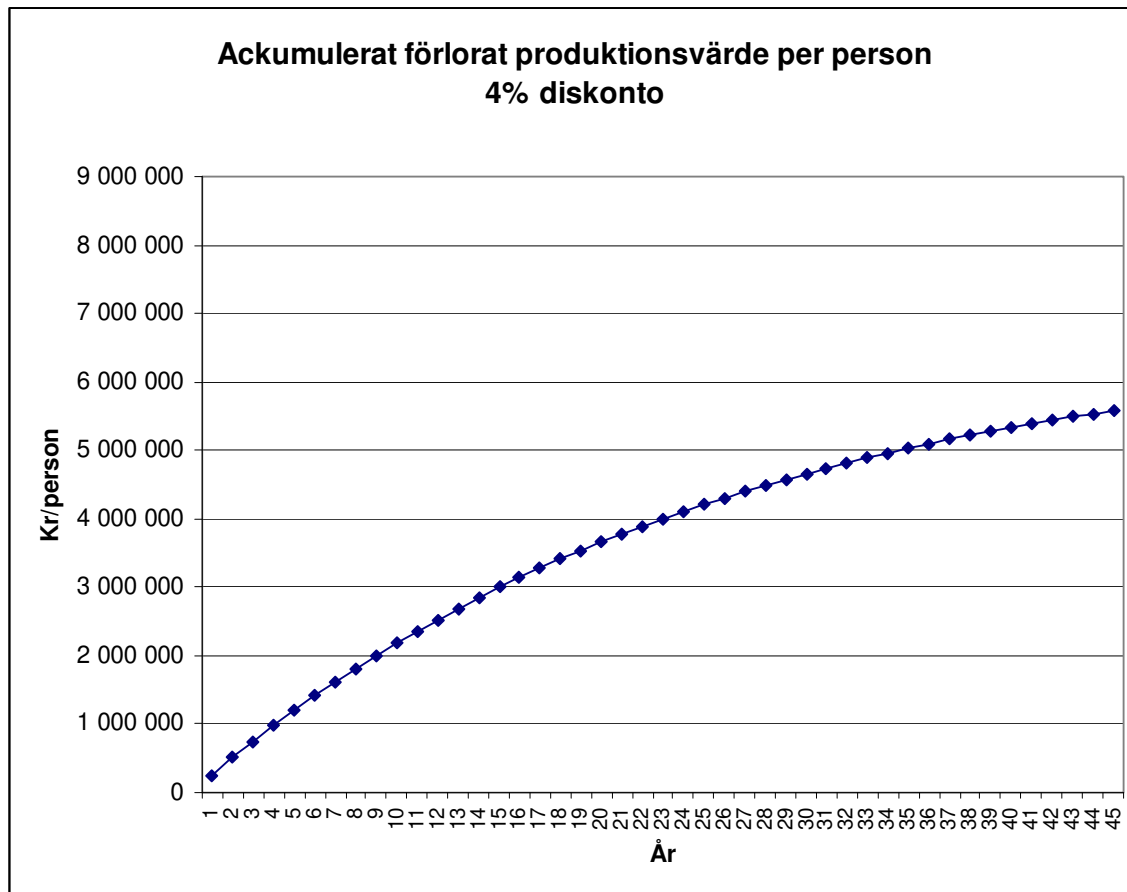

Annorlunda uttryck kan man säga att om man ser projektet som ett långsiktigt socialt investeringsprojekt i framtida hälsa och arbetsförmågas räcker det med att man i projektet reducerar sannolikheten för marginalisering med ca 1,5 procent (1/65) för att projektet ska ha passerat break-even och lett till en samhällsekonomisk vinst.

11.2.3 Till detta kommer framtida produktionsförluster

Det vi nu har studerat är de välfärdskostnader som målgruppens utanförskap kan komma att leda till om de prognoser som gjorts är korrekta. Det vi då inte tagit hänsyn till är de produktionsvärden som går förlorade till följd av att deras arbetsförmåga inte tas i anspråk.

Vi har här antagit (för att inte överdriva effekten av utanförskapet) att dessa personer om de inte drabbats av marginalisering, skulle hamna i någon form av låglöneyrke. Vi har här räknat på en livslång månadslön på 16 000 kr, till detta lagt lönekostnadspåslaget på ca 35 procent och får då (med 4 procents diskontering) följande värden på varje persons framtida produktionsbortfall från tjugo års ålder fram till ålderspensionen:

Diagram 11.7 Ackumulerade produktionsförluster för perioden 20–65 års ålder om inget görs

Summan för hela perioden uppgår i genomsnitt per person i målgruppen till ca 5,6 mnkr eller sammanlagt 112 mnkr för hela gruppen på tjugo ungdomar.

11.2.4 Den totala kostnaden för utanförskapet

Det kan nu vara dags att summera. Vi har konstaterat att vi studerar ett projekt med tjugo ungdomar på glid. De är kanske inte utsatta för den allra värsta sortens marginalisering, men sköra ungdomar i riskzon. Ett tjugotal Torbjörn om man så vill. Om vi inte lyckas vända på utvecklingen kommer deras framtida marginalisering att leda till dels välfärdskostnader och dels produktionsförluster. De totala ackumulerade långsiktiga effekterna av ett misslyckande för vår målgrupp utifrån de prognoser våra kalkyler bygger på leder till följande sammanfattande tabell:

Tabell 11.5 De totala, långsiktiga ackumulerade kostnaderna till följd av utanförskap för Livlinans målgrupp om "inget görs"

	Kostnad/person	Antal personer	Total kostnad
Produktionsförluster	5,6 mnkr	20 st	112 mnkr
Välfärdskostn äldre	7,8 mnkr	10 st	78 mnkr
Välfärdskostn yngre	6,0 mnkr	10 st	60 mnkr
Summa	12,5 mnkr	20 st	250 mnkr

250 mnkr är prislappen för den sannolika framtida marginaliseringen av denna grupp om tjugo utsatta ungdomar om vi inte ingriper, gör något och vänder utvecklingen. Hur mycket skulle det vara värt att "rädda" dem och bidra till att deras liv skulle få ett så normalt förlopp som möjligt. Sannolikt får vi ett svar om vi enbart betraktar arbetet med projektet som en kortsiktig kommunal kostnadspost och

sannolikt ett annat svar om vi, med stöd i tabellen ovan, ser detta som en långsiktig samhällsgemensam social investering.

11.3 Slutsatser och reflektioner

Vi har i detta kapitel presenterat och diskuterat ett antal förhållanden:

- * samhället investerar stora resurser i barn och unga. I genomsnitt ungefär 1,8 mnkr per person upp till arton års ålder
- * det utanförskap som drabbar vissa unga människor är mycket dyrt, och kan uppgå till allt från några hundra tusen kr till flera miljoner från barndom upp till vuxen ålder
- * ju längre man väntar, desto mer fördjupas utanförskapet och outsideridentiteten. I takt med detta accelererar kostnaderna för utanförskapet från i vårt fall den yngre gruppens 680 000 kr per person till den äldre gruppens 2,7 mnkr
- * i takt med detta ökar också sannolikheten för ett framtida utanförskap från 50 till 65 procent för den målgrupp vi studerat
- * denna accelerationsprocess kring framtida utanförskap är starkast hos männen i vår studie som tidigt förefaller identifiera sig med en kriminell subkultur
- * den förväntade framtida årliga välfärdskostnaden för den studerade gruppen av ungdomar uppgår till ca 250 000–350 000 kr per person
- * den totala förväntade välfärdskostnaden för hela gruppen fram till deras ålderspension uppgår till 138 mnkr. Till detta kommer produktionsförluster på ca 112 mnkr
- * dessa sammanlagda kostnader om ca 250 mnkr för tjugo ungdomars förväntade framtida utanförskap kan jämföras med de ca två mnkr som idag satsas på att stödja dem på en väg tillbaka till samhällsgemenskap och ”normalitet”
- * sett som ett samhällsgemensamt social investeringsprojekt räcker det med att man lyckas till 1,5 procent för att projektet ska anses vara samhällsekonomiskt lönsamt.

12 ETT ANTAL EXEMPEL PÅ VAD FÖREBYGGANDE INSATSER KAN VARA VÄRDA?

I detta kapitel utgår vi från tidigare kalkyler kring det framtida utanförskapets ekonomiska konsekvenser och visar i ett antal konkreta exempel vad man skulle ha kunnat uträtta med dessa resurser om man i stället arbetat förebyggande.

12.1 Vad är det som ska jämföras

Vi har kunnat konstatera att frånvaron av tidiga goda och effektiva insatser för barn och unga kan leda till betydande mänskligt lidande och stora ekonomiska kostnader. Hur ser alternativet till detta ut? Låt oss återvända till den lokala beslutsfattarens situation som vi tidigare illustrerat med en gungbräda.

Som vi tidigare påpekade finns det idag alltför lite kunskap om olika förebyggande insatserns effekter på framtida hälsa, så den delen av ekvationen kan vi inte lösa här. Däremot kan vi jämföra olika komponenter på den tänkta gungbrädan och se hur de förhåller sig till varandra. Det innebär att vi i räkneexemplens form kan ge tentativa svar på frågor av typen: hur mycket insatser idag skulle det vara lönt att satsa på en åtgärd om det leder till en reduktion av framtida missbruk med en enda person? Vi kommer här att gå igenom tre grupper av exempel:

- * **högintensiva selektiva insatser** såsom BUP-behandling kombinerat med HVB-boende och massivt kurativt och psyksocialt stöd till en familj med en ungdom på glid
- * **lågintensiva selektiva insatser** mot olika grupper av riskbeteenden eller riskgrupper såsom ungdomsmottagningar, öppenvårdbehandling från ungdomsbehandlare samt stöd till barn med psykiskt sjuka föräldrar och stöd till unga föräldrar i form av föräldragrupper
- * **generella insatser** såsom kuratorer i skolan eller familjecentral.

Vi kommer att göra detta i form av räkneexempel. Kanske tycker du som, läsare att de exakta siffrorna inte överensstämmer med just din verklighet. Därför har vi så öppet som möjligt redovisat inte bara siffror och resultat utan även hur vi gjort våra beräkningar. Därmed kan du räkna om de olika exemplen med egna siffror för att på så sätt kunna omsätta tankegångarna till din egen verklighet.

12.2 Kortsiktig högintensiv insats

12.2.1 Att fånga upp Torbjörn då han är femton år

Vi har tidigare i rapporten konstaterat att en högintensiv insats för att i ålderintervallet 15–20 år stödja en ung person att åter komma upp på den smala vägen i livet sannolikt skulle kunna leda till två typer av effekter på kort (och medellång) sikt. Den ena är en generell kostnadsminskning för samhället. Den andra är en kostnadsövervägning från allmänhet, rättsväsende m.m. till kommunen, för vilken det på fem års sikt skulle vara en ren förlustaffär. Nu vill vi studera vilka effekter en sådan insats kan tänkas ge på längre sikt. Vad händer om vi t.ex. anlägger ett perspektiv som sträcker sig ända fram till Torbjörns tilltänkta pensionsdag vid 65 års ålder. Och vad händer om vi också försöker skapa oss en bild av inte bara vilka samhällsvinster en tidig insats kan ge utan också få en bild av vilka omfördelnings effekter en sådan insats ger upphov till.

I ena vågskålen ligger alltså intensiva insatser för att tidigt stödja Torbjörn och hans mamma i form av täta BUP-kontakter, kurativa samtal och stöd samt ett flertal HVB-vistelser. Under en femårsperiod

ger detta en total kostnad på knappt 500 000 kr varav ca 80 procent belastar kommunen och 20 procent landstinget. En ganska dyr insats med andra ord.

I den andra vågskålen ligger de livslånga konsekvenserna av risken för att en enda person som Torbjörn förhindras hamna utanförskap t.ex. i långvarigt missbruk med därtill kopplad kriminalitet. Dessa kostnader består dels av ökade välfärdskostnader av olika slag, dels av rena produktionsförluster till följd av att Torbjörn i sin vuxenroll inte genom arbete kommer att bidra till det gemensamma folkhushållet.

Nedan har vi i vad vi skulle kunna kalla **ett förenklat samverkansbokslut** redovisat dessa effekter. I den första kolumnen har vi de olika aktörerna som påverkas. Kolumn två visar de totala kostnaderna för Torbjörns livslånga marginalisering. I den tredje, kostnaderna för den tidigare diskuterade rehabiliteringsinsatsen. I kolumn fyra ser vi skillnaden eller rehabiliteringsvinsten fördelad på olika aktörer i samhället. I kolumn fem ser vi slutligen kvoten mellan intäkt och kostnad för de två satsande aktörerna kommun och landsting. Vi ser då tydligt att på lång sikt är alla aktörer, inklusive de investerade aktörerna, stora vinnare vid en framgångsrik rehabilitering.

Den totala kostnaden för Torbjörns framtida möjliga utanförskap uppgår till ca 43 mnkr. Stora bärare av det blir (till följd av den kriminalitet som missbruket med en viss automatik leder till) rättsväsendet och allmänheten.

Till detta ska läggas den skatteeffekt som uppstår för stat, landsting och kommun. Vi tar upp detta på annan plats i rapporten. Låt oss här starkt överförenklat göra ett räkneexempel. Om vi antar att differensen mellan vad Torbjörn som vuxen får i förtidspension och vad han skulle ha kunnat tjäna som yrkesverksam uppgår till 8 000 kr per månad, innebär detta vid en kommunal skattesats på 30 procent en årlig skillnad i skattebetalningsförmåga på ca 29 000 kr ($8\,000 * 0,30 * 12 = 28\,800$) varav ca en tredjedel utgör en landstingsförlust och två tredjedelar drabbar kommunen. Räknat på hela hans yrkesverksamma liv uppgår summan (odiskonterat) till ca 1 300 000 kr. Annorlunda uttryckt; om den planerade insatsen skulle leda till att Torbjörns framtida utanförskap förhindrades leder det till sådana positiva skatteeffekter att de under hans livstid återbetalas tre gånger om ($1\,300\,000/465\,000 = 2,8$)

Tabell 12.1 Förenklat samverkansbokslut kring "projektet Rädde Torbjörn" för perioden 15–65 års ålder diskonterat till 4 procents ränta (tusentals kr)

	Marg kostnad	Kostnad insats	Differens	Kvot
Produktion	8 000		8 000	
Arbetsförmedling	560		560	
Försäkringskassa	2 420		2 420	
Kommun	5 500	385	5 115	14
Landsting	1 320	80	1 240	17
Rättsväsende	13 800		13 800	
Övrigt	11 460	0	11 460	
Summa	43 060	465	42 595	93

Sett som ett samhälleligt socialt investeringsproblem kan man säga att om en enda person genom denna typ av tidiga insatser kan förhindras hamna i denna problematik (kalkylen avser narkotikamissbruk) har investeringen på knappt 500 000 kr gett en insats på ca 93 gånger pengarna. För kommunens del ger insatsen tillbaka 17 gånger pengarna.

Annorlunda uttryckt kan man behandla 93 personer av Torbjörns slag. Om en enda av dem som en följd av insatsen kan hjälpas från denna problembild är insatsen ekonomiskt lönsam även om man misslyckas med de andra 92 personerna.

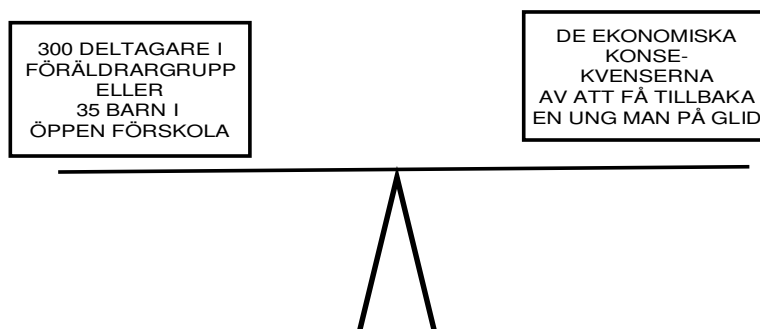
12.2.2 Om vi hade fångat upp honom i späda ålder – öppen förskola

Men man kan gå ännu längre tillbaka i tiden. Tiden innan Torbjörn började i skolan. Då kan vi jämföra möjliga **tidigare insatser med den kostnad på ca 500 000 kr som vi satte in i tonåren.**

Man skulle kunna tänka sig insatser i form av selektivt föräldrastöd i form av föräldragrupper. Vad skulle man då fått för samma summa pengar? En sådan grupp (med ca 10–15 sammankomster under ett års tid) kostar ca 1 600 kr per förälder/barn. Vi skulle alltså kunna få föräldragrupper till fler än 300 föräldrar för den kostnad som det innebär att undvika att en enda Torbjörn etablerar sitt utanförskap i tonåren.

Man kan också tänka sig en öppen förskola med två anställda förskolelärare som riktar sig till föräldrar inom ett bostadsområde och som under ett års tid i genomsnitt har 50 barn med föräldrar som mer eller mindre regelbundet besöker den. Hur många barn skulle kunna gå i en sådan förskola för samma kostnad som det senare kostar att få tillbaka en Torbjörn upp på banan?¹⁰⁸ Vi finner då att vi kan finansiera en öppen förskola under ett helt år för ca 35 förälder/barnkonstellationer till samma kostnad som att bistå enbart Torbjörn att senare i livet (dvs. i femtonårsåldern) komma tillbaka till ett normalt liv.

ATT STÄMMA I BÄCKEN ELLER I ÅN?

12.3 Att arbeta selektivt förebyggande

Låt oss nu granska några alternativ för hur man kan använda selektivt förebyggande arbete för några olika målgrupper. Även här ställer vi kostnaderna för åtgärden mot de ekonomiska konsekvenserna av ett misslyckande i det förebyggande arbetet.

12.3.1 Ungdomsmottagningar¹⁰⁹

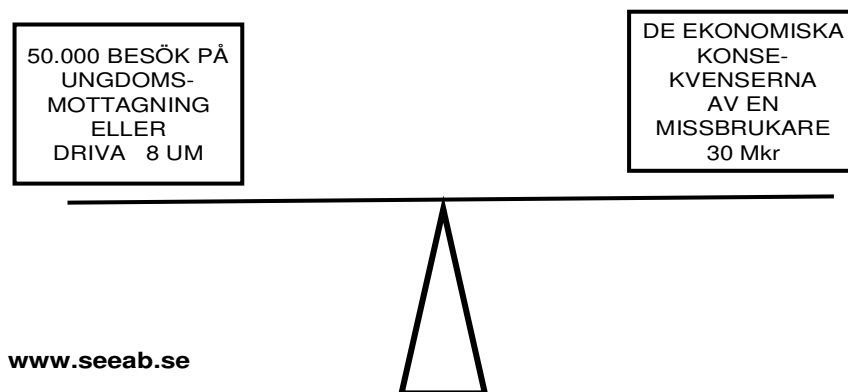
Ungdomsmottagningar har ofta i uppdrag att nå ungdomarna i en kommun i åldersintervallet 12–23 år. De skall bidra till att förebygga fysisk, psykisk och social ohälsa. Vid en bemanning med tre barnmorskor, två kuratorer, administrativt stöd samt konsulttid för läkare uppgår den totala kostnaden till ca 3 600 000 kr (fördelat med drygt 40 procent på kommunen och knappt 60 procent på landstinget) vilket med drygt 6 000 besök per år leder till en kostnad per besök om knappt 600 kr.

¹⁰⁸ Vår kalkyl bygger på två förskolelärare med 18 000 kr i månadslön under ett år, med ett lkp på 35 procent och med en overheadkostnad på 20 procent samt att man har 50 barn i den öppna barngruppen.

¹⁰⁹ Detta avsnitt baseras på uppgifter (budget, avtal, verksamhetsplan, verksamhetsberättelse m.m.) kring Ungdomsmottagningen i Nacka, som i samverkansform finansieras gemensamt av kommun och landsting.

Låt oss ställa denna kostnad mot kostnaden för en enda missbrukare. Om denna typ av insats kan förhindra att en enda missbrukare etablerar sitt missbruk, så kan denna insats köpa drygt 50 000 besök på en ungdomsmottagning eller driva åtta sådana mottagningar under ett år.

VAD FÅR JAG FÖR PENGARNA MISSBRUK VS UNGDOMSMOTTAGNING

12.3.2 Ungdomsbehandlare¹¹⁰

I Härryda kommun har man valt att satsa intensivt på förebyggande arbete i hemmiljö i samverkan mellan socialtjänst och skola i stället för att skicka ungdomarna till institutioner. Motiven är både behandlingsideologiska och ekonomiska – man vill uppnå bättre resultat och samtidigt minska kostnaderna. På två år har behovet av behandlingshem minskat från tretton årsplatser till nio. En kostnadsreduktion med ca 3 700 000 kr på årsbasis trots att antalet barn i kommunen har ökat.

Kostnaderna för denna insats ligger på ca 800 000 kr på årsbasis (inkl lokalkostnad och övriga kringkostnader) för två personer på heltid. I sitt preventiva, behandlande och uppsökande arbete i öppenvårdsbehandling, når dessa under ett år 24 unga människor som är i riskzon eller redan utsatta. Redan sett ur det korta ettårsperspektivet ger en insats på 800 000 kr alltså en avkastning på mellan fyra och fem gånger pengarna.

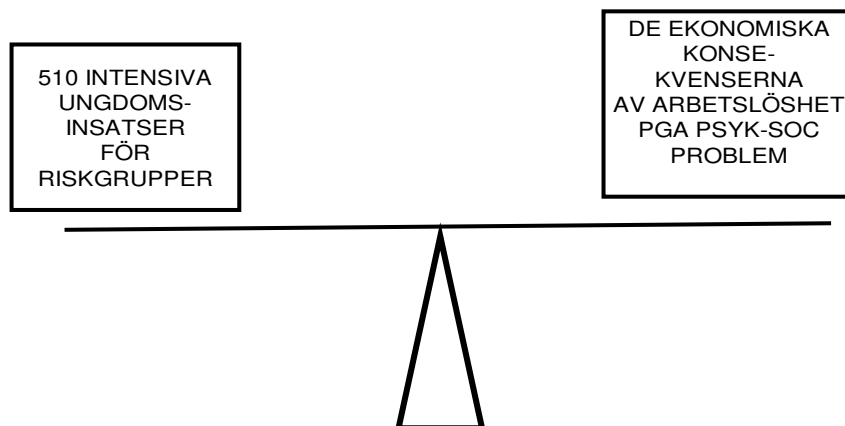
Styckpriser för en sådan årsinsats från ungdomsbehandlarna uppgår till drygt 30 000 kr per ungdom att jämföra med årskostnaden för en HVB-insats (även om dessa kanske inte är direkt jämförbara) som kanske uppgår till en miljon kr eller mer.

Om denna typ av insatser kan leda till att en enda person inte kommer att hamna i ett livslångt utanförskap som långtidssjukskriven, skulle detta leda till att man frigöra resurser för ca 510¹¹¹ sådana tämligen intensiva insatser.

¹¹⁰ Detta avsnitt baseras på uppgifter från Härryda kommun samt en artikel i Kommunaktuellt nr 28/2003.

¹¹¹ Så här har vi räknat: 45 års välfärdsconsumtion + 45 års produktionsbortfall = 7,5 mnkr + 8 mnkr = 15,5 mnkr/30 000 = 516

VAD FÅR JAG FÖR PENGARNA MISSBRUK VS UNGDOMSBEHANDLARE

12.3.3 Barn till psykiskt sjuka föräldrar

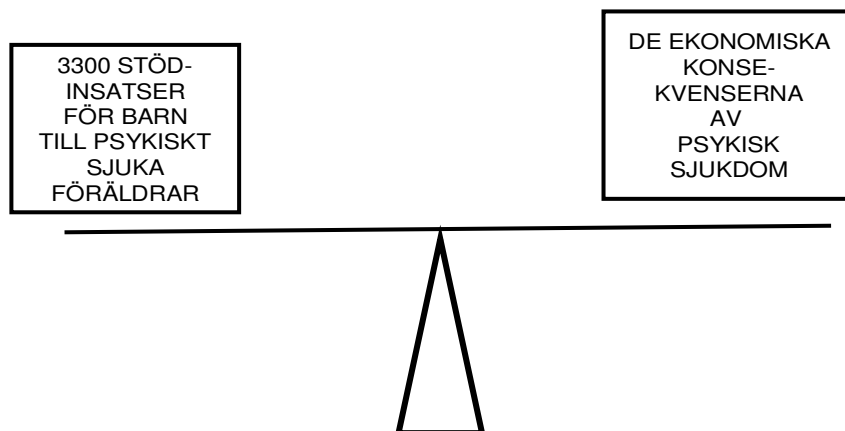
Barn till psykiskt sjuka föräldrar far ofta illa till följd av de påfrestningar den psykiska sjukdomen skapar för hela familjen. Risker för framtida psykiska sjukdomar eller andra problem är inte obetydliga för dessa barn. Det finns exempel på gruppverksamhet för dessa barn med syfte att stödja dem i deras livssituation. Ofta en verksamhet som bedrivs i blygsam skala som en gruppverksamhet på kvällstid t.ex. under två terminer.

Om vi antar att en sådan verksamhet leds på halvtid av en anställd person med hälften av en månadslön på 25 000 kr och man beaktar sedvanliga overheadkostnader kostar verksamheten totalt 250 000 kr på årsbasis och man når ut till ett femtiotal barn per år (baserat på fyra grupper med ca tio till femton deltagare per grupp som träffas en kväll per vecka). Det ger en årskostnad på ca 5 000 kr per barn och år.

Om vi tänker oss att denna insats kan reducera risken för långvarig psykisk sjukdom kan ca 3 300¹¹² barn få en sådan insats för den summa pengar ett sådant utanförskap skulle förorsaka.

¹¹² Så här har vi räknat: 45 års välfärdskonsumtion + 45 års produktionsbortfall = 8,5 mnkr + 8 mnkr = 16,5 mnkr/5 000 = 3 300

VAD FÅR JAG FÖR PENGARNA PSYKISK SJUKDOM VS STÖD TILL BARN MED PS SJUKA FÖRÄLDRAR

12.3.4 Föräldrastöd

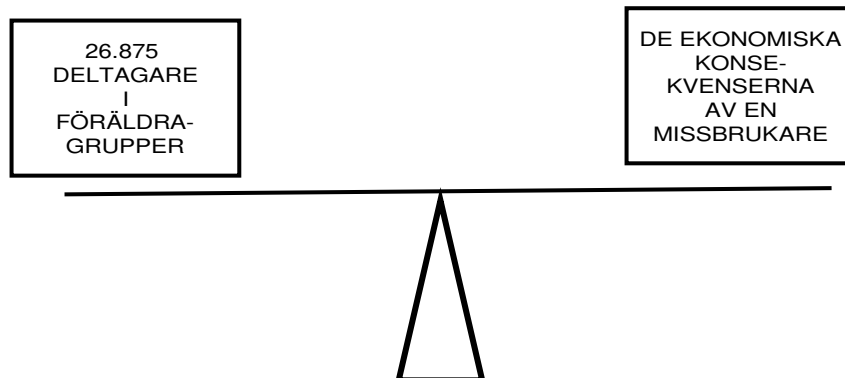
Föräldragrupper skapas för att stödja föräldraskapet ur olika aspekter. Ibland gör man detta som en generell insats och ibland sker detta selektivt (och därmed kanske mer omfattande) för vissa mer utsatta grupper som unga mammor, ensamstående lågutbildade föräldrar eller föräldrar med missbrukarbakgrund eller psykisk sjukdom. Vi utgår i det följande från en relativt extensiv generell insats i form av ett antal gruppträffar under ledning av t.ex. en förskolelärare.

Den främsta kostnaden är gruppledarens arbetstid. Kostnaden för en arbetstimme som en förskolelärare utför beräknas till 185 kr med antagande om en månadslön på 18 000 kr, ett arbetsår på 1 600 timmar och lönekostnadspålägg med 35 procent. Den arbetstid som åtgår per barn och förälder kan skattas till $6 \cdot 0,75 \cdot 12/8 = 6,75$ timmar med antagandet att en förälder per barn deltar 2*45 minuter vid tolv tillfällen i grupper om åtta deltagare och att 45 minuters gruppleddning inklusive förberedelser kräver 3*45 minuters total arbetstid för förskoleläraren. Kostnaden per 1 000 barn blir då $6,8 \cdot 185 \cdot 1\,000 = 1,26$ mnkr. Kostnader för utbildning och handledning samt övriga overheadkostnader såsom lokal och material tillkommer, ca 25 procent av bruttolönekostnaden. Den totala kostnaden för insatsen kan därför skattas till omkring 1,6 mnkr per 1 000 barn eller 1 600 kr per barn.

Om en enda missbrukare inte etablerade sitt missbruk till följd av en föräldragrupp kan detta frigöra resurser för att ha föräldragrupper med 26 875 barn¹¹³. Detta motsvarar ca 25 procent av samtliga barn födda i Sverige under ett år. Annorlunda uttryckt; om ett förebyggande arbete av detta slag skulle genomföras för samtliga födda under ett år i landet, räcker det med att fyra grova missbrukare "räddas" till följd av detta för att insatsen ska anses vara samhällsekonomiskt lönsam. Det finns idag ca 26 000 sådana missbrukare.

¹¹³ Så här har vi räknat: 45 års välfärdskonsumtion + 45 års produktionsbortfall = 35 mnkr + 8 mnkr = 43 mnkr/1 600 = 26 875

VAD FÅR JAG FÖR PENGARNA MISSBRUK VS FÖRÄLDRAGRUPPER

12.4 Att arbeta generellt förebyggande

Om man försöker närma sig frågan från ett mer generellt perspektiv blir det intressant att t.ex. studera vuxen/lärartätheten på fritidshem, inom barnomsorg och i skolan. Vi har nedan gjort några räkneexempel kring detta.¹¹⁴

12.4.1 Elevvårdspersonal i skolan

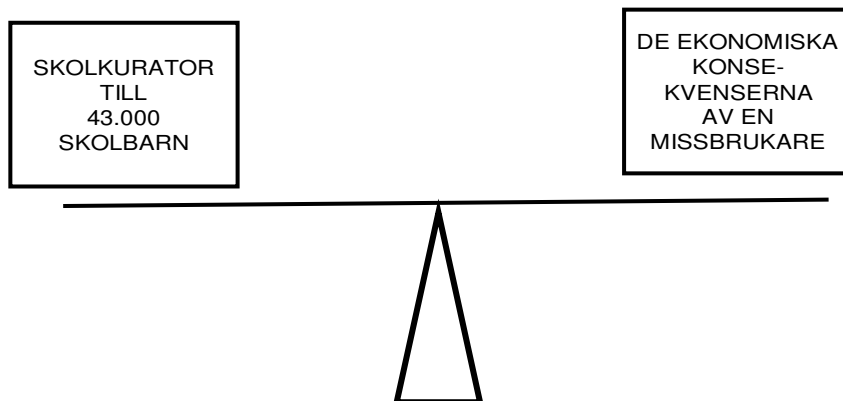
De senaste åren har man i det allmänna nedskärningsarbetet i offentlig verksamhet tagit bort mycket av det som kallas kringpersonal eller elevvårdspersonal i skolan, inte minst i form av skolkuratorer. En följd av detta är att barn och unga i skolan inte har någon att vända sig till då de får problem. En skolkurator kan idag beräknas ha möjlighet att arbeta med ett elevunderlag på ca 500 skolbarn. Detta ger vid en årlig total lönekostnad på 500 000 kr (inkl lokalkostnad m.m.) ett styckpris på 1 000 kr per elev.

Om skolkuratoren kan få en enda missbrukare att inte etablera sitt missbruk kan det på detta vis finansiera skolkuratorer för 43 000¹¹⁵ skolbarn.

¹¹⁴ Uppgifterna i detta avsnitt baseras på Skolverkets/SCBs statistik över dessa verksamheters kostnader 2002. De återfinns bl.a. på www.skolverket.se

¹¹⁵ Så här har vi räknat: 45 års välfärdskonsumtion + 45 års produktionsbortfall = 35 mnkr + 8 mnkr = 43 mnkr/1 000 = 43 000

VAD FÅR JAG FÖR PENGARNA MISSBRUK VS SKOLKURATORER

12.4.2 Fritidshem

Idag är medelkostnaden för ett barn på fritidshem ca 30 000 kr under ett år. Av detta betalas ca 15 procent av familjen och resterande del med skattemedel. Låt oss nu anta att man av kvalitetsskäl vill minska barngruppens storlek från arton till femton barn med bibehållen vuxennärvaro. Sannolikt blir den enda ekonomiska effekten att samma kostnad som tidigare i form av lokaler och personal ska delas på färre barn. Vi får en kostnadsökning med 6 000 kr per barn och år. Det innebär att en enda person som inte blir långtidsarbetslös av psykosociala skäl kan finansiera denna vuxenförtätning inom fritidsverksamheten för ca 2 600¹¹⁶ barn.

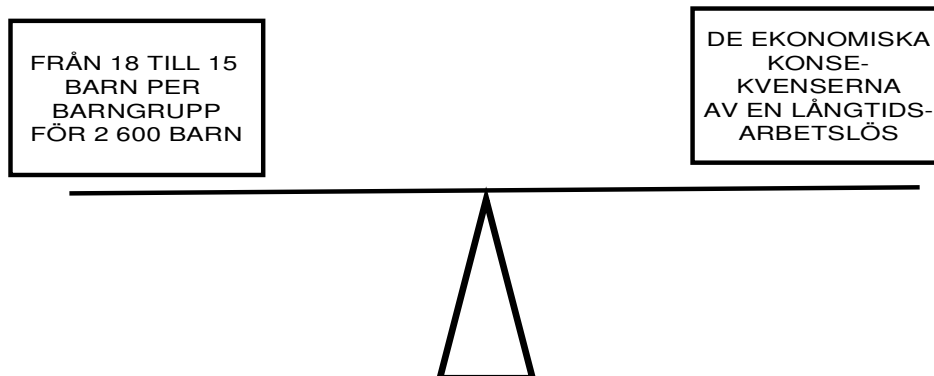
Ca 325 000 barn är idag inskrivna i fritidshemmen.¹¹⁷ Det innebär att om våra siffror skulle vara allmängiltiga skulle en sådan personalförtätning vi ovan redovisat vara samhällsekonomiskt lönsam om den ledde till minskad långtidssjukskrivning eller förtidspension på arbetsmarknaden för 125 personer ($325\ 000/2\ 600 = 125$). 2005 hade ca 400 000 personer sjukersättning eller aktivitetsersättning. Fler än 10 000 av dem var under 25 år.¹¹⁸

¹¹⁶ Så här har vi räknat: 45 års välfärdskonsumtion + 45 års produktionsbortfall = 7,5 mnkr + 8 mnkr = 15,5 mnkr/6 000 = 2 583

¹¹⁷ SCB, statistisk årsbok, 2007, tabell 590.

¹¹⁸ SCB, statistisk årsbok, 2007, tabell 498.

VAD FÅR JAG FÖR PENGARNA LÅNGTIDSARBETSLÖSHET VS FÖRTÄTADE FRITIDSHEM

Låt oss översätta detta till ett lokalt perspektiv. I en tämligen stor stad med mellan 80 000 (t.ex. Halmstad) och 120 000 (t.ex. Västerås) invånare finns det sannolikt mellan 1 500 och 2 000 barn i varje åldersgrupp. Med dessa pengar (från en enda långtidsarbetslös) skulle man alltså kunna förtäta vuxennärvaron i den kritiska tioårsåldern för samtliga barn i kommunen (eller vilken annan årskull som vi skulle vilja stödja) under ett år.

12.5 Slutsatser

Det är svårt (kanske omöjligt) att i strikt mening bevisa att förebyggande eller hälsobefrämjande arbete är lönsamt. Men man kan med hjälp av realistiska räkneexempel försöka belysa de möjliga eller tänkbara ekonomiska konsekvenserna på lång sikt av att agera eller inte agera kring barn och ungdomar i riskzonen. Vi har då funnit att:

- * fånga en ung människa på väg in i utanförskap är, även om det kostar mycket (t.ex. 500 000 kr), en mycket lönsam affär som kan ge 40 mnkr eller mer tillbaka om man lyckas. Man behöver i stort sett bara lyckas en gång på hundra för att det ska löna sig
- * för de kostnader en enda missbrukare förorsakar samhället skulle man kunna arbeta förebyggande och driva en ungdomsmottagning i åtta år eller finansiera 50 000 besök på en sådan mottagning
- * kostnaderna för samma missbrukare skulle, om de används förebyggande, kunna finansiera skolkuratorer till 43 000 barn.

Den generella bilden är att det förefaller vara mycket lönsamt att tänka och agera långsiktigt. Man kan normalt sett få förfärligt mycket förebyggande insatser för samma kostnad som en enda person med ett omfattande utanförskap förorsakar samhället. Man behöver faktiskt inte ens vara särskilt effektiv i det förebyggande arbetet för att vara lönsam.

13 ETT SOCIOEKONOMISK BOKSLUT – IDÉ OCH PRAKTIK

I detta kapitel kommer vi att definiera och beskriva vad vi menar med ett SocioEkonomiskt bokslut. Vi kommer också att med utgångspunkt i vårt övningsexempel Återtåget översiktligt visa hur man kan ta fram ett sådant bokslut och vilka svar man kan erhålla från det.

13.1 Några grunder

13.1.1 Vi och omvärlden

Alla verksamheter har ekonomiska relationer till sin omvärld. Två av dessa kallar vi för intäkter och kostnader, dvs. det verksamheten får i ersättning för det den gör respektive det den själv måste betala för att utnyttja andras resurser. Verksamhetens årliga resultatredovisning visar hur dessa intäkter och kostnader förhåller sig till varandra.

Under senare år har vi kommit i kontakt med verksamheter som, via sin verksamhet, påverkar kostnader och intäkter för många olika aktörer i sin omgivning. De flesta verksamheter på det sociala området är vana att beställare/kunder/finansiärer ser dem som en kostnad, men det är enbart ena sidan av dess relation till omvärlden. Många verksamheter som arbetar med prevention och/eller rehabilitering av människor som hamnat snett eller utanför, skapar betydande förändringar i intäkter/kostnader hos ett antal olika aktörer i sin omvärld.

När verksamheterna ifrågasätts, eller när man i kommunledningen skall fatta beslut om det är vettigt att starta nya liknande, så bör beslutsunderlaget täcka in även dessa intäkter/kostnader. **Det SocioEkonomiska bokslutet syftar till att komplettera verksamhetens egen redovisning av intäkter och kostnader med en redovisning av de ekonomiska effekterna i verksamhetens omvärld.** Detta kan göras på mer eller mindre ambitiöst sätt, beroende på syfte och resurser.

13.1.2 Synsätt eller kalkylmodell?

Det SocioEkonomiska bokslutet och de kalkyler det bygger på är dels en rent konkret kalkylmetod, dels en del av ett nytt synsätt på prevention och rehabilitering. Synsättet har sitt ursprung i den samhällsekonomiska utvärderingens syn på kostnader och intäkter och att systemgränserna för kalkylen bestäms av verksamheten snarare än juridiken. En verksamhet som förorsakar kostnader eller intäkter för att andra aktörer idag eller i framtiden skall räkna dessa kostnader och intäkter till sitt eget resultat – dvs. internalisera alla relevanta effekter på andra. När tekniken och kalkylmodellerna ibland ter sig trasslig får man inte glömma bort att tekniken enbart syftar till att göra det möjligt att synliggöra dessa interna och externa effekter av en verksamhet.

13.1.3 Redovisning och externa effekter

Företag är normalt sett skyldiga att upprätta någon form av ekonomisk redovisning som beskriver de intäkter och kostnader man haft under ett år samt den eventuella vinst som uppstått. Denna skyldighet är reglerad i bokföringslagen. För vissa företagsformer, t.ex. aktiebolag vars spelregler regleras i aktiebolagslagen, är kraven mer strikta än för andra. Många kooperativa företags verksamheter regleras i lagen om ekonomiska eller ideella föreningar. Motsvarigheten till denna redovisning finns även i all offentlig verksamhet i form av budgetarbete och verksamhetsrapportering.

Syftet med redovisningen är tvåfaldig. Det interna syftet är att ge stöd för ledningen att planera och leda verksamheten. Det externa syftet är att ge olika intressenter möjlighet att få inblick i och värdera verksamheten. Myndigheter för att se om företagen uppfyller sina olika förpliktelser, t.ex. att betala skatt. Kunder, leverantörer och anställda för att bedöma företagets stabilitet och utvecklingsförmåga. Finansiärer för att bedöma kreditvärdighet etc. Man skulle kunna säga att redovisningens roll är att

förse intressenterna i och kring ett företag med en kompass eller en mental karta med vars hjälp företaget kan analyseras och beslut fattas.

Redovisningen uppträder som verksamhetsberättelser, revisionsberättelser, resultat- och balansräkning etc. Den bygger på att all väsentlig information kring företaget går att fånga via dess finansiella och monetära transaktioner. Detta är emellertid inte alltid fallet. Det finns ett stort antal effekter som inte låter sig fångas i den traditionella bokföringen. Inom ekonomisk teori kallas dessa externa effekter eftersom de ligger utan för det som rapporteras (det interna).

Förekomsten av sådana effekter leder till att informationen om företaget blir missvisande. Man får helt enkelt inte underlag för att fatta korrekta beslut. Om företaget skapar negativa externa effekter överskattas företagets värde. Luftföroreningar, buller eller förgiftade vattendrag är sådana externa effekter inom miljöområdet. Utbrändhet, sjukskrivning och arbetsskador är sådana effekter inom det sociala området. Om företaget skapar positiva externa effekter (förbättrad hälsa, minskad vårdkonsumtion, ren luft etc.) underskattas företagets värde på motsvarande sätt.

13.2 Byggstenarna i ett SocioEkonomiskt bokslut

Ett SocioEkonomiskt bokslut är ett sätt att sammanställa relevant intern och extern ekonomisk information kring en viss verksamhet på ett överskådligt sätt. Oftast är det relaterat till en viss uppsättning aktörer, där företaget/projektet/enheten för vilken bokslutet görs enbart är en. Antalet aktörer är inte givet, utan ges för det mesta av vad som anses relevant utifrån verksamheten. Man kan göra ett SocioEkonomiskt Bokslut med enbart verksamheten och t.ex. socialtjänsten som extern aktör. Oftast är många externa aktörer påverkade av t.ex. ett förebyggande arbete, i synnerhet på lång sikt. Vi använder själva oftast flera aktörer och använder detta i följande exempel.

Vi baserar det SocioEkonomiska bokslutet på såväl det interna bokslutet från verksamheten som det externa bokslutet som fångar de externa effekter som verksamheten har på sin omgivning. Det innebär att det SocioEkonomiska bokslutet är uppbyggt på följande komponenter:

SocioEkonomisk kostnad = Extern kostnad + Intern kostnad

SocioEkonomisk intäkt = Extern intäkt + Intern intäkt

SocioEkonomisk vinst = SocioEkonomisk intäkt - SocioEkonomisk kostnad

Bokslutet består av ett antal delar och kan sammanställas på olika sätt. Navet i bokslutet utgörs av den utvidgade resultaträkningen för räkenskapsår, vilket är den principiella formel vi redovisat ovan. I denna visas alla ekonomiskt relevanta intäkter och kostnader under året knutna till verksamheten och fördelade på olika aktörer. Det visar således även vinster/förluster för olika aktörer kring företaget/projektet/enheten. Man får emellertid vara försiktig i tolkningen kostnaderna för verksamheten som de summeras upp över alla aktörer. Av bokslutsskäl skapar vi en dubbelräkning på kostnadssidan som motsvaras av lika stora belopp på intäktsidan vilket innebär att vinsten totalt och per aktör är korrekta.

Resultaträkningen kan med fördel kompletteras med olika former av **nyckeltalsanalyser, finansieringsanalys och mer långsiktiga investeringsbedömningar**. Det är detta paket av information vi kallar för byggstenarna i ett SocioEkonomiskt bokslut.

Vi utgår i denna beskrivning från projektet **Återtåget, en fiktiv verksamhet** som vi redan presenterat i tidigare kapitel. För detta företag har vi, tillsammans med en expertpanel, gjort en fiktiv kalkyl baserad på rimligt realistiska förhållande kring målgruppen och kunskap om projekt av det slag som Återtåget utgör.

Kalkylen är starkt förenklad i förhållande till de verkliga objekt vi genomfört analyser kring men tillräckligt komplex för att fånga och illustrera de poänger som oftast infinner sig i denna typ av kalkylsammanhang.

För mer realistiska kalkyler hänvisar vi till tidigare studier. De flesta finns på vår hemsida¹¹⁹ eller finns angivna som referens i slutet av rapporten. För den som vill sätta sig in i den konkreta metodiken på ett ännu mera handfast vis rekommenderas den manual vi framarbetat på Nuteks uppdrag¹²⁰.

13.3 Det SocioEkonomiska bokslutet för Återtåget

Projektet Återtåget innebär att ett antal offentliga aktörer gått samman och finansierat en verksamhet vars syfte är att få tillbaka en grupp ungdomar på väg in i utanförskap till samhället genom denna arbetsmarknadspolitiska satsning.

De offentliga aktörerna tar en kostnad på kort sikt – det vi tidigare kallat en social investering – för att finansiera projektet. Detta blir projektets intäktssida. Projektet anställer personal, hyr lokaler och bedriver verksamhet. Det blir Återtågets kostnadssida.

De offentliga aktörerna förväntar sig att ett antal, allra helst de flesta, deltagarna i projektet ska rehabiliteras och vinna inträde på arbetsmarknaden. Därmed förväntar man sig på kort sikt minskade kostnader för t.ex. försörjning, repressiva insatser och slutna vårdformer. Å andra sidan förväntar man sig också att på kort sikt få betala för insatser som utbildning, vård i öppna vårdformer och kompetensutvecklande insatser för att uppnå denna effekt. På lång sikt hoppas man undvika framtida kostnader för försörjning och vård men också att de rehabiliterade ungdomarna ska bidra med arbete och skatteintäkter.

Det vi nedan gör är att med stöd av kunskaper från en expertgrupp vi haft tillgång till, steg för steg visar hur de konkreta ekonomiska effekterna av detta kan se ut och hur man kan bygga upp en sådan kalkyl. Det är detta vi kallar ett SocioEkonomiskt bokslut.

13.3.1 Resultaträkningen – från överblick till detalj

Hur ser då resultaträkningen ut för en verksamhet som Återtåget, om vi kopplar samman verksamhetens eget resultat med de kostnader och intäkter den förorsakar i omvärlden. Låt oss ta stegen via några förenklade summeringar för att få en känsla för vad en SocioEkonomisk resultaträkning innehåller.

I tabellen nedan har vi sammanställt intäkter och kostnader för verksamheten och dess omvärld. Intäkterna och kostnaderna för Återtåget har justerats för de dolda subventionerna, dvs. de är 125 000 kr högre än vad som redovisades i det egna bokslutet, medan vinsten är densamma. Vi har dessutom räknat fram de vanligaste nyckeltalen från detta, dvs. total vinst och vinst per klient.

I praktiken är detta samma resultaträkning som kommer att återkomma gång på gång genom texten, lite mer detaljerad för de olika aktörerna. Allt bygger på de scenarier vi byggt för deltagarna i den fiktiva verksamheten Återtåget.

¹¹⁹ Se www.seeab.se

¹²⁰ Nilsson & Wadeskog, Fyra räknesätt och ett bokslut, handbok i SocioEkonomiska bokslut, NUTEK & SEE, 2008.

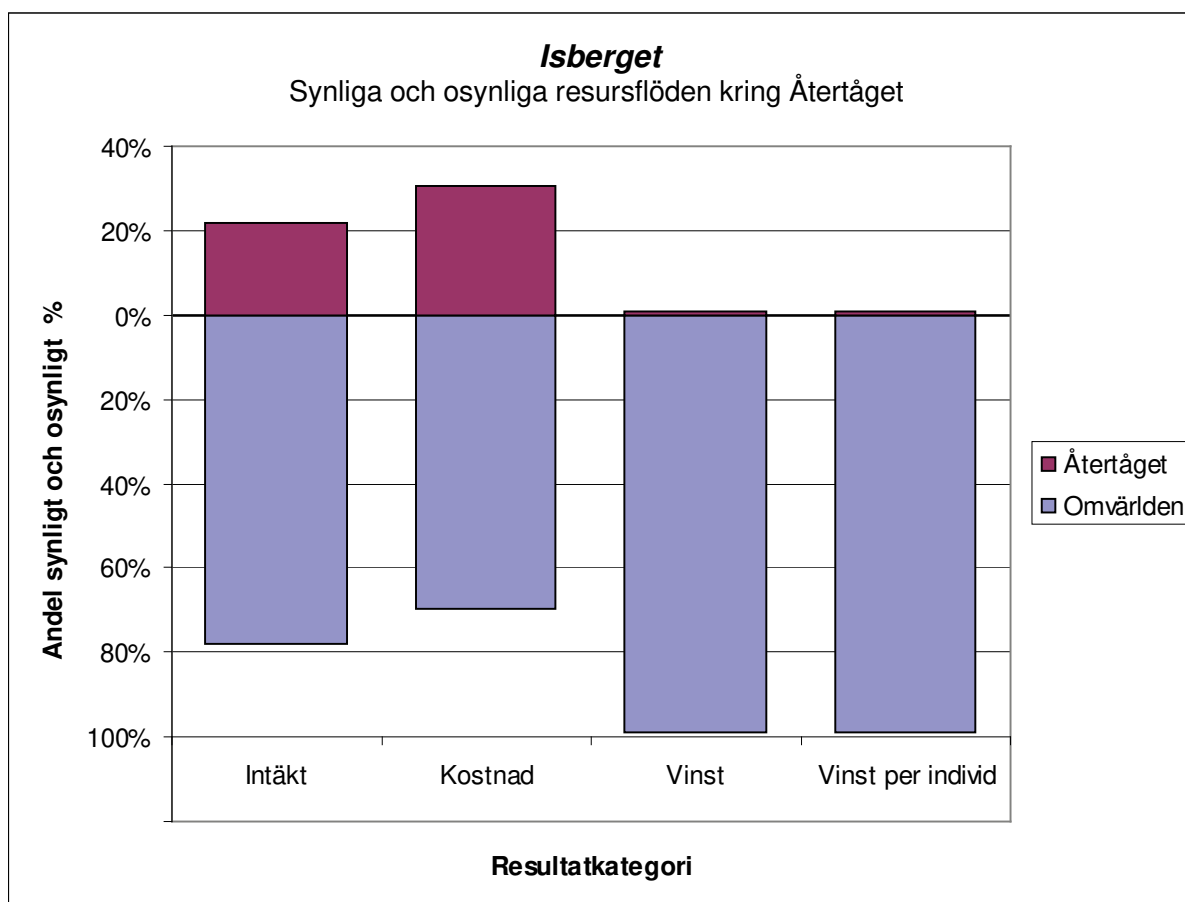
Tabell 13.1 Återtåget och omvärlden

	Återtåget	Omvärlden
Intäkt	1 850 000	6 554 144
Kostnad	1 827 000	4 167 411
Vinst	23 000	2 386 733
Vinst per individ	1 150	119 337

Verksamhetens egen redovisning skall ge information till ägare och övriga intressenter om årets ekonomiska resultat. I tabellen ovan är detta lika med informationen i första kolumnen. Den högra kolumnen syns inte i det interna bokslutet.

13.3.2 Isbergseffekten

Det innebär att en stor del av verksamhetens ekonomiska resultat fattas då man ska ta ställning till dess värde. I diagrammet nedan har vi försökt illustrera detta genom att helt enkelt titta på hur stor andel av de faktiska intäkterna, kostnaderna och vinsten som syns i företagens egen redovisning.

Diagram 13.1 Isbergseffekten av Återtågets verksamhet

Som synes i diagrammet visar verksamhetens eget bokslut 20–30 procent av kostnader och intäkter medan den interna vinsten enbart står för drygt 1 procent av den faktiska totala vinsten. I flera verksamheter vi studerat under senare år kan dessa relationer vara avsevärt snedare och det är inte ovanligt att en rehabverksamhet går med förlust i det interna bokslutet samtidigt som samhällsvinsten är omfattande. Med det underlaget är det inte heller särskilt konstigt att man inte beaktar eller starkt undervärderar de ekonomiska effekterna av rehabilitering eller prevention.

Här använder vi "Omvärlden" som sammanfattning för en mängd aktörer. Låt oss nu titta på vad som händer om man bryter ner begreppet "Omvärlden" till aktörsnivån i samhället. Vilka aktörer får ökade kostnader och intäkter till följd av verksamheten i Återtåget och vilka vinner på det hela?

Tabell 13.2 Effekter av Återtågets verksamhet fördelat per aktör

		Summa	Vinst	Vinst per individ
Arbetsförmedling	Intäkt	620 000	-1 126 777	-56 339
	Kostnad	1 746 777		
Försäkringskassan	Intäkt	181 277	146 611	7 331
	Kostnad	34 667		
Kommunen	Intäkt	2 637 667	1 125 667	56 283
	Kostnad	1 512 000		
Landstinget	Intäkt	827 367	660 600	33 030
	Kostnad	166 767		
Rättsväsendet	Intäkt	1 237 833	530 633	26 532
	Kostnad	707 200		
Övriga	Intäkt	1 050 000	1 050 000	52 500
	Kostnad	0		
Återtåget	Intäkt	1 850 000	23 000	1 150
	Kostnad	1 827 000		
Totalt	Intäkt	8 404 144	2 409 733	120 487
	Kostnad	5 994 411		

Om vi lägger samman intäkterna för alla aktörer i tabellen ovan (utom Återtåget) så kommer vi fram till siffran 6 554 144 kr, ett belopp som vi tidigare tillskrev "Omvärlden". Samma sak gäller för kostnader och vinst. Vi har helt enkelt delat upp omvärlden på de aktörer som vi valt att räkna på i denna studie. Det behöver inte vara just dessa, men man bör ha med alla de externa aktörer som man tror påverkas av verksamheten. Observera att kostnaden som tidigare tillskrevs "Omvärlden" även här visar den egentliga samhällsekonomiska kostnaden för Återtågets rehabiliteringsverksamhet. När vi lägger samman verksamheten med dess omvärld får vi med en dubbelräkning som vi accepterar eftersom vi egentligen är intresserade av kostnader och intäkter per aktör samt den totala vinsten som förblir korrekt.

I den aktörsfördelade tabellen kan vi konstatera att det finns vinnare och förlorare, trots att vi tidigare såg att "Omvärlden" som helhet går med vinst. Denna vinst döljer dock en förlust för en av aktörerna – arbetsförmedlingen. Begreppen vinst och förlust skall inte tolkas som annat än en relation mellan intäkter och kostnader – inte som bra eller dåligt.¹²¹

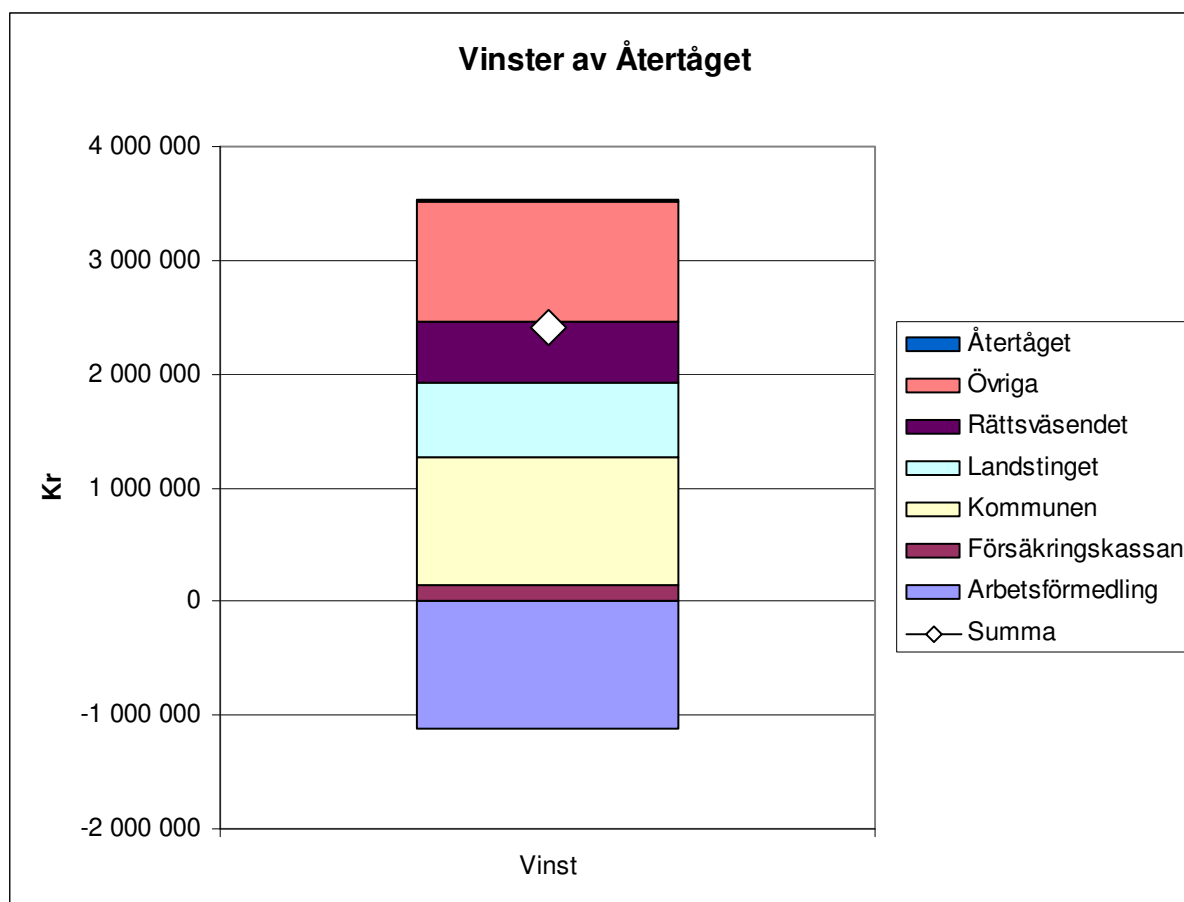
Arbetsförmedlingens förluster illustrerar ett fenomen som ofta dyker upp i denna form av kalkyler. De som investerar i denna typ av verksamhet är inte alltid de som vinner mest på att den är framgångsrik. Dessutom är en förlust i dessa termer ett uttryck för att man gör sitt jobb och i detta sammanhang uppenbarligen framgångsrikt eftersom satsningen på Återtåget uppenbarligen är lönsam.

Vi såg tidigare att alla externa aktörer tillsammans gick med en vinst på knappt 2,4 mnkr och vi fann i den aktörsfördelade tabellen ovan att de externa aktörerna tillsammans med verksamheten själv går med en vinst på strax över 2,4 mnkr. Man kan konstatera att de övriga skulle kunna kompensera arbetsförmedlingen för dess förlust och fortfarande gå med vinst. Detta illustreras i nedanstående figur där övriga aktörers (inklusive Återtåget) vinst uppgår till drygt 3,5 mnkr samtidigt som

¹²¹ Vinst och förluster är i denna redovisning en blandning av s.k. reala och finansiella kostnader och intäkter. Det innebär att resultatet inte kan användas direkt i en samhällsekonomisk utvärdering utan måste specificeras vidare. Ur ett aktörsperspektiv är detta oftast inte nödvändigt. Se vidare handbok i SocioEkonomiskt bokslut.

arbetsförmedlingens förlust på 1,1 mnkr gör att alla sammantaget går med en vinst på 2,4 mnkr efter det att arbetsförmedlingens förlust internaliserats eller kompenseras.

Diagram 13.2 Vinster och förluster av Återtågets verksamheter, totalt och fördelat per aktör.

I praktiken har vi nu gått igenom huvuddelen av den information som finns i det SocioEkonomiska bokslutets resultaträkning. Man tar emellertid vanligtvis ett steg till genom att även visa hur intäkter och kostnader för de olika aktörerna hänger samman. Detta gör resultaträkningen något mer överskådlig samtidigt som den kan bidra med mer information.

Låt oss börja med ett utsnitt ur denna mer fullständiga resultaträkning där vi fokuserar på Återtågets direkta kopplingar till omvärlden. Intäktsraden representerar källan till Återtågets intäkter, dvs. vilken aktör intäkterna kommer från. Kostnadsraden representerar på samma sätt adressen på Återtågets kostnader, dvs. vem man betalar till. Detta är mest relevant för de externa aktörerna, vilket vi återkommer till.

Tabell 13.3 Utdrag ur SocioEkonomiskt bokslut för Återtåget

	Arbetsförmedling	Försäkringskassan	Kommunen	Landstinget	Rättsväsendet	Övriga	Återtåget	Summa	Vinst	
Återtåget	Intäkt	200 000	0	625 000	0	500 000	0	525 000	1 850 000	Från Till
	Kostnad	0	0	0	0	0	0	1 827 000	1 827 000	
Andel intäuter		11%	0%	34%	0%	27%	0%	28%		

Vi kan se att Återtågets intäkter på 1,85 mnkr till 28 procent består av marknadsintäkter utan aktörskoppling och resterande dryga 70 procent kommer från någon av de externa aktörer som köp av tjänster eller via bidrag.

Om vi jämför denna tabell med Återtågets egen redovisning tidigare så ser vi att det finns skillnader. Den uppenbara skillnaden är att kommunen nu bidrar med 625 000 kr i stället för de 500 000 kr som framgick av Återtågets egen redovisning. Det är de dolda subventionerna som lyfts fram. Trots detta är Återtågets vinst densamma – 23 000 kr. Detta beror på att de dolda subventionerna lyfts in både på intäkt- och kostnadssidan, vilket gör att vinsten inte påverkas.

I tabellutdraget nedan finns även kommunen med vilket gör det möjligt att följa det ekonomiska samspelet mellan Återtåget och en av dess externa aktörer.

Tabell 13.4 Utdrag ur SocioEkonomiskt bokslut för Återtåget – det ekonomiska samspelet med kommunen

		Arbets- förmedling	Försäkrings- kassan	Kommunen	Landstinget	Rätts- väsendet	Övriga	Återtåget	Summa	Vinst	Vinst per individ
Kommunen	Intäkt	0	0	2 637 667	0	0	0	0	2 637 667		
	Kostnad	0	0	1 512 000	0	0	0	0	1 512 000	1 125 667	56 283
Återtåget	Intäkt	200 000	0	625 000	0	500 000	0	525 000	1 850 000		
	Kostnad	0	0	0	0	0	0	1 827 000	1 827 000	23 000	1 150

Kommunen	Köp + Subv	625 000
	Klientstöd	887 000
	Summa	1 512 000

Den intäkt för Återtåget på 625 000 kr som kom från kommunen återfinns nu som en kostnad för kommunen. Den ligger med i de kostnader på 1 512 000 kr som står ovanför intäkten i Återtåget. I den lilla tabellen under framgår att dessa kostnader för kommunen består av de 625 000 kr som går direkt till Återtåget och ytterligare 887 000 kr. Dessa kostnader är ett uttryck för de olika stödinsatser som ges till Återtågets deltagare under verksamhetsåret och kan handla om utgifter för KomVux, försörjningsstöd, missbruksbehandling etc.

Men vi ser också att Kommunen har intäkter på 2 637 667 kr från Återtåget under året. Detta är intäkter som uppstår till följd av att klienterna på Återtåget *inte* försäkras av kommunen under året, kostnader som skulle ha uppstått om dessa unga människor skulle fortsatt leva i sitt utanförskap. De kostnader som klienterna faktiskt försäkras av under året ligger bland de 887 000 kr som ligger som *återstående* kostnader för klienterna hos kommunen. I tabellen nedan visas vad som ligger i dessa intäkter, i form av uteblivna kostnader, och kvarvarande kostnader för Återtågets klienter hos kommunen.

Tabell 13.5 Kommunens intäkter och kostnader till följd av Återtågets verksamhet

	Intäkter	Kostnader
Behandlingshem	1 089 333	0
Ekonomisk bistånd	533 000	134 333
Funktionsbedömning	16 000	24 000
GrundVUX	138 667	24 000
Halvvägshus	0	172 000
KOMVUX	0	245 333
LVM-hem	466 667	0
OSA	0	266 667
Särskilt boende	80 000	10 667
Utredning	314 000	10 000
	2 637 667	887 000

De stora förändringarna ligger på minskade kostnader för behandlingshem, LVM-hem, ekonomiskt bistånd och utredningar – här finns drygt 2,4 mnkr. De stora posterna bland de kvarvarande kostnaderna ligger på KomVux, OSA, halvvägshus samt fortsatt ekonomiskt bistånd. Förändringen i kostnadsbilden hos kommunen antyder att dessa klienter håller på att bryta sig loss från utanförskap och är på väg in mot arbetsmarknaden och förhoppningsvis en förmåga att på sikt försörja sig själv.

Alla kostnader och intäkter hos Återtågets externa aktörer finns specificerade i det fullständiga SocioEkonomiska bokslutet på motsvarande sätt, där intäkterna består av klienternas uteblivna

kostnader under året och kostnaderna består av summan av klienternas kvarvarande kostnader samt eventuella direkta köp från eller stöd till verksamheten vid Återtåget.

Efter dessa nedslag i delar av bokslutet kan vi nu se hela resultaträkningen för Återtågets verksamhet, där vi åter ser att verksamheten genererat en total vinst på 2,4 mnkr eller 120 487 kr per deltagare.

Tabell 13.6 Fullständigt SocioEkonomiskt bokslut för Återtåget, resultaträkning

		Arbets- förmedling	Försäkrings- kassan	Kommunen	Landstinget	Rätts- väsendet	Övriga	Återtåget	Summa	Vinst	Vinst per individ
Arbetsförmedling	Intäkt	620 000	0	0	0	0	0	0	620 000		
	Kostnad	1 746 777	0	0	0	0	0	0	1 746 777	-1 126 777	-56 339
Försäkringskassan	Intäkt	0	181 277	0	0	0	0	0	181 277		
	Kostnad	0	34 667	0	0	0	0	0	34 667	146 611	7 331
Kommunen	Intäkt	0	0	2 637 667	0	0	0	0	2 637 667		
	Kostnad	0	0	1 512 000	0	0	0	0	1 512 000	1 125 667	56 283
Landstinget	Intäkt	0	0	0	827 367	0	0	0	827 367		
	Kostnad	0	0	0	166 767	0	0	0	166 767	660 600	33 030
Rättsväsendet	Intäkt	0	0	0	0	1 237 833	0	0	1 237 833		
	Kostnad	0	0	0	0	707 200	0	0	707 200	530 633	26 532
Övriga	Intäkt	0	0	0	0	0	1 050 000	0	1 050 000		
	Kostnad	0	0	0	0	0	0	0	0	1 050 000	52 500
Återtåget	Intäkt	200 000	0	625 000	0	500 000	0	525 000	1 850 000		
	Kostnad	0	0	0	0	0	0	1 827 000	1 827 000	23 000	1 150
Totalt	Intäkt								8 404 144		
	Kostnad								5 994 411	2 409 733	120 487

I bokslutet kan vi nu på samma sätt som för kommunen se hur intäkts- och kostnadsströmmar för Återtåget fördelas mellan olika aktörer. Det skall poängteras att Återtågets SocioEkonomiska resultaträkning enbart indirekt innehåller deltagarnas produktionsvärde, de 525 000 kr vi rubricerade som marknadsintäkter i det interna bokslutet. Detta ger ett produktionsvärde på 26 250 kr per deltagare och år. Det kanske är en rimlig beskrivning av det värde de producerar under sin tid i Återtåget, men är sannolikt enbart en del av vad de förväntas producera om de kommer ut ur sitt utanförskap och på sikt in på den ordinarie arbetsmarknaden. Dels kommer det årliga värdet att vara högre och dels kommer det att generera intäkter över lång tid. Beräkningar kring produktionsvärdet återkommer i den mer långsiktiga kalkylen nedan.

13.3.3 Nyckeltal

Informationen kring verksamheten, som den kommer till uttryck i den interna redovisningen och i den SocioEkonomiska resultatredovisningen används ofta för att bilda nyckeltal. Nyckeltal brukar ofta anges som en kvot mellan meningsfulla tal t.ex. vinst per medarbetare, intäkt per dygn osv. Låt oss till att börja med formulera ett antal nyckeltal baserat på verksamhetens egen resultatredovisning – den interna resultaträkningen.

Tabell 13.7 Nyckeltal för Återtåget baserat på verksamhetens resultaträkning

	Täljare	Nämnare	Nyckeltal
kostnad per årsplats	1 702 000	20	85 100
kostnad per årsplats för externa	1 200 000	20	60 000
kostnad per dygn	1 702 000	365	4 663
intäkt per dygn	1 725 000	365	4 726
Vinst per dag	23 000	365	63
Vinst per deltagare	23 000	20	1 150
Vinst per satsad offentlig krona	23 000	1 200 000	2%

Vi ser att kostnaden per årsplats ligger på 85 100 kr. Om vi enbart ser till de externa aktörerna som direkt bidrar till verksamheten så ligger deras kostnad för en årsplats på 60 000 kr.

Kostnaden per dygn för verksamheten ligger på 4 663 kr medan intäkterna ligger på 4 726 kr, dvs. en vinst per dag på ca 63 kr, vilket på årsbasis ger 23 000 kr eller 1 150 kr per deltagare. Om detta relateras till de externa aktörernas insats får vi en avkastning på 2 procent.

Om vi i stället använder oss av det SocioEkonomiska bokslutet så kan vi i tabellen nedan konstatera att kostnaden per årsplats nu ligger på knappt 325 000 kr. Skillnaden mellan denna och den tidigare redovisade årskostnaden på 85 100 kr, dvs. 239 900 kr är kostnader som deltagarna i verksamheten har hos övriga aktörer.

Kostnaden per årsplats fördelad över de externa aktörer som bidrar till verksamheten ligger nu på 208 371 kr i stället för de 60 000 kr som visades i det interna bokslutet. Här ligger skillnaden i de kostnader deltagarna har kvar hos dessa externa aktörer, t.ex. de 887 000 kr som deltagarna fortsätter att kosta hos kommunen som vi såg tidigare. Intäkterna uppgår nu till 23 025 kr per dygn vilket kan jämföras med de externa aktörernas dygnskostnad på 10 866 kr.

Tabell 13.8 Nyckeltal för Återtåget baserat på det SocioEkonomiska bokslutets resultaträkning

	Täljare	Nämnare	Nyckeltal
Total kostnad per årsplats	5 994 411	20	299 721
Total kostnad per årsplats för externa	3 965 977	20	198 299
Total kostnad per dygn för externa aktörer	3 965 977	365	10 866
Total intäkt per dygn	4 495 500	365	12 316
Vinst per dygn	2 409 733	365	6 602
Vinst per deltagare	2 409 733	20	120 487
Vinst per satsad extern krona	529 523	3 965 977	13%
total vinst /Intern vinst	2 409 733	23 000	10477%

Den förändrade synen på intäkter och kostnader spiller givetvis över på vinsten. Verksamhetens vinst per dygn ligger nu på 6 602 kr i stället för de 63 kr per dag som framkom ur det interna bokslutet. Per deltagare ligger den nu på 120 487 kr i stället för de tidigare 1 150 kr. Relationen mellan vinsten i det SocioEkonomiska bokslutet och det interna är nästan en faktor 105, dvs. den totala vinsten 10 477 procent större än den interna.

Vinsten per satsad extern krona, dvs. det som arbetsförmedling, rättsväsende och kommun bidrar med direkt till verksamheten och indirekt till deltagarna i verksamheten, ligger nu på 13 procent vilket kan jämföras med de 2 procent som baserades på det interna bokslutet, dvs. en faktor 6.

Vi ser här hur vi med hjälp av det SocioEkonomiska bokslutets nyckeltal får en helt annan bild av verksamhetens lönsamhet och dess betydelse. I stället för att uppfattas som något ekonomiskt utomordentligt marginellt får vi nu bilden av en intäktsmaskin som skapar en vinst per deltagare på över 100 000 kr per år.

13.3.4 Finansieringsanalys

Resultaträkningen visar, som vi redan kommenterat, hur olika externa aktörers intäkter och kostnader hänger samman med Återtågets verksamhet och dess deltagare. Vi kunde konstatera att tre aktörer bidrar aktivt till verksamheten samtidigt som alla påverkas indirekt av verksamheten i och med att dess deltagare är och/eller har varit aktuella hos de olika aktörerna.

Ett SocioEkonomiskt bokslut visar nästan regelmässigt på omfördelning mellan aktörerna (t.ex. mellan landsting och kommun) eller mellan enheter inom en aktör (t.ex. mellan primärvård och psykiatri). Det är därför viktigt att studera dessa omfördelningar och framför allt göra en finansieringsanalys, dvs. räkna på hur det går för de aktörer som finansierar verksamheten. I tabellen nedan har vi samlat några nyckeltal för dessa.

Tabell 13.9 Finansieringsanalys av Återtåget baserat på det SocioEkonomiska bokslutet

	Täljare	Nämnare	Nyckeltal	
<i>Direkt kostnad per årsplats per aktör</i>				
-> kommun	500 000	20	25 000	
-> rättsväsendet	500 000	20	25 000	
-> arbetsförmedlingen	200 000	20	10 000	
<i>Total kostnad per årsplats per aktör</i>				
-> kommun	1 512 000	20	75 600	
-> rättsväsendet	707 200	20	35 360	
-> arbetsförmedlingen	1 746 777	20	87 339	
<i>Direkt finansieringsgrad</i>				
-> kommun	500 000	1 512 000	33%	
-> rättsväsendet	500 000	707 200	71%	
-> arbetsförmedlingen	200 000	1 746 777	11%	
<i>Vinst på total insats</i>				
-> kommun	1 125 667	1 512 000	74%	
-> rättsväsendet	530 633	707 200	75%	
-> arbetsförmedlingen	-1 126 777	1 746 777	-65%	
<i>Vinst på direkt insats</i>				
-> kommun	1 125 667	500 000	225%	
-> rättsväsendet	530 633	500 000	106%	
-> arbetsförmedlingen	-1 126 777	200 000	-563%	
<i>Intäkt vs direkt kostnad - break even</i>				
-> kommun	500 000	2 637 667	19%	69 dagar
-> rättsväsendet	500 000	1 237 833	40%	147
-> arbetsförmedlingen	200 000	620 000	32%	118

Vi ser att intäkter och kostnader varierar för de tre aktörer som finansiellt bidrar direkt till verksamheten. Låt oss kommentera några av nyckeltalen.

Vi ser att det för alla tre är stor skillnad mellan de resurser de bidrar med direkt och de totala resurser de bidrar med indirekt via deltagarna. Det är en faktor 3 för kommunen och än mer för arbetsförmedlingen vars direkta bidrag enbart utgör 11 procent av det totala bidraget. Rättsväsendet direkta finansiering ligger på 71 procent. Om man ser till de totala kostnaderna för dessa tre aktörer så är arbetsförmedlingen i praktiken den som bidrar med mest, även om det i den interna redovisningen (och kanske i förhandlingar med parterna) ser ut att vara tvärt om.

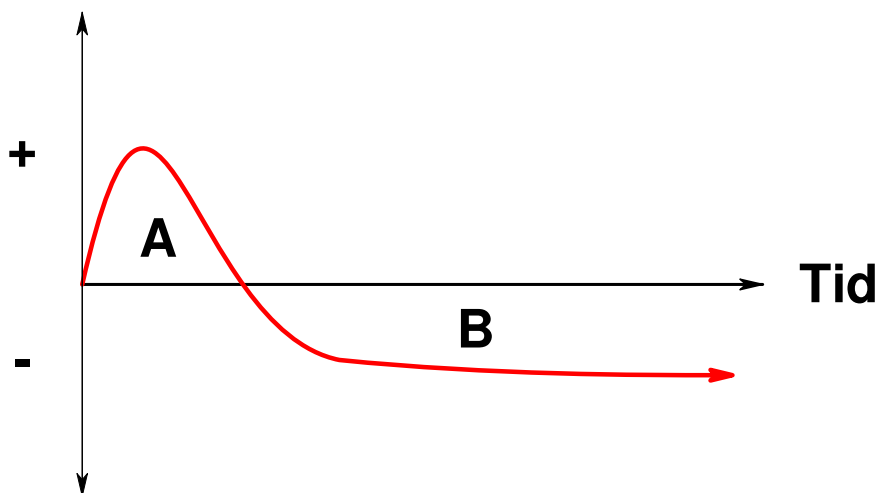
Den aktör som vinner mest på verksamheten är kommunen och rättsväsende som har intäkter av verksamheten som är 1,74 respektive 1,75 gånger större än kostnaderna. Det innebär en avkastning på 74 procent respektive 75 procent av de totala insatserna på ett år. Om man ser till avkastningen på de direkta insatserna så är denna naturligtvis ännu högre – 225 procent på ett år för kommunen och 106 procent för rättsväsendet. Arbetsförmedlingen får inte en positiv avkastning om vi formulerar det på detta sätt eftersom deras totala vinst är negativ, dvs. de totala intäkterna är mindre än de totala kostnaderna.

Även om vinsten i sig är negativ så kan man studera relationen mellan de totala intäkterna för en aktör och den direkta insats man gör. En intressant fråga kan vara: hur lång tid tar det innan dessa intäkter har betalat tillbaka de direkta insatserna? Det vi skulle kunna kalla pay off-tid. Vi ser i den extra kolumnen i tabellen att det dröjer 69 dagar för kommunen att få tillbaka sina direkta insatser medan det för arbetsförmedlingen dröjer 118 dagar, dvs. knappt fyra månader. Å andra sidan får inte rättsväsendet tillbaka pengarna förrän efter 147 dagar, dvs. en månad senare än arbetsförmedlingen. Detta förtar inte det faktum att deltagarna i Återtåget utnyttjar arbetsförmedlingens resurser mer än de gjorde utan Återtåget. Ett uttryck för att de är på väg mot arbetsmarknaden.

13.3.5 Investeringsperspektivet

Många verksamheter med prevention eller rehabiliteringsprofil har långsiktiga ambitioner. Man räknar med att en framgångsrik rehabiliteringsprocess ska leda till att personerna i fråga skall kunna fortsätta ett liv i "normalitetens tecken" under en lång tid framöver, i bästa fall ända fram till pension. Det innebär att den ettåriga bild som ges av resultaträkningen måste kompletteras med en framåtblickande kalkyl. Om man ser verksamheten som en investering i individers framtid och deras framtida hälsa och funktionsförmåga så kommer avkastningen i form av lägre kostnader att falla ut under lång tid medan de högre kostnaderna kommer idag, och består i regel endast under en kortare eller begränsad tid. I diagrammet nedan utgör ytan A investeringskostnaderna i dag för preventionsåtgärden eller rehabiliteringsprocessen, medan ytan B är de inbesparade kostnaderna längre fram.

Kostnader

Kostnader och intäkter som utfaller över tiden brukar man försöka räkna om till dagens värde genom att använda en formel för det s.k. Nuvärdet (NV), dvs. en metod att räkna om framtida intäkts- och kostnadsströmmar till nuvärde.

$$NV = \sum_{t=1}^T \frac{Kr}{(1+r)^t}$$

Där:

r = diskonteringsränta

t = år eller period

Ju högre diskonteringsränta, desto lägre värde på intäkter och kostnader i framtiden. Om vi använder formeln för att räkna fram värdet idag av framtida intäktsströmmar från verksamheten så kan vi för enkelhets skull anta att alla som deltagit i verksamheten vid Återtåget under året kommer att fortsätta att lyckas med att leva ett normalt liv och att vi bestämmer kalkylperioder på fem respektive tjugo år och diskonteringsräntan till 4 procent.

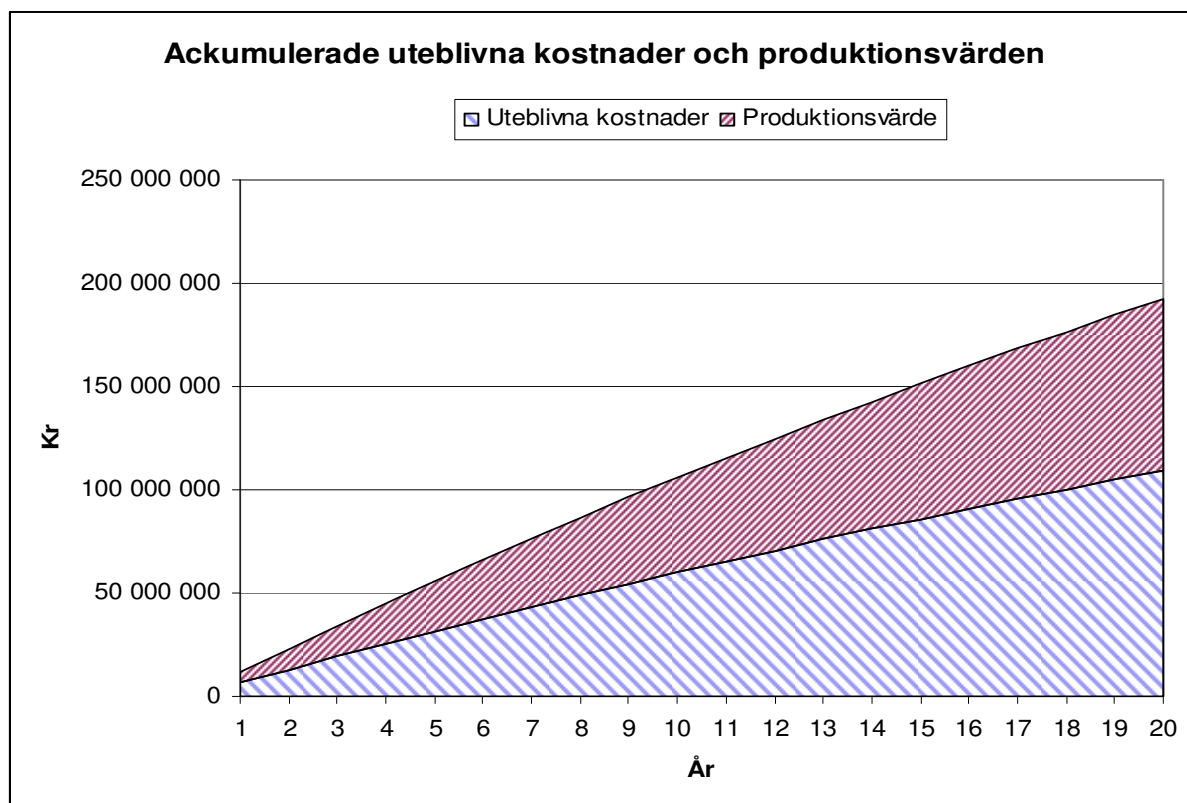
Vi räknar först på de intäkter som alla externa aktörer får av verksamheten om vi antar att de sparar lika mycket i kostnader varje år som de gör under kalkylåret ovan. Till detta lägger vi en enkel beräkning på det produktionsvärde som en tidigare arbetslös kan bidra med under samma period, eftersom detta ofta är målet i rehabiliteringsprojekt. Vi har tagit bort verksamhetens egna intäkter ur kalkylen här vilket gör att vi kan lägga till ett beräknat produktionsvärde över tiden.

Tabell 13.10. Uteblivna kostnader och tillkommande produktionsvärden till följd av framgångsrik rehabilitering för tjugo deltagare vid Återtåget under 1, 5 och 20 år vid 4 procents diskonteringsränta

	1	5	20	
Uteblivna kostnade	Arbetsförmedling	620 000	2 980 792	10 340 646
	Försäkringskassan	181 277	871 532	3 023 427
	Kommunen	2 637 667	12 681 186	43 992 223
	Landstinget	827 367	3 977 754	13 799 204
	Rättsväsendet	1 237 833	5 951 167	20 645 156
	Övriga	1 050 000	5 048 115	17 512 385
	Summa	6 554 144	31 510 546	109 313 042
Produktionsvärde	5 000 000	24 038 643	83 392 310	

Med våra exempeldata så innebär det sålunda att de (investerings-)kostnader aktörerna kring denna verksamhet har haft under året potentiellt kan skapa framtida intäkter av två slag. Fortsatt uteblivna välfärds-kostnader för varje aktör till följd av att dessa (tjugo) personer upprätthåller ett vad man skulle kunna kalla normalt liv. Det ger drygt 109 mnkr i intäkter över de kommande tjugo åren. Till detta kommer intäkter i form av att de nu själva producerar ett värde i och med att de arbetar. Med ett produktionsvärde på 250 000¹²² kr per år för tjugo personer blir det på tjugo år drygt 83 mnkr. Utvecklingen illustreras i nedanstående figur:

Diagram 13.3 Ackumulerade uteblivna kostnader och produktionsvärden för tjugo personer till följd av framgångsrik rehabilitering vid Återtåget

¹²² Produktionsvärde beräknas som lön per månad * lönekostnadspåslag * antalet månader. 250 000 kr i årligt produktionsvärde motsvarar en månadslön på ca 15 000 kr.

Sammantaget kan det vara så att beslutet hos arbetsförmedling, kommun och rättsväsende att lägga 1,2 mnkr på denna verksamhet i år kan resultera i intäkter på drygt 190 mnkr över de kommande tjugo åren. Det innebär en avkastning i intäkter på ca 158 gånger pengarna.

Diagram och tabell ovan bygger på förhållandet att dessa effekter uppstår för alla tjugo deltagarna i Återtåget. Om man inte är så framgångsrik, vad händer då? Då får man göra vad som brukar kallas en riskanalys. Låt oss göra två enkla antaganden: att endast en av deltagarna kommer att lyckas eller att endast hälften av deltagarna klarar av att leva s.k. normala liv.

I det första fallet delar vi värdena ovan med tjugo och finner att den årliga vinsten av Återtåget blir ca 575 000 kr vilket på tjugo års sikt ger en samhällsvinst på 9,6 mnkr. Om så många som hälften klarar sig blir den årliga vinsten knappt sex mnkr vilket på tjugo år ger en vinst på ca 95 mnkr. Siffror som kan ställas mot den årliga kostnaden för att driva Återtåget på strax under två mnkr.

Med andra ord om den enda positiva effekten av Återtåget blir att en av de tjugo unga människorna återvänder till ett tjugoårigt liv i normalitet är det ändå en utomordentligt lönsam historia.

13.4 Att på egen hand upprätta ett SocioEkonomiskt bokslut

13.4.1 Åter till bokslutet – annorlunda uttryckt¹²³

Vi har nu gått igenom resultaten från ett SocioEkonomiskt bokslut. Låt oss mot bakgrund av detta återigen återvända till vad det egentligen handlar om. Kärnan i ett SocioEkonomiskt bokslut är att redovisa alla relevanta kostnader och intäkter förknippade med en viss verksamhet under ett år. Mot bakgrund av vad vi diskuterat ovan är dessa:

- 1) Verksamhetens egna (interna) intäkter och kostnader som de redovisas i egna bokslut och resultattabeller. Vi kallar dessa fortsättningsvis för **Interna kostnader och intäkter**.
- 2) Övriga aktörers intäkter och kostnader som kan förknippas med verksamheten. Intäkterna är i dessa fall nästan uteslutande lika med kostnader som inte uppstår till följd av verksamheten, men som annars skulle ha gjort det. Kostnaderna är kostnader som uppstår under eller till följd av verksamheten. Vi kommer att kalla detta för **Externa kostnader och intäkter**.
- 3) Om verksamheten förändrar individens relation till arbetsmarknaden, vilket ofta är fallet i samband med rehabiliteringsverksamhet, så måste vi till de externa intäkterna även lägga förändringar i produktionsvärde till följd av verksamheten. Vi kommer att kalla detta för förändringar i **Produktionsvärde** även om det tillhör de externa intäkterna. Dels för att det inte alltid är relevant, dels för att det i sig kan spela en stor roll i vissa kalkyler och dels för att det finns risk för dubbelräkning i och med att vi ofta räknar in minskat försörjningsstöd bland de externa intäkterna t.ex. från försäkringskassan.

Det innebär att det SocioEkonomiska bokslutet (SEB) kan formuleras i följande formel:

$$SEB_t = \sum_{i=1}^I \sum_{a=1}^A [EI_i^a - EK_i^a] + [II - IK] + \sum_{i=1}^I PV_i$$

¹²³ I detta avsnitt kommer vi översiktligt att gå genom hur man arbetar fram ett SocioEkonomiskt bokslut. Det är ett ganska tekniskt avsnitt som med fördel kan hoppas över för den som inte just nu är i färd med att upprätta ett sådant bokslut på egen hand.

Där:

EI_i^a och EK_i^a står för externa intäkter respektive kostnader för individ i hos aktör a . Skillnaden dem emellan är vinsten för aktör a av att individ i är i verksamheten.

II och IK står för verksamhetens interna intäkter och kostnader.

PV_i står för produktionsvärde för individ i under året som inte redan återfinns i de interna intäkterna eller i de externa intäkterna i form av reducerat försörjningsstöd. Detta kan därmed förenklas ett steg till som:

SEB= Verksamhetens externa vinst +Verksamhetens interna vinst + eventuellt tillkommande Produktionsvärde.

13.4.2och hur gör man?

Mot bakgrund av det vi diskuterat i detta kapitel kan man kanske ana att arbetet med att upprätta ett SocioEkonomiskt bokslut till största delen handlar om att beräkna en verksamhets externa intäkter och kostnader, dvs. EI_i^a och EK_i^a i föregående avsnitts formler. Vad innebär då det? Vi har redan kommit i kontakt med det när vi studerade kommunens kvarvarande kostnader för deltagarna i Återtåget. Låt oss vända tillbaka till det. Nu har vi lagt till rubriker som säger att intäkter för kommunen i år egentligen är uteblivna kostnader till följd av att Återtågets deltagare inte får del av de kommunala resurser de fick del av innan. De kvarvarande kostnaderna återspeglar de kommunala resurser de nyttjar som individer samtidigt som de är aktiva i Återtåget. Man erhåller fortfarande ett visst bistånd, man får utbildning i KomVux och man vistas på halvvägshus i stället för på LVM-hem etc.

Tabell 13.11 Kommunala intäkter och kostnader till följd av Återtågets verksamhet

	Uteblivna Kostnader = Intäkter	Kvarvarande Kostnader = Kostnader
Behandlingshem	1 089 333	0
Ekonomisk bistånd	533 000	134 333
Funktionsbedömning	16 000	24 000
GrundVUX	138 667	24 000
Halvvägshus	0	172 000
KOMVUX	0	245 333
LVM-hem	466 667	0
OSA	0	266 667
Särskilt boende	80 000	10 667
Utredning	314 000	10 000
	2 637 667	887 000

På samma sätt kan man gå igenom övriga aktörer och se hur resursbehovet såg ut för deltagarna innan de kom med i Återtåget och hur det ser ut när de är med i verksamheten. Observera återigen att detta handlar om resurser för individerna – inte verksamheten.

Hur gör man sådana sammanställningar? Ett sätt är att gå igenom journaler/register hos alla aktörer för alla deltagare. Detta är ofta alltför resurskrävande. Ett annat sätt, som vi oftast använder, är att klassificera verksamhetens deltagare i ett antal mer eller mindre homogena grupper och därefter med stöd av ett antal expertpaneler/expertgrupper i workshopform arbeta fram rimlig resursförbrukning för dessa för perioden innan verksamheten samt under året eller åren i verksamheten eller efter det att man

lämnat verksamheten (är rehabiliterad). Detta är en scenariobaserad metod som oftast är enklare att hantera och som i regel ger tillräckligt rimliga värden. Vi kallar detta för att skapa typkarriärer eller individscenarier.

När man skall hitta på en klassificering så är det vanligt att utgå från de mer uppenbara – kön och åldersgrupp. Sedan kan man pröva diagnoser, typ av drog, etnicitet, utanförskapets längd i tid etc. Tanken är att de grupper man väljer skall vara lätta att dela in målgruppen i samt att de valda kategorierna skall uppvisa skillnader i resursförbrukning. Vi gör oftast detta arbete i samråd med referensgrupper av representanter för målgruppen och för aktörerna. I Återtåget valde vi att klassificera efter ålder och kön:

	Unga	Äldre
Män	8	7
Kvinnor	3	2

Skälen till detta är uppenbara. Yngre personers (sexton till arton år) utanförskap har normalt sett ett helt annat utseende än äldres. Och på samma vis leder kvinnors utanförskap ofta till helt andra livsmönster (och därmed kostnader) än mäns.

Parallellt med detta arbete sker det, i samma referensgrupper, ett arbete med att ställa samman de insatser/aktiviteter vi skall mäta hos de olika aktörerna. Detta gör vi ibland med hjälp av insatskedjor eller välfärdskonsumtionskedjor som beskriver händelser – t.ex. brott och straff, behandling, boende, försörjning. Anledningen till att vi använder dessa kedjor är att de gör det lättare att visualisera och diskutera resursbehovet för oss och för referensgrupperna.

I kalkylen för Återtåget hade vi ett begränsat antal insatser/aktiviteter – 37 stycken. I tidigare studier har vi haft uppåt 150 stycken. Nedan ser vi ett utdrag ur tabellen som vi använde för Återtåget som avser kommunen.

Tabell 13.12 Olika insatser för Återtågets deltagare – utdrag

Id	Kedja	Aktör	Enhet	Aktivitet	Sort	Pris	Real
13	Missbruk	Kommunen	Socialtjänsten	Behandlingshem	Dagar	1900	1
27	Försörjning	Kommunen	Socialtjänsten	Ekonomisk bistånd	Månad	6500	0
23	Sysselsättning	Kommunen	Socialtjänsten	Funktionsbedömning	Tillfälle	3000	1
28	Sysselsättning	Kommunen	Socialtjänsten	Halvvägshus	Månad	2000	1
15	Missbruk	Kommunen	Socialtjänsten	LVM-hem	Dagar	3500	1
19	Sysselsättning	Kommunen	Socialtjänsten	OSA	Månad	10000	1
18	Psykvård	Kommunen	Socialtjänsten	Särskilt boende	Månad	8000	1
14	Missbruk	Kommunen	Socialtjänsten	Utredning	Tillfälle	12000	1
37	Försörjning	Kommunen	Socialtjänsten	Utredning	Tillfälle	1000	1
22	Sysselsättning	Kommunen	Utbildningsförv	GrundVUX	Månad	4000	1
21	Sysselsättning	Kommunen	Utbildningsförv	KOMVUX	Månad	4000	1

Kolumnen *Id* håller bara ordning på insatserna i den ordning de läggs in i tabellen. I kolumnen *Kedja* ser vi vilken insatskedja vi har tagit upp insatsen/aktiviteten. *Aktör* och *Enhet* berättar vem som gör det och *Aktivitet* berättar vad som görs. *Sort* håller reda på i vilken enhet vi räknar och *Pris* hur mycket det kostar per enhet av aktiviteten. Den sista kolumnen *Real* håller reda på om det är en real kostnad eller en finansiell kostnad, dvs. en transferering. För kommunen är det endast ekonomiskt bistånd som är en finansiell kostnad. För andra, t.ex. försäkringskassan representerar huvuddelen av aktiviteterna finansiella kostnader.

För varje kategori av deltagare (yngre, äldre, man eller kvinna) gör vi nu en sammanställning av hur mycket av de olika insatserna/aktiviteterna de utnyttjade ett antal år innan de kommer med i verksamheten samt hur mycket de utnyttjar under åren efter det att de kommit med i verksamheten.

Om vi enbart håller oss till de insatser/aktiviteter som vi tog fram för kommunen ovan så kan det se ut så här för kategorin "Ung Man".

Tabell 13.13 Välfärdskonsumtion för kategorin Ung Man i Återtåget – utdrag

Aktivitet	Sort	Pris	Real	T-3	T-2	T-1	T	T+1	T+2	Innan	Efter
Behandlingshem	Dagar	1900	1	60	20	60				88666.67	0
Ekonomisk bistånd	Månad	6500	0							0	0
Funktionsbedömning	Tillfälle	3000	1	1	1		2	1		2000	3000
Halvvägshus	Månad	2000	1							0	0
LVM-hem	Dagar	3500	1	5	10	5				23333.33	0
OSA	Månad	10000	1				2	2	6	0	33333.33
Särskilt boende	Månad	8000	1							0	0
Utredning	Tillfälle	12000	1	1	1	1				12000	0
Utredning	Tillfälle	1000	1							0	0
GrundVUX	Månad	4000	1		4	9				17333.33	0
KOMVUX	Månad	4000	1				9	9	5	0	30666.67

Här har vi valt att lägga in tre år innan man kommer med i Återtåget (T-3, T-2 och T-1) samt tre år från det att man kommer med i Återtåget (T, T+1 och T+2). Vi lägger in det antalet av de olika insatserna/aktiviteterna som inträffar för varje år, t.ex. 60 dagar på behandlingshem året innan (T-1) han kommer med i Återtåget.

För varje insats räknar vi fram ett genomsnittligt värde genom att ta antal för de tre åren, multiplicera med priset och dela med 3. Siffran 88666,67 står för 60+20+60 dagar på behandlingshem gånger dygnspriset 1 900 kr delat med 3. Samma sak med åren med/efter Återtåget. Siffran 33333,33 i kolumnen "Efter" för raden med OSA står för 2+2+6 månader med OSA gånger månadskostnaden 10 000 kr dividerat med 3.

När vi gjort detta för alla våra aktiviteter/insatser och för alla kategorier (Man/Kvinna, Ung/Äldre) så kan vi summera upp kostnaderna per aktör. Den årliga kostnaden för perioden innan man kommer med i Återtåget utgör de uteblivna kostnaderna, dvs. intäkter för året med Återtåget. De kvarvarande kostnaderna utgör årskostnaden med/efter Återtåget. Det kan se ut så här:

Tabell 13.14 Intäkter och kostnader för olika grupper av deltagare i Återtåget innan och efter det att man kommit med i verksamheten – totalt och fördelat per aktör

	Utebliven kostnad=Intäkt				Kvarvarande kostnad			
	Man ung	Man äldre	Kvinna ung	Kvinna äldre	Man ung	Man äldre	Kvinna ung	Kvinna äldre
Arbetsförmedling	77 500	0	0	0	47 567	151 559	0	52 667
Försäkringskassan	8 667	0	0	55 972	4 333	0	0	0
Kommunen	143 333	115 000	90 000	208 000	67 000	40 000	8 000	23 500
Landstinget	27 167	41 667	68 700	56 133	0	6 000	24 567	25 533
Rättsväsendet	23 467	142 067	11 233	10 967	1 200	24 633	500	11 833
Övriga	0	150 000	0	0	0	0	0	0
Summa	280 133	448 733	169 933	331 072	120 100	222 192	33 067	113 533

Här ser man att en Ung Man kostar i genomsnitt 280 133 kr per år i utanförskapet. En äldre kvinna kostar på motsvarande sätt 331 072 kr i utanförskapet. Detta är de intäkter som uppstår när dessa individer kommer med i Återtåget.

De kvarvarande kostnaderna för en Ung Man ligger på 120 100 kr och för en äldre kvinna hamnar de på 111 533 kr. Det innebär att en Ung Man som går med i Återtåget förväntas skapa en extern vinst på $280\,133 - 120\,100 = 160\,033$ kr per år. Motsvarande per Äldre Kvinna är $331\,072 - 111\,533 = 219\,539$ kr per år. Vi kan även se hur kostnaderna för enskilda aktörer förändras. Den Unge mannens kostnad i kommunen sjunker med $143\,333 - 67\,000 = 76\,333$ kr.

Vi går från externa intäkter/kostnader/vinster för enskilda individer över till intäkter/kostnader för verksamheten genom att multiplicera upp individvärdena med antalet av varje deltagartyp som finns i verksamheten under året. I Återtåget finns det åtta unga män, sju äldre män, tre yngre kvinnor och två äldre kvinnor. Om vi multiplicerar ovanstående siffror med dessa antal får vi tabellerna nedan. Vi summerar nu även över aktörerna för att ge jämförbarhet med de resultat i bokslutet vi visat tidigare, särskilt på intäktssidan.

Tabell 13.15 Intäkter för Återtågets tjugo deltagare totalt och per aktör

	Utebliven kostnad=Intäkt				Summa
	Man ung	Man äldre	Kvinna ung	Kvinna äldre	
Arbetsförmedling	620 000	0	0	0	620 000
Försäkringskassan	69 333	0	0	111 944	181 277
Kommunen	1 146 667	805 000	270 000	416 000	2 637 667
Landstinget	217 333	291 667	206 100	112 267	827 367
Rättsväsendet	187 733	994 467	33 700	21 933	1 237 833
Övriga	0	1 050 000	0	0	1 050 000
Summa	2 241 067	3 141 133	509 800	662 144	6 554 144

Den uteblivna kostnaden 620 000 kr för unga män hos arbetsförmedlingen är de tidigare 77 500 kr per individ gånger 8 unga män. I kolumnen till höger summerar vi detta per aktör för de totalt sett tjugo deltagarna. Här känner vi igen de intäkter som återfinns i det SocioEkonomiska bokslutets resultaträkning per aktör.

De kvarvarande kostnaderna återfinns i tabellen nedan. Dessa återfinns i resultaträkningen enbart för de aktörer som inte bidrar direkt till Återtåget, dvs. försäkringskassan, landstinget och "Övriga".

Tabell 13.16 Kvarvarande kostnader för Återtågets tjugo deltagare totalt och per aktör

	Kvarvarande kostnad				Summa
	Man ung	Man äldre	Kvinna ung	Kvinna äldre	
Arbetsförmedling	380 533	1 060 911	0	105 333	1 546 777
Försäkringskassan	34 667	0	0	0	34 667
Kommunen	536 000	280 000	24 000	47 000	887 000
Landstinget	0	42 000	73 700	51 067	166 767
Rättsväsendet	9 600	172 433	1 500	23 667	207 200
Övriga	0	0	0	0	0
Summa	960 800	1 555 344	99 200	227 067	2 842 411

För de aktörer som dels har kvarvarande kostnader, dels bidrar direkt så får vi lägga samman dessa för att återfinna siffrorna i det SocioEkonomiska bokslutets resultaträkning. Om vi lägger 500 000 kr till rättsväsendets 207 200 kr så hamnar vi på de 707 200 kr som vi återfinner som den summerade kostnaden för rättsväsendet.

13.4.3 Avslutningsvis

Denna genomgång av tankarna bakom och utfallet från ett typiskt SocioEkonomiskt bokslut har förhoppningsvis gett en känsla för vad det är och vad det kan användas till. De grundläggande delarna är dels verksamhetens egna interna resultat, dels det ekonomiska resultatet för aktörer i verksamhetens

omgivning som av olika skäl kan anses vara intressanta för och påverkas av verksamheten. Vi har här kallat detta för verksamhetens interna och externa intäkter och kostnader.

Utredningsmässigt är det de externa delarna som kräver insatser. Hur stora dess insatser blir ges av ambitionsnivån i arbetet i relation till de resultatbehov som skall tillgodoses. Fördelen med de scenariobaserade kalkylerna är att de ger stort utrymme att själv bestämma ambitionsnivån i analysen utifrån faktiska behov och resurser. Man kan beräkna de externa intäkterna och kostnaderna för en verksamhet på många olika ambitionsnivåer. För vissa verksamheter kanske det är det ekonomiska utfallet för en specifik extern aktör man vill utreda och ställa i relation till en eventuell satsning i den egna verksamheten. Då kan man göra ett SocioEkonomiskt bokslut för verksamheten och denna enda externa aktör. Resursinsatsen för att beräkna de externa kostnaderna och intäkterna blir i och med detta betydligt mer hanterbara. Man kan kanske t.o.m. tänka sig att detta ingår som en del i samarbetet med denna aktör.

13.5 Slutsatser och reflektioner

Vi har i detta kapitel pekat på att:

- * man kan och bör vidga den ekonomiska redovisningen av effekterna från en preventiv verksamhet eller en rehabiliteringsverksamhet till att även omfatta aktörer som direkt eller indirekt påverkas av denna verksamhet. Därmed får man en mer korrekt bild kring dess effekter
- * det finns många metoder med vars hjälp man kan göra detta. Vi använder oss av det som kallas SocioEkonomiska bokslut. På så sätt ges effekterna av det preventiva arbetet både på kort och lång sikt en tydligare och mera korrekt bild. Detta arbete bygger på den ekonomiska teorin om externa effekter
- * nästan genomgående leder detta till att värdet av sådana insatser blir både tydligare, positivare och betydligt mera omfattande – det vi kallat isbergseffekten kring prevention
- * det SocioEkonomiska bokslutet kan ses både som en konkret beräkningsmetod utförd t.ex. i programvaran Excel eller som ett synsätt kring frågor som berör prevention, tidiga insatser och rehabiliteringsåtgärder. Vi trycker i första hand på det senare perspektivet
- * vi redovisar det SocioEkonomiska bokslutet som fyra olika delar
 - en SocioEkonomisk resultaträkning där vi ser de totala effekterna på berörda aktörer och samhället i stort, både direkta och indirekta effekter redovisas
 - en nyckeltalsanalys med vars hjälp vi beräknar vinster, avkastningstal m.m. av en preventiv insats
 - en finansieringsanalys med vars hjälp vi studerar hur de som tar initiativ till och finansierar en insats påverkas, liksom vilka omfördelningseffekter mellan olika aktörer som uppstår
 - en investeringsanalys med vars hjälp vi studerar effekterna på lång sikt av en framgångsrik insats
- * det i huvudsak finns två grupper av effekter som uppstår till följd av en framgångsrik prevention
 - minskade välfärdskostnader bl.a. i de offentliga och ökade produktionsvärden. Båda dessa effekter bör beaktas i ett SocioEkonomiskt bokslut.

DEL 4; ATT OMSÄTTA DESSA TANKAR TILL MIN EGEN VARDAG

Denna rapport består av fyra delar. Vi har i del 1 beskrivit varför samverkan, prevention och långsiktighet är viktigt i arbetet kring barn och unga. I del 2 exemplifierade vi detta med det förebyggande arbetet i Leksand och Söderköping. Del 3 handlade om hur man på olika vis kan beräkna de ekonomiska effekterna av att misslyckas med detta och de ekonomiska konsekvenserna av utanförskap och därmed också värdet av framgångsrik prevention och tidiga insatser. I del 4 kommer vi att ge exempel på hur man kan gå vidare på egen hand och omsätta tankarna från del 1–3 i den egna verkligheten.

Vi kommer att:

- * diskutera hur man kan skapa samverkan, långsiktighet och bryta den inlärd hjälplösheten liksom stigmatiseringen av utsatta människor. Vi kommer att argumentera för att det krävs ett nytt synsätt, en ny form av ledning och konkreta styr- och uppföljningssystem för att lyckas med detta
- * kortfattat peka på vad vi själva och du som läsare kan göra för att gå vidare med dessa kunskaper och insikter. Vi kommer också att peka på vad stiftelsen *Idéer för livet* kan göra i sitt fortsatta arbete kring barn och unga.

14 FRAMTIDEN ÄR IDAG

I detta kapitel kommer vi att diskutera hur man kan skapa samverkan, långsiktighet och bryta den inlärda hjälplösheten liksom stigmatiseringen av utsatta människor. Vi kommer att argumentera för att det krävs ett nytt synsätt, en ny form av ledning och konkreta styr- och uppföljningssystem för att lyckas med detta.

14.1 En evidensbaserad styr- och ledningsmodell

Vi har i tidigare kapitel diskuterat värdet av förebyggande arbete i förhållande till unga människors utanförskap. Därmed har vi också satt ett pris på utanförskapets kostnader. Det mesta av dessa kostnader är osynliga eftersom de drabbar någon annan aktör och ofta inträffar ganska långt in i framtiden. Vi har argumenterat för att ett synliggörande av dessa kostnader är viktigt för att korrekt kunna ta ställning till värdet av det förebyggande arbetet. Dessa kostnader för utanförskap är stora, mycket stora. Framförallt är de större än vad flesta av oss intuitivt tror och beaktas alltför sällan i det offentliga beslutsfattandet. Kortsiktigheten och tunneltänkandet kostar samhället stora pengar och leder till onödigt lidande.

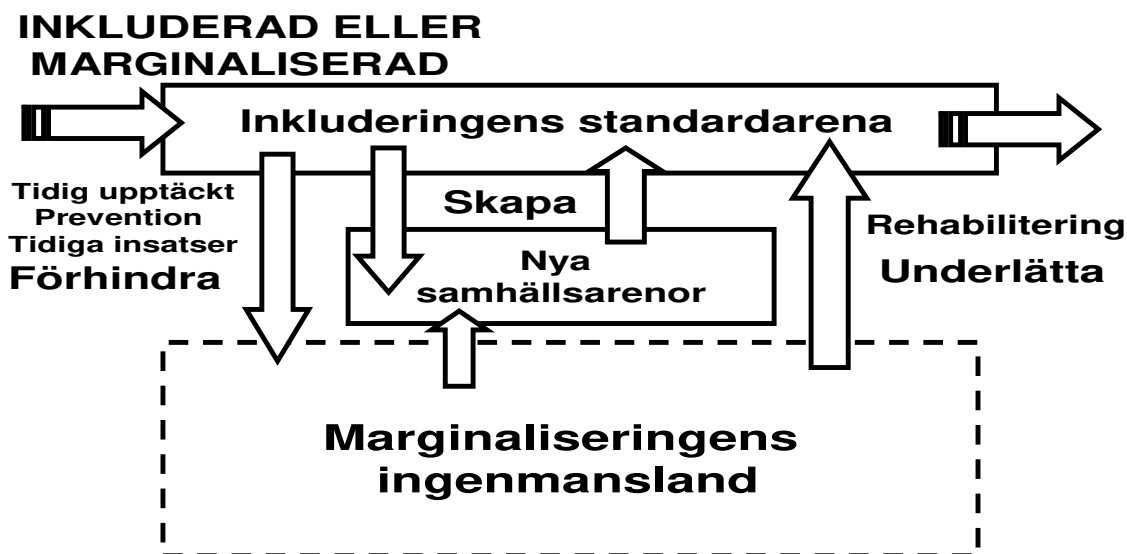
På individnivå pratar man idag ofta om att de metoder man tillämpar i ett behandlingsarbete ska vara evidensbaserade. Med detta brukar man mena att det ska finnas någon form av vetenskapligt stöd som styrker att de leder till de förväntade och önskade effekterna.

På strukturnivå tycker vi att det nu kan vara dags att ställa sig frågan **hur ser en evidensbaserad organisation, ledning och styrning ut av det långsiktigt förebyggande arbetet kring barn och unga?** Vi påstår inte att vi med säkerhet har svaren på detta. Men vi påstår två andra saker: den ena är att dagens struktur inte förefaller vara särskilt framgångsrik. Den andra saken är att det går att peka ut konturer på en lösning som har bättre förutsättningar än dagens att fungera. Det kommer vi att göra i detta kapitel.

De lösningar vi förespråkar förefaller kanske självklara vid en första anblick, men vi vet utifrån ett stort antal konkreta erfarenheter kring detta att vägen från tanke till handling är lång. De förutsätter reflektion, eftertanke, självkritik och en vilja och mod att driva tämligen komplexa och svåra förändringsprocesser. Processer som ofta berör själva kärnan i den svenska modellen, folkhemsmodellen.

14.2 Normalitetens arena har krympt

Vi påstår alltså (med rikligt stöd i tillgänglig statistik) att de senaste decenniernas utveckling lett till att det vi tidigare kallat inkluderingens standardarena krympt och allt fler människor vistas i det vi kallar marginaliseringens ingenmansland. Inte minst på arbetsmarknaden är detta tydligt. Arbetslöshetstal som för två decennier sedan skulle uppfattas oacceptabla uppfattas idag som normala och dessutom ofta opåverkbara. Utslagningsmekanismerna sker allt tidigare. Inte minst skolan ger ett aktivt (men förhoppningsvis oavsiktligt) bidrag till denna process. I arbetslivet är villkoren allt tuffare och toleransen för det avvikande och udda allt mindre.

Det är i detta samhällsperspektiv man kan och kanske också bör betrakta förebyggande arbete kring barn och unga. Vi har i rapporten argumenterat för att prevention, tidigare insatser och framgångsrik rehabilitering inte bör ses som en samhällskostnad utan som en social investering för att ta tillvara det mänskliga kapitalet. Vi har också argumenterat för att denna negativa utveckling går att bryta. Man kan bredda inkluderingens arena. Det är bra för de människor som berörs, det är bra för samhället och det är lönsamt. Vi har också pekat på vikten av att skapa nya samhällsarenor som ett medel för att bryta vägen mot marginaliseringens ingenmansland.

Den riktigt avgörande samhällsfrågan blir; hur länge kommer vi att ha råd att låta mellan 1 och 1,5 miljoner människor i arbetsför ålder bli utkastade av marginaliseringscentrifugen till ett improduktivt liv? Och hur mycket är vi beredda att satsa på att tidigt i livet förhindra eller reducera barns och unga människors resa i samma riktning?

14.3 Fyra organisationsaspekter för att vidga normalitetsbasen i samhället

För att kunna bryta marginaliseringsprocessen i samhället, för att vidga arenan för inkludering och normalitet och för att kunna skapa förutsättningar för nya samhällsarenor för alla de som på konkurrensarbetsmarknaden "inte håller måttet" krävs enligt vårt sätt att se det ett antal organisatoriska åtgärder.

14.3.1 Från spontan till strukturell samverkan¹²⁴

*"En strategisk samverkansledning (Stratsam) bestående av förvaltningscheferna för arbetsförmedling, försäkringskassa, hälso- och sjukvård, kommunens humanistiska förvaltning, omsorgsförvaltning, barn- och utbildningsförvaltning samt kultur och fritidsförvaltning har bildats. Denna samverkansledning tar det gemensamma ansvaret för att på en övergripande nivå identifiera behov av, initiera, leda och utvärdera samt utveckla de gemensamma samverkansfrågorna i Örnsköldsviks kommun."*¹²⁵

Den första av dessa åtgärder är att utveckla **konkreta metoder för att strukturellt samverka** mellan alla de olika aktörer som finns kring barn och unga. Det sker idag ett stort antal samverkansaktiviteter

¹²⁴ Se vidare Persson & Westrup, Gränsöverskridande ledarskap & styrning, Allmänna Barnhuset, 2007.

¹²⁵ Samverkansstrategi för Örnsköldsvik, Nilsson & berörda myndigheter, 2003.

runt om i landet. Det är inte ovanligt att dessa aktiviteter är starkt personberoende och drivs framåt av en eldsjäl som brinner för en viss fråga eller en viss målgrupp. Ibland präglas också dessa verksamheter av ett prövande och en brist på systematik och metodik. I vissa fall arbetar man i direkt motvind i förhållande till det stuprörstänkandet som finns i linjeorganisationerna.¹²⁶

En förutsättning för att lyckas med att vidga normaliseringens arena är att **denna samverkan görs mera strukturell, ges en högre grad av systematik och sker på en strategisk nivå**. Erfarenheten visar att några faktorer mer än andra utgör förutsättningar för att lyckas i detta arbete. En gemensam ledning för samverkan är en första ingrediens. Denna ledning bör också formulera mål, ha gemensamma visioner och stå på en gemensam värdegrund. Detta i sin tur bör baseras på en plattform i form av ett måldokument, policydokument eller samverkansavtal mellan berörda parter. Ett avtal som bör vara förankrat på högsta nivå i respektive organisation, gärna på den politiska nivån.

I grund och botten handlar det om förmågan att **skapa nätverksbaserade organisationer** eller det som på modern managementprosa kallas imaginära organisationer för att lösa det gränsöverskridande uppdrag som handlar om att kring barn och unga samarbeta på ett strukturellt och systematiskt vis.

14.3.2 Från kort- till långsiktighet

”Pia Jääskeläinen har i medborgarförslag velat prioritera skolmaten som en social investering. Hennes motivering är att med näringsriktig mat och frukt till mellanmål samt om man medvetet arbetar med barn och ungdomars självförtroende kommer deras självkänsla att öka.”¹²⁷

Den andra åtgärden är att förändra synsättet på vad som är kort och lång sikt då man tar ställning till olika åtgärder. Det är dags bryta den ettåriga budgetramens tänkande då man ska ta ställning till åtgärder av förebyggande natur kring barn och unga. Det korta perspektivet leder med säkerhet nästan alltid till att man fattar ekonomiskt mindre kloka beslut. Ett sparbeting kan vara (för att parafrasera Hasse & Tage) som att kissa i sängen. Först blir det varmt och gott sedan blir det kallt och obehagligt.

Konkret betyder detta att man bör byta både synsätt och terminologi i det förebyggandearbetet kring barn och unga. Man bör gå från att betrakta det som kostnad till att se detta arbete som **sociala investeringar i människors framtida förmåga** att delta i och bidra till samhällets utveckling. Och som en följd av detta bör man också införa uppföljnings- och styrsystem som i sociala investeringstermer beaktar den långa sikten och de effekter som på lång sikt uppstår till följd av misslyckat förebyggande arbete och framtida utanförskap.¹²⁸

14.3.3 Att tillämpa egenmaktsperspektivet

”Ett familjerådslag är ett möte där familj, släkt och andra viktiga personer samlas för att hitta lösningar på de problem som uppstått. Modellen kommer ursprungligen från Nya Zeeland och används främst när barn far illa. Under senare år har dock familjerådslagsarbetet utökats och modellen används även för unga lagöverträdare, missbrukare, familjer med ekonomiska eller psykosociala problem samt inom äldreomsorgen.”¹²⁹

Marginaliseringscentrifugen som vi beskrivit den ovan tenderar att förstärka människor hjälplöshet och bidra till att reducera deras förmåga att ta ansvar för sina egna liv. Naturligtvis sker inte detta

¹²⁶ Ett förhållande som blivit uppenbart i samband med de s.k. Finsamförsöken, se t.ex. Statskontoret 2007:6, Finsam rapport 3 och i den s.k. Miltongruppsens arbete.

¹²⁷ Kommunfullmäktige, Gotlands kommun, 2004-12-13.

¹²⁸ En inspirerande föregångare i detta arbete är socialtjänsten i Karlstads kommun, se vidare Socialt arbete som skapar tillväxt – om konsten att skapa en välfärdsförvaltning, Socialtjänsten i Karlstad, 2007.

¹²⁹ Se www.naslund.org

avsiktligt utan i regel som en både oavsiktligt och omedveten bieffekt av det goda handlandet – vi ville bara hjälpa. Icke desto mindre leder denna hjälplöshet till både mänskliga och samhällsliga förluster. Att bryta denna hjälplöshet handlar om att **stärka egenmaktsperspektivet hos barn, unga och deras föräldrar. Ett sorts självhjälpsperspektiv.** Att agera utifrån en sorts självförtroende-modell (vi kan, vi vill, vi förs). En modell som både bidrar till människors växt och utveckling och som reducerar belastningen på de offentliga systemen.

På organisatorisk nivå talar vi om att vidga arenorna för sociala företag och sociala arbetskooperativ som visat sig vara en effektiv och samhällsekonomiskt lönsam modell för att ianspråka och delaktiggöra människors förmåga att deltaga i arbetslivet utifrån sin egen förmåga. Men också reformer som familjerådslag där det privata sociala nätverket kring barn och unga aktiveras eller reformen med personligt ombud är exempel på empowermentstärkande organisatoriska lösningar.¹³⁰

14.3.4 Att förhindra stigmatisering

”Lugna Gatan har drygt 100 anställda och är en del av Fryshusets permanenta verksamhet. Flera hundra arbetslösa unga människor har fått utbildning och anställning, hundratals tonåringar deltar ideellt i lokala grupper, skolor i hela länet har fått hjälp med konfliktlösning och elevstöd och ett hundratal unga brottsoffer har fått hjälp. I korthet kan man säga att Lugna Gatan jobbar med att skapa de förutsättningar som unga människor behöver för att utveckla en positiv identitet och en roll inom ramen för samhället. Något som många tyvärr saknar idag. Men verksamhetens verkliga värde kan bara förstås med en god del eftertanke och med insikt i de behov arbetet handlar om. Behoven är i sin tur en spegling av den miljö och de villkor som ungdomar lever med – något som vi kommer att återvända till. Men det är ingen universallösning. Lugna Gatan är ett komplement till andra insatser som måste bedrivas på olika nivåer.”¹³¹

Den fjärde faktorn handlar om att bryta den stigmatisering som både individuellt och kollektiv drabbar både barn och unga men också andra stora grupper i samhället. Det måste helt enkelt finnas möjligheter och vilja att ge utanförskapets människor **bättre förutsättningar för att återinträda i samhället oavsett om vi pratar skola, boende eller arbetsliv.**

En kärna i stigmatisering av andra är rädslan, rädslan för den psykiska sjukdomen, rädslan för HIV, rädslan för invandrare, ja rent generellt rädslan för det annorlunda. Därmed kan vi se att en viktig väg för att bryta stigmatiseringen är kunskap om den andre och närhet till den andre. Det är svårt att ha fördomar om den man känner på ett personligt plan. Mötesplatser mellan människor blir därför ett viktigt inslag för att bryta stigmatiseringen.

En annan väg är positiva förebilder och rollmodeller. Människor som har lyckats bryta stigmatiseringen förbannelse och i handling visat att de gått en annan väg. Ett exempel på detta kan vara exitrörelsen som stödjer unga människor som vill lämna den nynazistiska rörelsen:

”Exit är ett projekt där du som är aktiv i olika destruktiva gäng kan få hjälp att lämna dessa, självklart anonymt och på dina villkor. Flera av dem som jobbar i projektet har själva varit aktiva i olika nationalistiska eller nazistiska grupper och hjälper nu andra utifrån sina egna erfarenheter.”¹³²

¹³⁰ Ett exempel på detta återfinns i Carlberg, Framtidens företagande – om socialt företagande och entreprenörskap, NUTEK, 2007.

¹³¹ Se www.fryshuset.se

¹³² Se www.fryshuset.se

En tredje väg är att skapa arenor eller övergångsområden som gör det möjligt för unga människor att bryta med sitt tidigare destruktiva liv för att i ett första steg hitta en ny gemenskap, för att därefter i ett andra steg söka sig tillbaka till det övriga samhället. Verksamheter som KRIS och Vägen Ut kooperativen i Göteborg och arbetskooperativet Basta arbetar systematiskt på detta vis.

*”Gång på gång har jag gått tillbaka till det jag känner mig trygg i & kan (det gamla livet). Med gamla vänner... det har blivit mitt fall... men i Unga KRIS så har jag hittat vänner som är drogfria & som inte är kriminella... det känns riktigt tryggt att ha en sån gemenskap omkring sig... jag har levt med droger & kriminalitet sen jag var 12... jag vet hur det är & var det oftast slutar... jag vill leva ett fritt liv med vänner som bryr sig om varandra, för den man e... och inte bara som ser vad man har & ger.... det är lite om varför jag är med i Unga KRIS... att ha en sån grym gemenskap sätter jag riktigt högt värde på.... Unga KRIS har den största platsen i mitt liv just nu, och det känns riktigt bra”.*¹³³

14.4 Synsättsfrågorna – att synliggöra det osynliga

Hela ansatsen i denna rapport har handlat om att synliggöra det osynliga då det gäller ekonomiska effekter kring arbetet med barn och unga, framförallt ur ett långsiktigt perspektiv. Vår avsikt har varit att synliggöra vad som sker i detta arbete i ekonomiska termer. Att se det förebyggande arbetet i dag i relation till vad som händer i framtiden om inget görs.

En stor del av utanförskapets kostnader är osynliga därför att de drabbar någon annan aktör och därför att de uppträder längre fram i tid. Dagens utsatta barn och framtiden marginaliserade vuxna får på detta vis ingen röst i debatten. Det som inte syns, hörs eller går att mäta beaktas regel inte i de offentliga beslutssystemen. Vårt synsätt kan formuleras på följande vis:

- * utslagning, utsatthet och marginalisering är ett socialt fenomen vars huvudsakliga ekonomiska effekter normalt sett är osynliga eller otydliga
- * därmed tenderar man att icke beakta, negligera eller undervärdera dessa effekter
- * dessa effekter går att mäta (eller i varje fall uppskatta på ett rimligt vis) både vad avser vilka aktörer som påverkas och när det sker
- * då man gör detta synliggörs effekterna och som beslutsfattare kan man på ett medvetet plan beakta dem
- * detta går att göra både med mycket enkla metoder och med betydligt mer komplicerade modeller. Man kan alltså redan idag göra detta på en mängd olika ambitionsnivåer.

Vår ståndpunkt är att det är bättre att veta än att inte veta. Bättre att veta lite än ingenting alls. Att ta ställning med bred kunskap om effekterna av ett beslut är bättre än att sakna denna kunskap även om den kunskap jag har är ofullständig. Detta betyder inte att det vi förespråkar är lätt. Det är inte bara svårt att skapa denna kunskap, synliggöra den och ta ställning till den. Det verkligt svåra är att som beslutsfattare nu ställas inför nya och betydligt mer komplexa beslutssituationer än då jag saknade denna kunskap.

14.5 Att styra och följa upp

Hur ska man då kunna uppnå detta? Som vi ser det handlar det om två saker. Den ena är att skapa en ledning för detta. Den andra är att skapa styr- och uppföljningssystem som beaktar helhetssyn och långsiktighet.

¹³³ Se www.kris.se

14.5.1 Kompetenser för att leda gränsöverskridande¹³⁴

Vi kan alltså konstatera att gränsöverskridande inte bara är möjligt utan faktiskt nödvändigt för att uppnå hög effektivitet i arbetet kring barn och unga. Då följer av detta nästa fråga, **vad utmärker det gränsöverskridande ledarskapet?** Utan anspråk på att vara fullständig tycker vi oss kunna hitta några egenskaper/kompetenser som förefaller vara viktiga för att lyckas.

Kärnan i ledarskapet kommer att vara förmågan att kommunicera med alla som berörs. Ledning kommer med andra ord mera att ske genom **dialog och förhandling** än genom formella beslut. Bärkraftiga argument som motparten köper blir en viktig del av ledningsmodellen. Detta betyder att vi får ett ledarskap baserat inte bara på förmåga att utöva makt utan på förmågan att **förhandla med sidoparter** och att skapa vinna-vinna situationer. Ordergivning blir mindre viktigt än dialog, samtal och förhandling.

Detta betyder att vi söker ledare med utpräglad förmåga att hantera föränderlighet och **flexibilitet** och mindre beroende av stabilitet och fasta strukturer. Den informella manöverförmågan och förmågan att ständigt anpassa sig till ständiga **gränsförskjutningar** blir viktigt. **Gränsförskjutningar och gränspassager** blir ett instrument för att utöva ledarskapet – inte ett problem som ska hanteras under vända.

Detta förutsätter en mycket stor klarhet om vad uppdraget är, vilka mål som ska uppnås och vilka de mer långsiktiga visionerna är. **Mål och visioner** blir det gränsöverskridande ledarskapet intellektuella och emotionella ledstänger. Det övergripande resultatet blir viktigare än de formella gränserna.

Det bygger alltså på ledare som är beredda att ta ansvar för **den övergripande helheten** och som riktar sin lojalitet och hängivenhet mot detta mål och inte de organisatoriska gränserna och reviren eller formella spelreglerna. Det betyder att den gemensamma visionen och **värdegemenskapen** blir viktig i denna typ av organisationer.

Naturligtvis måste detta bygga på ledare som är beredda att vara **rollmodeller** och som genom sitt agerande förmår att skapa **tillit**. Ledarens **sociala kompetens** i form av lyhördhet, kommunikationsförmåga, respekt och öppenhet blir helt avgörande för att lyckas eftersom det krävs av denne att kunna förändra inte bara sitt beteende utan också skifta rollgestalter.

Att leda gränsöverskridande innebär också viljan och förmågan att **släppa kontrollen** (en följd av tilliten) i tron att ansvarstagande medarbetare med en klar bild av målet också kommer att styra åt detta håll. Detta baseras bl.a. på synsättet att ett visst mått av **kaos** är en förutsättning för kreativitet och problemlösning och att **misstag är OK** så länge de genererar kunskap.

Detta betyder ledare som är **tillräckligt modiga för att våga vara rädda!** Ledare som har förmågan att leva med **paradoxa och osäkerheter** och samtidigt kan leda andra människor i denna osäkerhet, i detta av vissa upplevda kaos. Inte bara stå ut i denna miljö, utan också kunna fungera och fungera väl.

14.5.2 Uppföljning och styrning

Denna rapport har till stor del handlat om att visa på olika uppföljningsmodeller med vars hjälp man kan synliggöra de tvärsektoriella och långsiktiga effekterna av lyckat eller misslyckat arbete kring barn och unga. Kärnan i detta har varit det vi kallar det **SocioEkonomiska bokslutet** med vars hjälp vi på både kort och lång sikt kan synliggöra dessa effekter. Då vi velat betona samverkansaspekten i detta arbete har vi kallat det för ett **samverkansbokslut**. I grunden handlar det om ett uppföljningssystem, jämförbart med alla andra offentliga styr- och uppföljningssystem såsom budget, verksamhetsplaner och verksamhetsberättelser med resultaträkning och en nyckeltalsanalys. Men vi

¹³⁴ Se vidare Lundmark & Nilsson, Strategisk och operativ ledning av samverkan, OFUS, 2002.

har också introducerat ett antal andra begrepp eller arbetsredskap, som man kan använda i det lokala arbetet:

- * **SocioEkonomiska nyckeltalsanalyser** där vi ställer kortsiktiga myndighetsbaserade framgångsmått mot långsiktiga samhällsövergripande mått
- * **sociala investeringskalkyler** med vars hjälp man kan värdera en kortsiktig insats idag i förhållande till dess långsiktiga effekter
- * kopplat till detta kan man också göra **SocioEkonomiska riskanalyser** för att ta ställning till hur framgångsrikt ett förebyggande arbete behöver vara för att vara samhällsekonomiskt lönsamt
- * som pedagogiskt hjälpmedel har vi introducerat vad vi kallar **SocioEkonomiska gungbrädor** där vi jämför marginaliseringens kostnader i relation till vilka förebyggande insatser man skulle ha kunnat få till samma kostnad
- * vi har introducerat en modell för att värdera **preventionspotentialen** i form av minskade kostnader för framtida marginalisering för en viss grupp barn och unga
- * vi har pekat på att man skulle kunna tänka sig en fiktiv **outsiderskatt** med vars hjälp man skulle synliggöra outsiderskapets totala samhällsekonomiska effekter i termer av skatteuttag
- * vi har också pekat på **kostnaderna för framtida stigmatisering** av unga människors utanförskap. Kostnader som både har att göra med förlorad produktion, minskade skatteintäkter och ökade välfärds-kostnader,

Vi har också pekat på vikten av att analysera det vi kallat **marginaliseringsgapet**, dvs. gapet mellan normalitetens och utanförskapets kostnader. Vi har på individnivå visat hur detta gap och den kostnaden ökar med stigande ålder och ökat utanförskap. Vi har kallat detta för **marginaliseringsaccelerationen**.

Det finns sålunda rikligt med instrument för den som skulle vilja synliggöra utanförskapet och den misslyckade preventionens samhälleliga kostnader. Därmed kan man också finna argument för ett nytt sätt att hantera dessa frågor. Detta förutsätter dock en politisk beslutsamhet och en politisk vilja.

14.6 Den välfärdsekonomiska framgångspyramiden

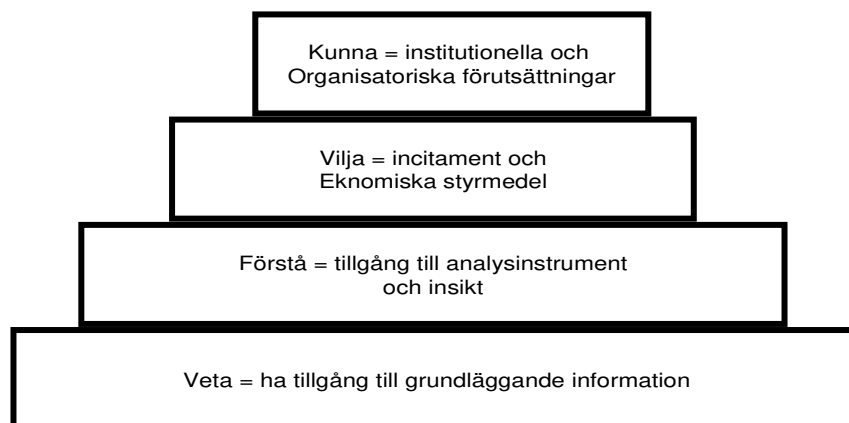
För att komma vidare krävs det någon form av arbetsmodell eller struktur med vars hjälp vi konkret ska kunna omvandla denna eventuella politiska beslutsamhet till handling. Vi har identifierat fyra olika ingredienser för ett sådant arbete:

- * det behövs data samt system och metoder för bättre insamling och kunskap om de gränsöverskridande, långsiktiga och osäkra effekterna kring dessa frågor. Vi behöver helt enkelt **veta mera om dessa förhållanden**
- * det behövs någon form av enkelt och pedagogiskt lättbegripligt analysinstrument för att på ett djupare plan få insikt om vilka omfördelningsmekanismer av välfärd som uppstår mellan olika grupper av människor, olika myndigheter samt över tid kring denna typ av frågor. Vi använder oss själva av SocioEkonomiska bokslut (med alla dess komponenter) för denna typ av analyser. Den **generella förståelsen och insikten** kring dessa fenomen måste fördjupas bland beslutfattare och allmänhet
- * det behövs någon form av **ekonomiska eller andra incitament** som gör det lönsamt att tänka långsiktigt. Det behövs helt enkelt ekonomiska planerings-, styr- och uppföljningssystem för att skapa de incitament och den vilja och beslutsamhet som krävs

- * slutligen behövs det **organisatoriska och institutionella förutsättningar** för att tänka och agera gränsöverskridande och långsiktigt. Det måste finnas en organisatorisk ram för att kunna göra detta i form av spelregler som gynnar samverkan och tidigare insatser.

Dessa fyra förutsättningar krävs, enligt vår mening för att framgångsrikt och effektivt ta sig an dessa typer av problem. De bygger på varandra och alla fyra faktorerna måste föreligga för att uppnå full effekt, men de utgår från att man bygger det hela på kunskap och analys, vilket visas i figuren nedan.

DEN VÄLFÄRDSEKONOMISKA FRAMGÅNGSPYRAMIDEN

14.7 Slutsatser och reflektioner

Vi har i detta kapitel pekat på att:

- * samhället har under ett antal decennier förändrats så att marginaliseringens centrifugalkraft blivit allt starkare och omfattningen av och kostnaderna för utanförskapet ökat. Allt färre ska försörja allt fler. Innanförskapets arena har krympt
- * för att bryta detta krävs fyra olika saker. Man måste öka omfattningen av den strukturella samverkan mellan olika aktörer och beslutsfattandet måste bli mera långsiktigt. Dessutom, måste man bryta utanförskapets hjälplöshetsmekanismer och minska stigmatisering av utsatta människor för att göra dem ianspråktaga och delaktiga i samhället
- * en viktig förutsättning för att lyckas med detta är att man synliggör utanförskapets kostnader så att det blir möjligt att skapa en helhetssyn kring dess effekter. Men det krävs också att man synliggör värdet av goda preventiva insatser, inte minst i ekonomiska termer
- * detta kommer att kräva två saker. För det första kommer det att krävas modeller för gränsöverskridande, nätverksbaserad ledning av de offentliga systemen. För det andra kommer det att krävas uppföljnings- och styrsystem som beaktar dessa perspektiv. Vi har här presenterat ett flertal exempel på sådana instrument. Instrument som går att tillämpa redan idag
- * slutligen kommer att krävas inte bara att beslutsfattare har kunskap om och insikt i dessa mekanismer och fenomen. De måste också ha vilja och mod att ta beslut i denna riktning och förmåga att skapa organisationer och styrsystem som ger rätt sorts styrimpulser.

15 ATT GÅ VIDARE

I detta kapitel kommer vi att kortfattat peka på vad vi själva och du som läsare kan göra för att gå vidare med dessa kunskaper och insikter. Vi kommer också att peka på vad stiftelsen Idéer för livet kan göra för att fortsätta sitt arbete kring barn och unga.

Vår erfarenhet är att det finns många bra verksamheter i landet som arbetar långsiktigt och förebyggande kring barn och unga. En hel del av dem har starkt stöd från den politiska ledningen och förvaltningsledningen i de miljöer där de är verksamma. Men det gäller långt ifrån alla. I all synnerhet blir det svårt då man hamnar i ekonomisk motvind. Det är i en karg ekonomisk miljö, och i kamp med andra ofta mer kortsiktiga intressen, svårt att argumentera för det långsiktiga arbetet kring barn och unga. Det är därför viktigt att kunna argumentera med det beslutsfattarspråk (vi kallar det ibland skämtsamt ”chefiska”) där begrepp som resultaträkning, vinst, nyckeltal m.m. ingår. Därför ser vi det viktigt att gå vidare med denna fråga på tre fronter: vad vi själva vill göra, vad du själv kan göra och vad Idéer för livet kan göra.

15.1 Vad vi skulle vi

Vi har arbetat med dessa frågor i snart 30 år. Ibland känns det tungt att behöva argumentera för självklarheter. Ibland ser man ljuset i tunneln. Vår bild är entydig på en punkt; **idag är öppenheten för att prata om samverkan, långsiktighet och egenmakt betydligt större** än för något decennium sedan. Detta inger oss hopp om möjligheterna att gå vidare och utveckla dessa idéer. För egen räkning skulle vi vilja utveckla dessa tankar längs tre olika spår:

- * **utveckla den modell** och alla de begrepp vi här översiktligt presenterat under namnet SocioEkonomiskt bokslut så att den blir tydligare, mer pedagogisk och mer användbar i det dagliga offentliga beslutfattandet. **Att utbilda politiker och tjänstemän** i denna metodik och det synsätt den baseras på vore ett värdefullt steg att ta
- * få fram fler och mer **konkreta data kring marginaliseringens kostnader** och de mekanismer som leder fram till detta samt få en djupare kunskap om det **förebyggande arbetets konkreta och mätbara effekter**. Detta skulle ge våra resonemang betydligt mera tyngd i den dagliga politiska debatten och i det kommunala beslutfattandet
- * samla aktörer från olika myndigheter och organisationer för att gemensamt utveckla och etablera detta synsätt i ett par lokala miljöer för att se vilket genomslag detta skulle kunna få i det konkreta arbetet kring barn och unga. Vi skulle helt enkelt vilja bidra till att **skapa spjutspetsar kring vilka detta arbete kan byggas**.

15.2 Vad kan du göra på din hemmaplan?

Som eldsjäl, som projektledare, som verksamhetsansvarig eller som politiker finns det många olika saker som går att göra omgående för att vidga dagens synsätt:

- * den första och mest uppenbara är att börja räkna på de insatser som görs i förebyggande syfte i din egen miljö med någon av de modeller vi här presenterat
- * du kan gå vidare med att i framtiden lära dig att argumentera med utgångspunkt i de fakta du fått i denna rapport. Framförallt är det viktigt att hävda att insatser kring barn och unga inte är en kostnad i den kommunala budgeten utan en social investering i framtida samhällsbygge
- * slutligen tror vi att det är viktigt att bygga lokala nätverk med andra aktörer som tänker i samma banor för att stötta varandra, och arbeta med metodutveckling.

15.3 Vad Idéer för livet kan göra kring detta

Idéer för livet har varit verksam i det förebyggande arbetet kring barn och unga i mer än tjugo år. Under denna period har man finansiellt stöttat fler än 7 000 olika lokala projekt. Det finns alltså en genuin grund att stå på för att gå vidare. Man har kunskaper, man har erfarenheter och man har lokal förankring i ett antal kommuner. Vi tycker det finns två vägar man kan gå inför framtiden:

- * **sprid och skapa kunskap** kring de frågor och de synsätt som finns i denna rapport i form av både nationella och lokala/regionala initiativ, i form av konferenser, utbildningar och träffar för beslutfattare
- * **etablera partnerskap och subventionera arbetet i ett litet antal spjutspetskommuner** där ansvariga beslutfattare och personer som arbetar med dessa frågor konkret vill utveckla detta synsätt, dessa metoder för att stärka det förebyggande arbetets roll. Dessa erfarenheter kan sedan nyttjas i det bredare opinionsarbetet.

15.4 Slutsatser och reflektioner

I detta kapitel har vi pekat på några saker:

- * med hjälp av ekonomiska analyser är det enklare att argumentera för värdet av prevention och tidiga insatser än om man saknar dem. Detta gäller i synnerhet då man arbetar i politisk och/eller ekonomisk motvind och ska delta i kampen om de knappa resurserna med andra verksamheter som bättre kan argumentera utifrån ekonomiska utgångspunkter
- * för att på ett övergripande plan komma vidare i detta arbete behöver de modeller som här presenterats utvecklas och mer data samlas in kring både effekterna av det förebyggande arbetet och kostnaderna för marginalisering. En viktig del i denna process är att bygga allianser med offentliga aktörer som vill införliva detta synsätt i sitt eget arbete
- * med hjälp av det underlag som här presenterats går det att ganska omgående omsätta de idéer vi här presenterat på den lokala nivån. Ju mer man lyckas samla bundsförvanter och bygga nätverk i detta arbete desto högre blir sannolikheten för att lyckas.

16 LITTERATUR OCH REFERENSER

16.1 Rehabilitering, hälsa m.m.

Antonovsky, *Hälsans Mysterium*.

Cullberg, *Konferenspresentation i Södertälje våren 2007*.

Freire, *Pedagogik för förtryckta*.

Lundh, Pia (1998), *Barkprojektet i Södertälje kommun*.

Jönsson, Egon (1987), *SOU:36*.

Their (1998), *Pedagogiskt ledarskap*.

Miltongruppens olika rapporter våren 2007.

16.2 Analys av samverkan, samhällsekonomi och rehabilitering

16.2.1 Andras studier inom detta fält

Huldt J & Andersson K (2000), *Sampop – en samhällsekonomisk utvärdering av FRISAM-verksamhet i Växjö*. Samhall Resurs AB.

SIND (1982), *Samhällsekonomiska kalkyler vid industrinedläggningar – metoder och fallstudier*. Statens Industriverk 1982:10.

Socialstyrelsen (2002), *Med arbete som insats – klienteffekter och samhällsekonomisk lönsamhet i socialt arbete*. Socialstyrelsen 2002-112-1.

Socialstyrelsen, AMS, m.fl. (2000), *Samhällsekonomiska effekter vid rehabilitering – Vem vinner på rehabilitering i samverkan?*. Stockholm: Samverkan inom rehabiliteringsområdet 2000:11.

Socialstyrelsen, Skolverket & Folkhälsoinstitutet (2004).

16.2.2 Egna studier inom detta fält

Höök, Nilsson & Wadeskog (1981), *Ung i Norden 2000*. Akademitratur..

Lundmark & Nilsson (2000), *Projekt 531 – rehabiliteringssamverkan i norra Botkyrka*. OFUS.

Lundmark & Nilsson (2001), *Ingen dans på rosor, utvärdering av Krut-projektet i Södertälje*. OFUS.

Lundmark & Nilsson (2001), *Stacken – en rehabiliteringssamverkan i Nynäshamn*. OFUS.

Lundmark & Nilsson (2002), *Visst gör det ont, Utvärdering av Startpunkten i Örnköldsvik*. OFUS,

Lundmark & Nilsson (2003), *Rehabiliterande synsätt i samverkansarbetet*. OFUS.

Lundmark & Nilsson (2003), *Strategisk och operativ ledning av samverkan*..

Lundmark & Nilsson (2007), *Mogna organisationer*.

Lundmark, Nilsson & Wadeskog (1997), *Sara Söderberg, en studie om samverkan och samhällsekonomi kring personer med ryggont*. OFUS,

Lundmark, Nilsson & Wadeskog (2000), *Eva-Britt Larsson – en person med psykosociala arbetshinder*. OFUS.

Nilsson (1998), *Vi byggde nätverk – om psykiatrireformens genomförande i Södertälje*. SEE,

Nilsson (2000), *Svempa Johansson, missbrukare eller företagare, en analys av de samhällsekonomiska konsekvenserna av arbetskooperativet Basta*. OFUS, ,

Nilsson (1995-2005), *Strategier för samverkan*. OFUS, samt Nacka och Örnköldsviks kommuner.

Nilsson (2005), *Telge Rent, sjukfrånvaron och ledarskapet*. OFUS,.

Nilsson (2003 & 2006), *Personligt ombud i Mellansverige – ombudens arbete & råd inför framtiden*. Länsstyrelsen i Västmanland.

Nilsson (2006), *Södermalms Beroende Team, rehabiliteringssamverkan kring missbrukare på Södermalm*. OFUS.

Nilsson (2008), *Från passivt försörjd till aktivt arbetande – ett SocioEkonomiskt perspektiv på försörjningsstödet i Södertälje Kommun*. OFUS & Södertälje Kommun.

Nilsson & Wadeskog (1979), *Det blir för dyrt – en studie av missbrukets samhällsekonomiska kostnader*. SEE & Statens Ungdomsråd.

Nilsson & Wadeskog (1996), *Vårdkedjor, samverkan och ekonomi – fallet stroke och äldre personer*. SEE & Nacka Kommun.

Nilsson & Wadeskog (1998), *Vårdkedjor, psykiatrireformen och ekonomin – fallet Södertälje*. SEE & Södertälje Kommun.

Nilsson & Wadeskog (1999), *Rutger Engström – missbrukare eller psykiskt sjuk*. Socialstyrelsen & SEE.

Nilsson & Wadeskog (1999), *Ju fler kockar desto bättre soppa – om att samverka kring psykiatrireformens klienter*. Socialstyrelsen & SEE.

Nilsson & Wadeskog (2003), *Carina Persson, en studie av fetmans samhällsekonomiska konsekvenser*. SEE & Landstinget i Dalarna.

Nilsson & Wadeskog (2004), *Ett socialt investeringsperspektiv*. SEE & Socialstyrelsen.

Nilsson & Wadeskog (2005), *Resten av bilden – SocioEkonomiska bokslut som en metod att värdera sociala företag*. SEE.

Nilsson & Wadeskog (2006), *Det lönar sig – ekonomisk utvärdering av personligt ombud för psykiskt funktionshindrade*. Socialstyrelsen & SEE.

Nilsson & Wadeskog (2006), *Bättre träffbild ger högre effektivitet, ekonomisk utvärdering av PO-reformen i Västmanland*. Länsstyrelsen i Västmanland & OFUS.

Nilsson & Wadeskog (2006), *Det sociala företaget och samhället – SocioEkonomiska bokslut för Basta och VägenUt!*, NUTEK & SEE.

Nilsson & Wadeskog (2007), *Billigare och bättre – SocioEkonomiska bokslut för de sociala arbetskooperativen KOS & Briggen*. SEE & Europeiska socialfonden.

Nilsson & Wadeskog (2007), *Skräddarsydd rehabilitering – en lönsam historia. Utvärdering av rehabprojektet Gemet i Karlstad*. SEE.

Nilsson & Wadeskog (2008), *Utvärdering av rehabprojektet Livlinan i Österåker*. SEE.

Nilsson & Wadeskog (2008), *Utvärdering av Metadonprogrammet i Stockholm*. SEE & MOB.

Nilsson & Wadeskog (2008), *Utvärdering av subutexbehandling i kombination med psykoterapi i Stockholm*. SEE & MOB.

Nilsson & Wadeskog (2008), *Fyra räknesätt och ett bokslut, handbok i SocioEkonomiska bokslut*. SEE & NUTEK.

16.3 Samhällsekonomisk analys

Bentkover, J, Covello, V & Mumpower, J (1986), *Benefit Assessment: The state of the art*. Doordrecht: Reidel Publ Co.

Boardman, A , Greenberg, D , Vining, A, & Weimer, D (2000), *Cost-Benefit Analysis: Concepts and Practice*. Englewood Cliffs: Prentice Hall..

Bohm, P (1977), *Samhällsekonomisk effektivitet*. Uddevalla: SNS förlag..

Bohm, P (1978), *I samhällets intresse?*. Uddevalla: SNS förlag.

Campbell, H & Brown, R (2003), *Benefit-Cost Analysis: Financial and Economic Appraisal using Spreadsheets*. Cambridge: Cambridge University Press.

Dasgupta, A & Pearce, D (1978), *Cost-Benefit Analysis: Theory and Practise*. London: Macmillan Press.

Gramlich, E (1981), *Benefit-Cost Analysis of Government Programs*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall.

Gramlich, E (1997), *A guide to Cost-Benefit Analysis*. Long Grove: Waveland Press..

Honley, N. and C. L. Spash (1993), *Cost-benefit analysis and the environment*.. Cheltenham: Edward Elgar.

Johansson, P.O (1991), *An introduction to modern welfare economics*. Cambridge: Cambridge University Press..

Layard R, Ed. (1972), *Cost-Benefit Analysis – selected readings*. Harmondsworth: Penguin Education.

Layard, R & Glaister, S (1994), *Cost-Benefit Analysis 2:nd ed*. Cambridge: Cambridge University Press.

Lesourne, J (1975), *Cost-Benefit Analysis and Economic Theory*. Amsterdam: North-Holland.

Mattsson, B (1988), *Cost-benefitkalkyler*. Göteborg: Esselte Studium.

Mishan, E.J (1971), *Cost-Benefit Analysis*. London: George Allen & Unwin.

Nas, T (1996), *Cost-Benefit Analysis: Theory and Application*. Newbury Park: Sage.

Pearce, D (1971), *Cost-Benefit Analysis*. London: Macmillan Press.

Ray, A (1984), *Cost-Benefit Analysis – issues and methodologies*. Baltimore: World Bank, Johns Hopkins Press.

SIND (1982), *Samhällsekonomiska kalkyler vid industrinedläggningar – metoder och fallstudier*. Statens Industriverk 1982:10.

Söderbaum, P (1973), *Positionsanalys vid beslutsfattande och planering – Ekonomisk analys på tvärvetenskaplig grund*. Uppsala: Scandinavian University Books,